

Verzorgd Nederlands

H.M. Hermkens

bron

H.M. Hermkens, *Verzorgd Nederlands*. Malmberg, Den Bosch 1974 (vijfde druk)

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/herm019verz01_01/colofon.htm

© 2009 dbnl / H.M. Hermkens

Ten geleide

Taalkundigen zullen in dit werk weinig belangwekkends vinden: het levert geen nieuw materiaal en geen nieuwe visie in de grammaticale discussie.

Wel koester ik de hoop dat het voor studenten een aanleiding zal zijn om een aantal van de besproken of aangestipte kwesties te bestuderen uit de opgegeven literatuur. Ook hoop ik een bescheiden bijdrage geleverd te hebben tot een vernieuwde belangstelling voor de gecultiveerde taal. Als ik in mijn handleiding op een aantal plaatsen de verkeerde richting heb gewezen of te kort geschoten ben in de toepassing van de hier verdedigde beginselen, zie ik de kritiek van deskundigen vol belangstelling tegemoet. Bij deze eerste druk hebben enkele opmerkingen van dr. F.J.P. Peeters me reeds voor fouten behoed.

St.-Anthonis, december 1965

De tweede druk verschilt in veel details van de eerste: nieuwe literatuur is zo veel mogelijk verwerkt, opmerkingen van lezers en critici zijn nauwkeurig bestudeerd, mijn oordeel over allerlei taalverschijnselen is nog voorzichtiger geworden. Het hoofdstukje over de beknopte bijzin is helemaal omgewerkt en sterk uitgebreid; dat over de samentrekking eveneens. Op veler verzoek is een register toegevoegd, waarin de voornaamste trefwoorden opgenomen zijn, die bij raadpleging van de inhoudsopgave niet te voorschijn komen.

De vakgenoten en andere belangstellenden die op mijn werk gereageerd hebben, zijn zo talrijk dat het ondoenlijk is hun namen te noemen. Ik volsta daarom met op deze plaats mijn erkentelijkheid uit te spreken jegens allen.

St.-Anthonis, januari 1969

De derde druk bevat enkele correcties. Overigens heb ik me beperkt tot het bijwerken van de literatuuropgave.

Diessen, augustus 1970

De vierde druk verschilt nauwelijks van de derde; de literatuuropgave is weer bijgewerkt.

Diessen, juni 1972

Voor de vijfde druk heb ik de tekst op veel plaatsen herzien: enkele details zijn geschrapt, veel is toegevoegd, de formulering is nogal eens gewijzigd. De literatuuropgave is aangevuld met publikaties uit de laatste jaren.

Diessen, juni 1974

Verantwoording

Degene die voor taalhygiëne ijvert, heeft de wind niet mee: sinds het eind van de vorige eeuw, toen Taal en Letteren¹ de strijd opende voor een natuurlijke taal, is de normatieve taalbeoefening teruggedrongen naar het bekrompen terrein van de schoolmeester: de wetenschap werd kopschuw voor normen, ze zocht haar taak in de descriptie. De structurele taalwetenschap, die sinds De Saussures Cours de linguistique générale (1916) snel veel aanhangers vond, beschreef het systeem van de taal naar de gegevens die ze aantrof bij sprekers en schrijvers; ze had een heilige eerbied voor ‘merkwaardige constructies’, maar het rode potlood kwam in haar arsenaal niet voor².

De transformationeel-generatieve grammatica werkt wel met het onderscheid ‘grammaticaal en ongrammaticaal’, maar voorlopig lijkt het er niet op, dat de volgelingen van Chomsky een duidelijke invloed uitoefenen op de verbetering van het taalgebruik³.

Ondertussen heeft zich aan de universiteiten en andere instituten voor de opleiding van leraren een nieuw vak ontwikkeld: Taalbeheersing^{3a}. Daarin worden de problemen van de informatieoverdracht bestudeerd. Dit boek bevat weinig van al deze theorie; het geeft op een simpele manier wat praktische aanwijzingen voor de (toekomstige) leraar die concrete hulp wil bieden aan zijn leerlingen. Men kan het dus een ouderwets boek noemen. Het is ook voortgekomen uit een mentaliteit die eveneens ouderwets wordt genoemd: uit de overtuiging dat er normen zijn van verantwoord taalgebruik, die aan de jonge generatie moeten worden doorgegeven.

Het lijkt me niet twijfelachtig hoe de houding van de moedertaalleraar dient te zijn: hij moet (weer) taalpedagoog zijn; hij moet niet alleen de feitelijke gegevens van de taalstructuur constateren, maar hij moet de moed hebben om aan taalopbouw te doen. Het *Algemeen-Beschaafd Nederlands*, ofindien men liever wil: het *Verzorgd Nederlands*⁴ moet het voorwerp van zijn dagelijkse bemoeienis zijn. Daarbij heeft hij het recht en de plicht, op een wijze manier conservatief te zijn⁵. Hij moet een zwaar tegenwicht vormen tegen de grillen van de mode, en met overtuiging onze taal verdedigen tegen de invloed van ondermijnende krachten. Zijn wetenschappelijke vorming zal hem daarbij vrijwaren voor despotisme en bekrompenheid.

De norm voor *Verzorgd Nederlands*, zal hij niet zoeken bij de ‘normatieve grammatica’ uit het verleden, evenmin bij de grote massa van de Neder-

lands-sprekenden, maar bij de taalpraktijk van de tijdgenoten die hun taal *bewust hanteren* en hun stijl met liefde verzorgen.

Dat deze norm relatief en subjectief is, zal geen zinnig mens ontkennen. Daar volgt meteen uit, dat geen enkele taaldidacticus absolute normen mag hanteren; alle uitspraken in dit boek omtrent goed of verkeerd zijn dan ook niet absoluut bedoeld.

Bovenstaande uiteenzetting kan aanleiding zijn tot misverstand. Er zou uit gelezen kunnen worden, dat taalbeheersing bestaat in het vermijden van fouten en het onderhouden van voorschriften; dat het de taak van de leraar is, fouten op te ruimen en regels in te heien. Dat is natuurlijk niet waar. Het vermijden van fouten is nog slechts het negatieve element in de taalbeheersing. (Maar de afbraak van obstakels is de noodzakelijke activiteit, voorafgaande aan de opbouw!) En bij de beoordeling van taaluitingen moeten we de levende taal als norm aanvaarden, niet het verstarde voorschrift. (Maar de achteloze conversatietaal mag niet het model zijn bij schriftelijke uitingen: wie naar taalcultuur streeft, schrijft niet precies zoals hij praat; hij eerbiedigt het stilistisch verschil tussen geschreven en gesproken taal!⁶)

De didactiek van het taalonderwijs heeft als doel: actieve en passieve (productieve en receptieve) taalbeheersing. De cultivering van het normbesef wordt het beste verwezenlijkt door jarenlange confrontatie met voorbeeldig Nederlands (tekstbehandeling) en door de voortdurende oefening in mondeling en schriftelijk taalgebruik. De leraar dient daarnaast echter *systematisch* onderricht te geven in de verschillende aspecten van de taalbeheersing. De aanvulling van de *woordenschat* mag niet aan het toeval worden overgelaten⁷. De *grammatica* is een onmisbaar fundament voor het verstaan en (in mindere mate) voor het gebruik van gecompliceerde syntagma's. Door de studie van bijzondere constructies verwerven onze leerlingen de vaardigheid die ze nodig hebben in de doolhof van gecompliceerde teksten. Bovendien brengt de taaltheorie hen tot bewuster begrip van een tekst die ze zonder theorie slechts oppervlakkig zouden verwerken⁸.

Maar naast al deze opbouwende activiteiten blijft de bestrijding van veel voorkomende fouten een onmisbare bezigheid. Daarbij zijn de leerlingen niet geholpen met vage kritiek van de leraar; effectiever is een vast systeem: een cursus waarin frequente figuren (beknopte bijzin, samentrekking, tangconstructie, bepalingen van oorzaak of reden enz.) in hun correcte en in hun verkeerde vorm duidelijk worden behandeld⁹. Als ze zo'n cursus tot hun beschikking hebben, wordt de correctie van schriftelijk werk eenvoudiger en nuttiger: de leraar kan de fouten etiketteren, zodat iedere leerling een scherp beeld krijgt van zijn steeds terugkerende tekortkomingen. Opmerkingen aangaande de compositie worden onder het werk geschreven; bijzondere taal- en stijlfouten

worden ter plaatse gesignaleerd: in de tekst en in margine. Van het grootste belang is, dat dit laatste duidelijk en concreet gebeurt; het beste is een vast systeem van namen en tekens¹⁰.

Het apparaat van taal- en stijlfouten moet bevatten: 1. spelling; 2. woordkeus en zinsbouw. Deze verdeling dient zo consequent mogelijk te worden aangehouden opdat een rubricering van de dagelijks terugkerende fouten mogelijk is.

Het hier aangeboden boek bevat de afdeling woordkeus en zinsbouw; omdat bij enkele onderwerpen (contaminatie, pleonasme, barbarisme) beide onderdelen voorkomen, is een strakke verdeling in twee hoofdstukken niet mogelijk gebleken.

Eindnoten:

- 1 F. BUITENRUST HETTEMA, J.H. VAN DEN BOSCH, R.A. KOLLEWIJN e.a. Een overzicht van de geschiedenis der taalwetenschap is te vinden in: C.G.N. DE VOOYS, *Geschiedenis van de Nederlandse taal*, Groningen 1952⁵; A.G. VAN HAMEL, *Geschiedenis der taalwetenschap*, Den Haag 1945; C.P.F. LECOUSTERE-L. GROOTAERS, *Inleiding tot de taalkunde en tot de geschiedenis van het Nederlands*, Groningen 1948⁶; A.W. DE GROOT, *Inleiding tot de algemene taalwetenschap*, Groningen 1962. Voor de geschiedenis van het onderwijs raadplege men: H.J. DE VOS, *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden*, 2 dln., Turnhout 1939; A.G.I. ERFTEMEIJER, *Stijloefeningen op de middelbare school*, diss. Nijmegen 1958.
- 2 H. SCHULTINK, *Statische of dynamische taalbeschrijving*, Den Haag 1963.
- 3 F.G. DROSTE, *Algemene taalwetenschap en transformatie grammatica*, Leuven 1972, pag. 93 e.v.; H. HULSHOF, *Taalsysteem en taalbouwsels*, Zeist 1971, pag. 101 e.v.
- 3a Zie SPEKTATOR 3 (1973-1974), pag. 413 e.v.
- 4 G. KLOEKE, *Gezag en norm bij het gebruik van Verzorgd Nederlands*, Amsterdam 1951.
- 5 J. LEENEN, *Het goed recht van taalbemoeiing*, *Nu Nog* 10 (1962) pag. 2 e.v.; C.A. ZAALBERG, *De taalleraar als taalpoliticus*, Groningen 1960, pag. 11; A. BOSKER, *Het gebruik van het imperfectum en het perfectum in het Nederlands, het Duits, het Frans, en het Engels*, pag. 11: 'De spraakkunst constateert niet alleen, zij selecteert meteen. Zij is niet alleen descriptief, zij normaliseert ook, door alleen de taal te registreren van hen die er zich op toeleggen juist te spreken en goed te schrijven'. Dezelfde gedachte bij B.C. DAMSTEEGT, *In de doolhof van het Nederlands*, Zwolle 1960⁶, 1965⁷, pag. 5 e.v.; C.A. ZAALBERG, *Beraden taalijver*, *Jaarboek van de Maatsch. der Ned. Letterk. te Leiden*, 1963-1964, Leiden 1964. Zie vooral H.F.A. VAN DER LUBBE, *Woordvolgorde in het Nederlands*, Assen 1958, Hst. 1. Object en methode van onderzoek. Bij de behandeling van het begrip 'het huidige Algemene Nederlands' maakt hij onderscheid tussen *juist* en *onjuist* (pag. 25); hij erkent het gezag van de deskundige taalgebruiker en zelfs tot op zekere hoogte dat van 'de school'.
- 6 G.A. VAN ES, *Spanning tussen voorschrift en werkelijkheid*, gepubliceerd in *Verzorgd Nederlands*, vier voordrachten, gehouden op de Taaldag 1955, Genootschap 'Onze Taal'; C.F.P. STUTTERHEIM, *Taalbeschrijving en Taalwaardering*, 's-Hertogenbosch 1958.
- 7 A.G.I. ERFTEMEIJER, *Stijloefening op de middelbare school*, diss. Nijmegen 1958; J. JANSONIUS, *Over de vorming van de neerlandicus*, *Lev. Talen* 1967, pag. 628 e.v.
- 8 C.F.P. STUTTERHEIM, *Taalbeschouwing en taalbeheersing*, Amsterdam 1954.
- 9 *Voor schoolgebruik is van mijn hand verschenen: Apparaat voor correctie van spelfouten en taalfouten*, Malmberg.
- 10 F.J.P. PEETERS, *Hulp van correctietekens voor schriftelijk werk*, *Lev. Talen* 1954, pag. 533 e.v.; zie ook *Didactische handleiding voor de leraar in de moedertaal*, Amsterdam-Purmerend-Groningen. Een code van cijfers en letters: C.J. en H. ELSINGA, *Wegwijzer naar opstel, brieven, parafraze, samenvatting, Versluys*, Amsterdam-Antwerpen.

1. Studiemateriaal

In deze handleiding is kritisch verzameld wat enkele generaties taalkundigen over verantwoord taalgebruik geschreven hebben. Daarbij is gestreefd naar *ordering* van het materiaal en naar een voorzichtig maar duidelijk *oordeel*; niet naar volledigheid, evenmin naar originaliteit. Bij de meeste onderwerpen wordt verwezen naar boeken en artikelen waarin men stof voor grondiger studie kan vinden.

1. 1. Er bestaat veel literatuur over correct taalgebruik; hieronder volgt een alfabetisch geordende lijst

- J.M. ACKET, C.F.P. STUTTERHEIM, *Stijlstudie en stijlloefening*, Bohn, Haarlem 1960¹¹. Een rijk boek; oefeningen in het waarnemen van stijlverschijnselen, minder in het signaleren van stijlfouten.
- F.B. BAKELS, *Goed taalgebruik en het persklaar maken van stukken*, Scheltema en Holkema, Amsterdam 1956. Ondeskundige taaldictatuur.
- A. BLONTROCK, *ABC van het ABN*, Brussel-Amsterdam 1966 (alfabetisch gerangschikte woorden met correctie).
- H. DE BOER e.a., *Schriftelijk rapporteren*, Aulaboek. Het hoofdstuk over het taalgebruik is van J.Veering.
- CHARIVARIUS, *Is dat goed Nederlands? De Spieghele*, Amsterdam 1940, 1948⁸. Intelligent, getuigend van serieuze studie, maar in een aantal kwesties te streng logicistisch; DE VOOYS bespreekt het boek met veel waardering en veel kritiek, N.Tg. 35 (1941).
- F. DE CLERCQ, *Vlinders vangen. Een speelse speurtocht naar vlinderlichte dwaasheden in de tuinen van taal en stijl*, Utrecht 1959.
- B.C. DAMSTEEGT, *In de doolhof van het Nederlands*, Tjeenk Willink, Zwolle 1965⁷. Een degelijk boekje.
- P. DEZAIRE, *Ons Nederlands, een taal- en stijlboek*, Utrecht 1964. (Prisma)
- W. DIEMER, *Hoe moet ik corrigeren? Een handleiding voor produktieve correctie*, Stabo, Groningen 1961.
- W. DIEMER, *Waarop letten bij het schrijven in het Nederlands*, Stabo, Groningen-Delden 1964². Samen met het werkboek vormen deze boekjes een drieluik. DIEMER houdt bij zijn didactiek rekening met de frequentie van de fouten. De foute verwijzing blijkt bij de grammaticale misgrepen het meest voor te komen; het aaneenschrijven blijkt in

de spelling de meeste moeilijkheden op te leveren. Zie DIEMER, Onze Taal 34 (1965) pag. 46 e.v.

F.C. DOMINICUS, Schrijft u ook zulk Nederlands? Van Goor Zonen, Den Haag 1961. Gematigd logicistisch. Men kan de schrijver hier en daar wat streng vinden, maar zijn ijver voor het verzorgde Nederlands is niet onberaden.

J. GRAULS, Goed Nederlands in handel en economie, Vlaamse pocket 33. Verzameling krantartikelen over verkeerde en goede termen, vooral bestemd voor Vlamingen.

J. GRAULS, Onze Taal, Vlaamse pocket 19 en 69. Artikelen uit de Vlaamse Linie en De Linie over de etymologie en de gebruikswaarde van allerlei woorden.

J. GRAULS, Taalcocktail, Vl. pocket 182.

CH.F. HAJE, Taalschut. Schrijf weer Nederlands, Leidsche Uitgeversm., Leiden 1932.

CH.F. HAJE, Taalschut bij het onderwijs. Leidsche Uitgeversm., Leiden 1935.

DE VOOYS betitelt hem in De Nieuwe Taalgids 27 (1933) als een dilettantisch taalzuiveraar; boze tongen hebben hem zelfs de taalschutter genoemd.

H. HEIDBUCHEL, Hoe zeg en schrijf ik het? Vl. pocket 65.

J. LEEST, C.A. ZAALBERG, Verstandelijke taal 11, Wolters Groningen, 1967¹¹. Stelcursus voor de middelbare school, met enkele paragrafen over zuiver Nederlands en een aantal verbeteroefeningen.

J.A. MEIJERS, Zin en onzin in hedendaags taalgebruik, Van Ditmar, Amsterdam-Antwerpen 1952.

J.A. MEIJERS, Allerlei Taalkwesties, Moussault, Amsterdam 1959 (alfabetisch geordend).

G.A. MESTERS, Schrijf, spreek zuiver Nederlands, Prisma. Enigszins chaotisch, maar met veel interessant materiaal (besproken: N. Tg. 48 [1955], pag. 55).

J.M. MOERDIJK en P. SLUIMER, Taalgids voor de ambtenaar, 's-Gravenhage 1967².

M. VAN NIEROP, De taal waarmee wij leven, Standaardpocket 1962. Bundel krantartikeltjes over taalgebruik en taalmisbruik.

A. PIEETE, Incorrect Nederlands, Purmerend 1968³ (aanbevolen).

L.J. ROGIER, A. PIEETE, Nederlandse briefstijl, Tjeenk Willink, Zwolle, 1963⁵. Twee afdelingen: stijlkritiek, correspondentie.

G. ROYEN, Taalpanoptikum, Het Spectrum, Utrecht-Brussel 1948. Ruim 200 krantartikeltjes, zeer persoonlijk van opzet en stijl, prettig leesbaar.

M. SERVAES, H. SCHRIJVER, Onze eigen taal (handboek van De Taalclub), 's-Gravenhage 1943.

W.H. STAVERMAN, W.L. BRANDSMA, Slecht Nederlands, Groningen 1956. Beknopt. Enkele onderdelen zijn niet gelukkig.

J.P.M. TACX, Nederlandse spraakkunst voor iedereen, Utrecht 1961 (Prisma). De auteur besteedt veel aandacht aan correcte en incorrecte vormen.

R. TALPAERT, P. BUYSE, Verzorgde Schrijftaal. Heule, 1966⁴. Een degelijk werk, vooral voor Vlamingen bestemd (bijzondere aandacht voor gallicismen).

J. VEERING, Spelenderwijs (zuiver) Nederlands, H.J.W. Becht, Amsterdam z.j. Onderhoudende lectuur, met kennis van zaken geschreven.

A.A. VERDENIUS, In de Nederlandse taaltuin. Amsterdam 1943.

J.C. VAN WAGENINGEN, 'Goed gezegd zo!' Van Holkema en Warendorf, Amsterdam 1941.

J.C. VAN WAGENINGEN, Even tijd voor ... onze taal. Sijthoff, Leiden 1946.

A. WILDSCHUT, J. KARSEMEIJER, Onze stijffouten, Wolters, Groningen 1965¹⁶. Weinig theorie, veel oefenstof.

J.G.M. WECK, 5000 opstellen leerden ..., W.Versluys, Amsterdam (schoolboekje).

De Kon. Ned. Uitgeversbond heeft een serie kaarten uitgegeven met aanwijzingen voor het gereedmaken van kopij. De kaart 'Perikelen van taal en stijl' bevat bijna uitsluitend onzin. Zie de kritiek in *Onze Taal*, febr. 1960.

1. 2. Tijdschriften die ijveren voor zuiver Nederlands

Onze Taal, orgaan van het Genootschap Onze Taal, Parkstraat 32, Den Haag. Het Genootschap is opgericht in 1931. Het richtte zich aanvankelijk vooral tegen germanismen. Tegenwoordig neemt het een belangrijke plaats in bij de bescherming en cultivering van onze taal, niet alleen door de deskundige inhoud van het maandblad, maar ook door de tweejaarlijkse congressen (Taaldagen). Zie voor de belangrijke lezingen die daar gehouden zijn: *Verzorgd Nederlands*, Taaldag 1955; *Onze Taal* 27 (1958), pag. 49 t.m. 62; *Onze Taal* 30 (1961), pag. 1-19 (Congres 1960: de taal in het openbare leven); *Onze Taal* 32 (1963) pag. 1-20 (Congres 1962: Het Nederlands en het onderwijs); *Onze Taal* 34 (1965) pag. 1-16 (Congres 1964: De kunst van het woord). *Onze Taal* 43 (1974) pag. 1-20 (Congres 1973: Taal om mee te leven; het onderwijs in de Nederlandse taal).

Over de geschiedenis van de taalpolitiek, speciaal van *Onze Taal*, zie J. VEERING, *Mogelijkheden en moeilijkheden van taalverzorging*, diss. Amsterdam 1966. Met uitgebreide literatuuropgave.

Nu Nog, orgaan van de Vereniging voor Beschaafde Omgangstaal, Kanselarijstraat 14, 1000-Brussel. Hierin vinden vooral de Vlamingen

een duidelijke (Noordnederlands georiënteerde) leiding bij hun streven naar zuiver Nederlands.

1. 3. Werken die een verantwoord taalgebruik in bedrijf en techniek beogen

Centrale Taalcommissie voor de Techniek, Technische woorden, 's-Gravenhage 1958. Met een belangrijk inleidend hoofdstuk over enkele grondslagen die door de C.T.T. aanvaard zijn voor de taalzuivering.

Bij dit samenvattend woordenboek behoren 44 afzonderlijk uitgegeven woordenlijsten betreffende het jargon van de verschillende technische vakken; bovendien nog een deeltje 'algemene woorden'. Een belangrijke uitgave, die het resultaat is van vijftien jaren arbeid (1940-1955). De lijsten van de Centrale Taalcommissie hebben grote invloed gehad op de Nederlandse technische terminologie, maar ze zijn door het bedrijfsleven niet blind aanvaard. Ondertussen heeft de techniek zich ook ontwikkeld, zodat er behoefte ontstond aan nieuwe lijsten. Om die reden heeft het Nederlandse Normalisatie-Instituut in het begin van 1973 de woordenlijsten van de CTT ingetrokken: nieuwe commissies zijn aan het werk. Zie hierover: *Onze Taal* 42 (1973), pag. 25 e.v.

Het juiste woord, publikatie van N.V. Philips' gloeilampenfabrieken, afd. Centrale Normalisatie, 1961⁴. Dit boekje getuigt van veel liefde en studie, maar op een aantal onderdelen kan de taalkundige ernstige kritiek uitoefenen.

Aanbevelingen voor woordgebruik in Unilever, z. pl. (1964).

Aanbevolen woorden in de land- en tuinbouwtechniek, Wageningen 1959 (Landbouwmechanisatie 15 (1964) pag. 77 e.v.).

P. BONTE, *Taalperikelen in de BRT*, Brussel 1961.

Proeve van taalzuivering ten gerieve van de programmadiensten. Deel A: Woordenschat. BRT, Brussel 1965.

Gids voor de redactie. Taal, stijl, spelling; Algemeen Handelsblad, Amsterdam 1964.

Taalkundige wenken, N. Rott. Courant, 1957.

De zuiverheid der journalistieke taal, A.N.P., Amsterdam 1936.

A. DE ROO, *Goed Nederlands op het kantoor*. Deel IV, Het stellen van rapporten, Brussel 1958.

J. ROOMER, *Tekst en tekstschrijver in de reclame*, Amsterdam 1963. *Taal en spelling*, P.T.T., z. pl., 1960.

Wenken voor sprekers en schrijvers bij voordrachten en publikaties op wetenschappelijk en technisch gebied, Centraal Comité voor Voordracht en Publikatie, Amsterdam 1957.

1. 4. Literatuur over de compositie van een opstel of een verslag

H. DE BOER e.a., *Schriftelijk rapporteren*, Aula-boek.

J.S. TEN BRINKE, *Naar een beoordelingsmodel van het zakelijke opstel*, *Lev. Talen* 1966, pag. 36-49.

C.J. en H. ELSINGA, *Wegwijzer naar opstel, brieven, parafrase, samenvatting*, Versluys Amsterdam, 1971⁶.

W.L.M.E. VAN LEEUWEN, *Kort en klaar, repetitorium voor Nederlands*, Van Dishoeck, Bussum (uitverkocht).

A. WALRECHT, *Het opstel*, Malmberg, Den Bosch 1974⁸.

Moer (blad van de Vereniging voor Onderwijs in het Nederlands) 1971, nr. 2: Stellen.

W. DROP, *De centrale betekenis van doelstelling en publiekgerichtheid bij het schrijven van zakelijke opstellen*, *Lev. Talen* 1971, pag. 79-81.

W. DROP, *Enkele beschouwingen vooraf bij het schrijven van informatieve opstellen*, *Lev. Talen* 1971, pag. 505-510.

W. DROP en J.H.L. DE VRIES, *Taalbeheersing; handboek voor taalhantering*, Tjeenk Willink, Groningen 1974.

2. Het juiste woord

2. 1. Gesignaleerde fouten

Een van de opvallende euvels in het taalgebruik van onervaren stilisten is de lexicologische armoede.

2. 1. 1. Ze kiezen het verkeerde woord

VOORBEELDEN: Hij heeft de tocht voltooid met behulp (= de hulp) van zijn vrienden. Hij heeft die mislukking te danken (= te wijten) aan zijn luiheid^{10a}. De vreugde straalde hem letterlijk (= duidelijk¹¹) van het gelaat. De impasse is afgeweerd. (Men is uit de impasse¹² geraakt.) Hij is gister op zijn scooter verongelukt; nu ligt hij in het ziekenhuis. (Hij heeft een aanrijding gehad, hij heeft een val gemaakt.) Het tijdig opsturen van het aangiftebiljet voorkomt ambtshalve aanslagen. (Ambtshalve is een bijwoord.) Hij maakte een dergelijk (= zodanig) lawaai dat we gingen lopen¹³. In 1940 brak de oorlog uit; indertijd (= destijds) zat hij in Engeland¹⁴. Dat had je feitelijk (= eigenlijk) niet moeten doen. Zij krijgt regelmatig (= geregeld, indien bedoeld is: veelvuldig) bezoek^{14a}. Schijnbaar (= blijkbaar) zijn we te laat¹⁵. Moeder is (= heeft) vergeten me te wekken¹⁶. Dat is genoeg om een man bewusteloos te maken, laat staan (= dus zeker genoeg voor) een vogel¹⁷.

Allerlei factoren (= elementen) ontbraken in het stuk. (Factor = medebepalende omstandigheid, iets oorzakelijks dus.) Je kunt rustig (beter: gerust) hier blijven eten. Onze school herbergt 360 studenten (= leerlingen); ze studeren (= leren) ijverig. Hij hamerde daar alsmaar (= almaar, steeds maar) op. De kopie (of nog erger: copy) (= kopij) moet morgen bij de drukker zijn.

Dikwijls is er een grammaticale ontsporing: We hebben de wedstrijd moeten aflassen (= afgelasten). De agent heeft me verbaliseerd (= geverbaliseerd). De deur is vernist (= gevernist). De politionele (= politiële) actie; het justitionele (= justitiële) onderzoek. Dat heb ik georven (= geërfd). De moeilijkheid schrok (= schrikte) hem af. Hij schepte (= schiep) ruimte op het middenveld. Hij scheerde (= schoor) ons allemaal over één kam. Een behartenswaardig (= behartigenswaardig) woord¹⁸. Men diene (= dient) daar rekening mee te houden. Hij weigerde het bewijsmateriaal te overleggen (= over te leggen)¹⁹. Meulenhoff is de uitgeefster (= uitgever)²⁰ van dat boek. Het was een

tevergeefse (= vergeefse) strijd²¹. Een onverwachts (= onverwacht) bezoek²¹. Hij was niet het minst (= niet in het minst, volstrekt niet) geschrokken. (Niet het minst = niet in de laatste plaats, vooral ook.) Het is daar een dermate chaos, dat niemand eruit komt (= zo'n chaos).

2. 1. 2. Ze herhalen steeds hetzelfde woord

VOORBEELDEN: Als we ons gaan bezinnen op de vraag wat *een zin* is, dan blijkt dat *een zin* kan bestaan uit een of meer woorden. Zoals ieder *schoolboek* heeft ook dit *schoolboek* zijn voor- en nadelen.

Er zijn twee middelen om deze fout te vermijden:

- a. Afwisseling door het gebruik van synoniemen.
- b. De vervanging van het substantief door een verwijswoord. Maar ook hier dreigt het gevaar van eentonigheid: juist de naïefste scribenten beginnen iedere zin met een voornaamwoord of bijwoord, slordig verwijzend naar een woord of mededeling uit de vorige zin²².

2. 1. 3. Ze kiezen vage (generieke) termen waar rake (specifieke) termen vereist zijn

VOORBEELDEN: We hebben een EHBO-cursus gevolgd; het waren *fijne* lessen. De *prachtige* schilderijen van Rembrandt maakten een *grote* indruk op de leerlingen. Ze schrokken van het *harde* lawaai. Ze hadden een *nogal grote* belangstelling voor *mooie* boeken.

2. 2. Didactische hulpmiddelen

Een algemeen middel ter verbetering is de lectuur van voorbeeldige boeken.

Daarnaast is er de bewuste oefening: de verrijking van de woordenschat, occasioneel of systematisch.

De occasionele methode wordt in bijna alle stijlboekjes beoefend²³; de systematische vindt steeds meer toepassing²⁴. Het kwalitatieve verschil tussen de verschillende methodes is gering: ze hebben hun verdiensten en tekortkomingen. De meeste schoolboekjes besteden veel aandacht aan de synoniemen²⁵. Ze zijn het meest voor de hand liggende middel om variatie te brengen in de aanduiding van een begrip²⁶. De leerlingen moeten geoefend worden in het waarnemen van nuances. Ze moeten ontdekken dat er generieke begrippen en termen bestaan (kind; gaan), die dikwijls vervangen dienen te worden door specifieke namen (baby, kleuter, jongetje, meisje; dreutelen, kuieren, slenteren, stappen, lopen, wankelen, snellen enz.). Van stilistische, graduele of emotionele verschillen moeten ze zich bewust worden.

Het lijkt me niet zinloos, een aantal zinnen ter verbetering aan hen

voor te leggen. We drukken hun daarbij op het hart, dat ze dezelfde kritische houding moeten aannemen bij het nalezen van hun eigen werk.

Een onmisbaar hulpmiddel bij de jacht op het rake woord is het woordenboek. Naast de 'gewone' lexica bestaan er speciale woordenboeken voor het juiste woord.

Uit de 19de eeuw dateren een aantal synoniemenwoordenboeken die ernstige gevaren inhouden. Het Woordenboek der Nederduitsche synonymen van P. WEILAND en G.N. LANDRÉ (1821-1825) is de bron voor alle latere synoniemenstudie geworden; de schrijvers brengen echter betekenisverschillen aan, die niet berusten op taalwaarneming. Vooral J.V. HENDRIKS' Handwoordenboek van Nederlandsche synoniemen (1891, 1908⁵) heeft een funeste invloed gehad op de schoolpraktijk. P. HENDRIKS, kleinzoon van J.V., heeft de familietraditie voortgezet: Nederlandse synoniemen, Amsterdam (1958). 'Voor puzzelaars en alle anderen' beschrijft hij subtiele betekenisverschillen; daarbij is hij niet vrij van schoolmeesterij.

In onze eeuw zijn er verschillende woordenboeken samengesteld, die bij ieder lemma een serie synoniemen vermelden maar die aan de gebruiker de keuze van het gezochte woord overlaten:

L. BROUWERS, Het juiste woord, Turnhout 1928¹; 1965⁴ (besproken N. Tg. 59).

G.A. MESTERS, Taalschat, Prismaboek.

Deze twee werken bevatten een *systematische* indeling van de woordenschat: substantieven, adjectieven, bijwoorden, werkwoorden, uitdrukkingen (met hun tegenstellingen) gegroepeerd om een begrip. Een register maakt het opzoeken mogelijk. Van de gebruiker wordt verondersteld dat hij de betekenis kent: die wordt niet vermeld.

CHARIVARIUS, Een ander woord, Den Haag 1950².

J.A. MEIJERS, Kies uw woord, Amsterdam (1959)³.

Beide boeken bevatten een alfabetische rangschikking; voor oppervlakkige en snelle oriëntering zijn ze zeer geschikt.

Eindnoten:

10a Wijten aan, toeschrijven aan, danken aan, Nu Nog 21 (1973) pag. 88 e.v.

11 N. Tg. 50 (1957) pag. 104.

12 Een impasse is letterlijk een doodlopende straat.

13 DOMINICUS, Schrijft u ook zulk Nederlands? pag. 28 e.v.

14 *Indertijd* is een vage tijdsaanduiding; *destijds* slaat terug op een zojuist genoemde tijd.

14a Geregeld-regelmatig, Nu Nog 17 (1969) pag. 89.

15 C.A. ZAALBERG, De taalleraar als taalpoliticus, Groningen 1960, pag. 16 e.v.: De stijlboekjes leren: schijnbaar = alleen in schijn zo, niet in werkelijkheid; ogenschijnlijk = volgens de oppervlakkige indruk zo, misschien wel misschien niet zo in werkelijkheid; blijkbaar = op grond van de beschikbare gegevens hoogstwaarschijnlijk zo.

De werkelijkheid is genuanceerder. *Schijnbaar* kan betekenen: naar het schijnt, met een onzekerder modaliteit dan blijkbaar. Zaalberg durft dit gebruik niet absoluut af te keuren.

Voor het onderscheid: *schijnen* = alleen in schijn zo zijn, *blijken* = werkelijk zo zijn, geldt hetzelfde: *schijnen* kan een modaal hulpwerkwoord zijn met de betekenis: misschien, vermoedelijk zijn.

16 *Ik ben dat vergeten* bevat een naamwoordelijk gezegde, te vergelijken met: ik ben dat kwijt. Zie ook Onze Taal 39 (1970) pag. 35: *Hebben en zijn* (bij *volgen*, *vergeten* e.a.).

17 De uitdrukking *laat staan* wordt gebruikt in de betekenis: dus zeker niet. Er is een negatieve mededeling voorafgegaan. Oorspronkelijk: ik laat staan (= ik spreek niet van). VOORBEELDEN: Dit is niet genoeg om een vogel bewusteloos te maken, laat staan een mens. Ik fop een vriend

niet, laat staan dat ik hem bedrieg. Hij is niet van plan je te schrijven, laat staan je te ontvangen.

Ook na een beperking of impliciete negatie: Om eerlijk te zijn moet ik u zeggen dat ik slechts weinig dagbladen lees, laat staan de Europese kranten. Ik ontdekte dat in de politieke programma's maar weinig te vinden is dat op een welzijnsbeleid lijkt, laat staan dat ik iets tegenkwam over het probleem van het gemotoriseerd verkeer in de stad.

- 18 Zie N. Tg. 47 (1954) pag. 316.
- 19 Het substantief overleg wordt steeds meer gehoord i.p.v. overlég.
- 20 MEIJERS, Allerlei taalkwesties pag. 126; G. ROYEN, Taalpanoptikum pag. 56.
- 21 *Tevergeefs* en *onverwachts* zijn bijwoorden.
- 21 *Tevergeefs* en *onverwachts* zijn bijwoorden.
- 22 C.F.P. STUTTERHEIM, Voornaamwoordelijke misstappen en misverstanden inaug. rede Leiden; Groningen 1956.
- 23 De traditionele stijlboekjes (bv. RIJPMAS-SCHURINGA, Nieuwe Stijloefeningen, herzien door J.V.D. SCHAAR, Groningen 1961-1962; of W. KRAMER, Taalstudie en stijlloefening, Groningen 1934 (verantwoording in Kramers Grondlijnen voor de methodiek en didactiek van het voortgezet moedertaalonderwijs, Groningen 1941) blijken nog steeds bruikbaar te zijn. De 'synthetische methode' (bv. VAN DIS-JANSONIUS-NAARDING, Taalbegrip en Taalbeheersing, Meulenhoff Amsterdam) brengt alle taal oefeningen onder bij een samenhangende tekst.
- 24 A.G.I. ERFTMEIJER heeft in zijn dissertatie, Stijloefening op de middelbare school, Nijmegen 1958, de systematische werkwijze verdedigd. Inmiddels is van zijn hand een serie schoolboekjes verschenen: De Taalschat, 3 dln. met Bijlage voor de docent, Malmberg, Den Bosch. In Levende Talen 1960 had hij de weg daartoe bereid door zijn artikel: Systematische lexicologie voor de middelbare school. Anderen hebben een groot aantal moeilijke woorden verzameld in losse zinnen, bv. F.C. DOMINICUS, Woordkennis en woordgebruik, 's-Gravenhage, 1956³. Alfabetisch gerangschikte termen uit de leerboeken aardrijkskunde, biologie, Nederlands en wiskunde zijn te vinden in: VAN DER KEUKEN-MINDERHOUT, Het moeilijke woord, Thieme Zutphen (1965). Weer anderen hebben lexicologische oefeningen in losse zinnen gegroepeerd om bepaalde verschijnselen, bv. H.G. DE BONT, De Stijlles, Dieben, Den Haag. Moeilijke Nederlandse en ontleende woorden in samenhangende stukken (voor de drie laagste klassen): W. DROP en J. HOOGTEIJLING. Tot beter begrip; drie werkschriften, Wolters Groningen. Vgl. HOOGTEIJLING, Gewenste woordenkennis, Paed. Studiën, mei 1964 en Lev. Talen, juni 1964.
- 25 Didactische handleiding voor de leraar in de Moedertaal, Amsterdam-Purmerend -Groningen 1962, pag. 53 e.v.; C.G.N. DE VOOYS, Kritiek van de gangbare synoniemenbehandeling, N. Tg. 2; V.T.O. 11 215; Zie over de gevoelswaarde: C.G.N. DE VOOYS, De gevoelswaarde van het woord, N. Tg. 1907 (V.T.O.11); idem, Ned. Spraakkunst, Groningen 1963⁶ pag. 265 e.v.; ACKET-STUTTERHEIM, Stijlstudie en stijlloefening, Haarlem 1960¹¹ pag. 56 e.v.; A.A. VERDENIUS, In de Nederlandse Taaltuin, Amsterdam 1946, pag. 91 e.v.; R.H. THOULESS, Logica voor iedereen (vertaling door TH.V.D. BERG), Prismaboek, hst. 1: Emotionele betekenis; A.G.I. ERFTMEIJER, De taalschat, 's-Hertogenbosch 1961. Literatuur met geschikte oefenstof: G.A. MESTERS, Schrijf, spreek zuiver Nederlands, Prismaboek pag. 22 e.v.; J.M. ACKET-C.F.P. STUTTERHEIM, Stijlstudie en stijlloefening, Haarlem 1960¹¹, hst. x; P. DEZAIRE, Ons Nederlands, Prismaboek pag. 147 e.v.
- 26 In een zakelijk verslag kan het nodig zijn, een eenmaal gekozen term te handhaven (H. DE BOER e.a., Schriftelijk rapporteren, Aulaboek, pag. 109). De retorische repetitio heeft een duidelijke stilistische functie; zie H.J.M.F. LODEWICK, Literaire kunst, 's-Hertogenbosch 1970³⁵, § 106.

3. Clichés en modewoorden²⁷

Een cliché is een versleten uitdrukking, die lang geleden fris en origineel is geweest, bv. deze dag *staat in het teken* van de dankbaarheid; hij haalt het *niveau* van zijn leermeester niet.

De meeste clichés zijn een teken van onmacht; er zijn immers betere uitdrukkingen voor te vinden.

VOORBEELDEN: wat betreft, op het gebied van, naar voren brengen (komen), in verband met.

Modewoorden zijn ontstaan door distinctie-zucht of gewichtigdoenerij: de *leerkracht* (= onderwijzer); dit is een *probleem* (we zien tegenwoordig overal problemen); dat is *bepaald* niet juist; hij is *behoorlijk* sterk; ik zou willen *stellen* dat ...; *naar mijn smaak*; *inderdaad* (onmisbaar in een interview!); *ergens* heb ik altijd gedacht, dat je hersens had; ik was *dermate* vermoeid, dat ik naar bed moest; een opmerking *plaatsen*; een toneelstuk *brengen*; tenslotte *moge* ik u verzoeken ... (De wens wordt op drie manieren uitgedrukt: door het werkwoord verzoeken, door mogen en door de conjunctief); *zich positief opstellen*; *constructieve* politiek; het is *in*; dat is niet juist, *dacht ik*; een *stuk* sociale inbreng, een *stuk* sociale voorziening; een *alternatief* voorstel. We willen *gewoon* steeds meer, en dat maakt ons *gewoon* steeds ontevredener.

Verschillende van bovenstaande voorbeelden demonstreren, dat modewoorden dikwijls een andere betekenis hebben dan het woordenboek tot dan toe vermeldde. Modern voorbeeld: *inspraak* (vroeger: de inspraak van het geweten = de innerlijke stem; thans: de arbeiders willen meer inspraak = ze eisen het recht om gehoord te worden, ze willen invloed uitoefenen op de beslissingen).

Een mode-uitdrukking is vooral dwaas als ze een gebrek aan denkvermogen verraadt: de spreker zoekt de gedachte en probeert uitstel van executie te verkrijgen door een omslachtige taalvorm: *Het is zo dat* ...; *ik bedoel*; vooral hinderlijk is het woekerwoord *dus*, dat in de mond van veel stuntelige sprekers het oude [ø.] gaat vervangen. *Niet waar* is al een oude stoplap.

Eindnoten:

27 Literatuur:

C. Kostelijk, Taalgebruik van sprekerds en schrijverds, Lev. Talen 1967, pag. 70 e.v.

Meijers, Zin en onzin in het hedendaags taalgebruik, pag. 228 e.v.: Mode in het taalgebruik.

L.M.Japin, 'Ergens' als modewoord, N. Tg. 49 (1956) pag. 137 e.v.; zie ook N Tg.. 60 (1967) pag. 407; 61 (1968), pag. 191.

Veering, Spelenderwijs Nederlands, pag. 40 e.v.

Mesters, Zuiver Nederlands, pag. 13 e.v.; 22 e.v. Deze auteur verschaft veel materiaal.

Over *Het is zo dat* ..., *Ik bedoel*: zie Onze Taal, maart 1958 en februari 1958. Vroeger was een toestand onhoudbaar, tegenwoordig is het zo dat een toestand onhoudbaar is. Vroeger kondigde *ik bedoel* een nadere verklaring aan, tegenwoordig leidt het losstaande mededelingen in; de karakteristieke uitpraak is: [gbødu.].

De *leerkracht* wordt te kijk gezet in het spotticht: De dood van de leerkracht, o.a. gepubliceerd in Onze Taal 34 (1965) pag. 27.

C. Kostelijk vraagt zich af of *in* al eens *uit* is geweest: Lev. Talen, 1967, pag. 657 e.v.A. Pieete,

Incorrect Nederlands, Purmerend 1968³, pag. 69: *wat betreft*. Hij keurt af: *wat betreft zijn gezondheid*; correct is: *wat zijn gezondheid betreft*; overigens berust het gebruik van deze uitdrukking vaak op deftigdoenerij; gewoonlijk is *over* of *omtrent* mogelijk.

Andere modewoorden worden door deze auteur besproken op pag. 146 e.v.

Over *een stuk sociale voorziening*, zie: Onze Taal 40 (1971) pag. 49-52: Stukwerk.

Over *alternatief en inspraak*: Onze Taal 39 (1970), pag. 29 en 30.

F.G. Droste, N. Tg. 65 (1972) pag. 477: Zoals in een vorig decennium het modewoord 'ergens' grote populariteit verwierf als modale operator, zo beleeft momenteel 'ik dacht' een glorieuze triomf over alle subjectiviteitsbepalingen als 'me dunkt', 'ik denk', 'het lijkt me'; pag. 483: Vermeld kan worden dat deze operator met name voorkomt in vraaggelassen (televisie); hij beantwoordt aan een behoefte om 'interessant' te lijken.

P.C. Paardekooper citeert in De diachronie bij de opleiding m.o.-B-Nederlands (Lev. Talen 1974, pag. 126 e.v.) een examenkandidaat die (na enig nadenken) de zin 'schaam je toch, jongen' als volgt ontleedt: '*Schaam* is dus het gezegde, *je* is dus het onderwerp, *toch* bw. bepaling en *jongen* natuurlijk tussenwerpsel'. Hij schetst daarmee een juist beeld, ook wat het taalgebruik betreft: onder de dussers schuilen zelfs mensen met een m.o.-akte. (Paardekooper vermeldt tot schrik van de lezers, dat de kandidaat slaagt.)

4. Werkwoordsvormen

4. 1. De tijden

4. 1. 1. Hoeveel tijden kent het Nederlands?

De traditionele grammatica onderscheidt:

o.t.t.	: ik maak;
o.v.t.	: ik maakte;
v.t.t.	: ik heb gemaakt;
v.v.t.	: ik had gemaakt;
o.t.t.t.	: ik zal maken;
o.v.t.t.	: ik zou maken;
v.t.t.t.	: ik zal gemaakt hebben;
v.v.t.t.	: ik zou gemaakt hebben.

Op deze indeling is door verschillende auteurs kritiek geoefend²⁸. De indeling blijkt klassieke sporen te vertonen; vooral de naam v.t.t. roept misverstanden op. Het Griekse perfectum betekent een toestand in het heden tengevolge van een handeling in het verleden, de Nederlandse 'voltooid tegenwoordige tijd' slaat op een gebeurtenis in het verleden²⁹. We zullen ons hier niet in de discussie mengen; we bepalen ons tot enkele kwesties betreffende het correcte gebruik van de Nederlandse tijdsvormen.

4. 1. 2. Het functionele verschil tussen *ik was* en *ik ben geweest* is moeilijk precies aan te geven. J.A. Meijers³⁰ zegt er het volgende van: 'Men zou kunnen zeggen dat over het algemeen de vorm van de verleden tijd (*ik was* daar en daar) een meer beschrijvend, de voltooid tegenwoordige tijd (*ik ben* daar geweest) een meer constaterend karakter heeft. De vorige zomer ben ik in Parijs geweest (een feit dat geconstateerd wordt); ik heb daar heerlijk gewandeld (tweede constatering). Op een morgen liep ik met mijn vrouw (nu begint de beschrijving) ... Of men begint met de vermelding van een feit, een gebeurtenis: Er is een ongeluk gebeurd, en gaat dan verder met een gedetailleerde beschrijving: een auto kwam ... en toen reed een melkwagen ... In andere talen liggen de betekenissen en het gebruik van de tijden heel anders dan in het Nederlands. Men mag dan ook met enige grond onderstellen dat veel

onnederlands gebruik van de tijden op rekening komt van ontoereikende vertalingen uit een vreemde taal, bv. het Engels, in het Nederlands³¹.’

In feite is de zaak veel gecompliceerder. G.S. Overdiep³² geeft een gedetailleerd overzicht van temporele en modale functies in de omgangstaal of de ambtelijke, journalistieke en literaire taal.

Het *imperfectum* blijkt vooral de vorm te zijn van de beschrijving, het rustige, objectieve verhaal. In ambtelijke en vooral journalistieke stijl wordt het imperfectum dikwijls gebruikt in situaties waar het Nederlands een perfectum vereist ('waarschijnlijk onder Romaanse of Engelse invloed'): 'Wat nu de nummers betreft die de opponent ter sprake brengt, deze *zagen* wij nooit.'

Het *perfectum*³³ concurreert sedert de middeleeuwen met het imperfectum. In de omgangstaal is in het algemeen de verhouding tussen het 'eenvoudige impf.' en het 'samengestelde perf.' deze: het eerste beschrijft of somt gebeurtenissen uit het verleden op, ofwel het noemt de bijkomende omstandigheden; het tweede constateert het belang of het resultaat van de verleden gebeurtenis *voor het heden van de spreker*, ofwel er wordt door aangeduid dat de verleden gebeurtenis *voortduurt tot in het heden* (in werkelijkheid of in de herinnering van de spreker). Vooral ook *samenvattend* gebruikt men het perfectum: We hebben zoveel schik met je beleefd.

A. Bosker heeft een uitgebreide studie gewijd aan deze gecompliceerde kwestie³⁴. De schrijver gaat uit van het Nederlands, waarvan hij de taalvorm en de taalinhoud (vorm en functie) onderzoekt.

Korte weergave van de inhoud (vereenvoudigd en anders geordend)³⁵.

De drie Germaanse talen (Ned., Duits, Engels) hebben slechts twee tempora. Omdat deze tempora geen vaste tijdaanduidende functie hebben, zelfs functies vervullen die met tijd niets te maken hebben, verkiest de auteur de Latijnse namen: het zijn 'lege' aanduidingen. Vooral de termen 'voltooid (tegenwoordige of verleden) tijd' en 'onv. teg. toek. tijd' zijn onbruikbaar.

Het imperfectum

1. primair temporeel: objectieve weergave van een handeling of toestand die geheel tot het verleden behoort; in het verband dikwijls gebruikt om de feiten voor te stellen als een schakel in een keten van gebeurtenissen.

Opm. Het praesens historicum stelt het verleden in het heden, het brengt een subjectief verband tot stand tussen verleden en heden.

2. secundair temporeel (consecutio temporum):

a. een voorafgaande handeling: Toen hij dat hoorde (of gehoord had), werd hij doodsbleek. *Nadat* wordt echter steeds gevolgd door een plusqupf.

b. een toekomstige handeling, in de indirecte rede: Hij zei dat hij meeding. (Hij zei: 'Ik ga mee'.)

3. modale functies, bv. het bescheidenheidsimperfectum: Had U iets speciaals op het oog? Wat was er van uw dienst? Of de irrealis: Ik ging niet als ik jou was. Was hij nou maar hier! Als het regende, gingen we niet.

Het perfectum

1. Restant van de oorspronkelijke functie (toestand in het heden tengevolge van een handeling in het verleden): in de geest van de spreker (schrijver) heeft de gebeurtenis uit het verleden een zeker verband met het heden.

VOORBEELDEN:

Nederlandse historici hebben aan deze kwestie betrekkelijk weinig aandacht geschonken (tot nu toe).

De ziekte van Eisenhower heeft een onzekere situatie geschapen (en daar zitten we nu mee; resultaatief perfectum).

Ik heb gisteravond wel een uur met hem gepraat en we zijn het eens geworden; als goede vrienden zijn we gescheiden (verbinding verledenheden in de herinnering van de spreker; sterke emotionaliteit; levendigheid van voorstelling).

2. Historisch perfectum voor de vermelding van losse feiten, buiten de context. Daarnaast geldt het imperfectum als uitdrukkingmiddel voor een reeks gebeurtenissen in een context.

De jongere generatie gaat (onder Engelse invloed?) steeds meer het imperfectum gebruiken. Ook in journalistieke en zelfs in literaire taal³⁶ dringt het imperfectum steeds meer binnen.

Bosker geeft toe, dat het gebruik van de tijdsvormen niet in een paar eenvoudige regels te formuleren valt; daarvoor is de zaak te gecompliceerd en te subjectief. In mijn samenvatting heb ik trouwens allerlei nuances verwaarloosd.

Op school doceren we nog ongenueanceerder. Door de volgende regels bestrijden we voorlopig de meest gemaakte fouten:

1. Overspringen naar een andere tijdsvorm is slechts geoorloofd als daarvoor een motief bestaat.

Een verhaal in de verleden tijd kan op het moment van de hoogste spanning plotseling overspringen naar de tegenwoordige tijd: Gisteren liepen we rustig op straat te wandelen. We keken naar de mensen en genoten van de ongewone drukte. Daar opeens *komt* er een hond op ons af, die wild *begint* te bijten.

2. Het voegwoord *nadat* wordt gevolgd door een 'voltooide tijd'. *Fout*: Nadat hij de leiding op zich nam, ging alles veel beter.

3. Het imperfectum is de vorm van het verhaal en de beschrijving; het

wordt gebruikt voor een reeks mededelingen in een context. Het perfectum is de vorm van het losse bericht of de alleenstaande mededeling. Als ik een vriend ontmoet, kan ik hem niet vragen: 'Waar was je de laatste maand?' Het moet zijn: 'Waar ben je de laatste maand geweest?'

Het verschil in gebruikswaarde blijkt uit het volgende bericht: 'Ik ben de vorige week in Parijs geweest (mededeling van een los feit; daarna komt het verhaal los). Daar zat ik een keer in de Métro, toen er net een staking van het treinpersoneel uitbrak. Alle mensen stormden de straat op om een taxi te bemachtigen, maar de taxichauffeurs staakten ook. Ik ben toen maar naar mijn hotel teruggelopen.' (Het verhaal wordt afgesloten met de mededeling van een nuchter feit.)

4. 2. U hebt - u heeft

U is waarschijnlijk ontstaan uit U(w) Edelheid³⁷; het is dus oorspronkelijk een 3e persoon enkelvoud. (Vergelijk: Heeft Uwe Majesteit goed geslapen?) De oorspronkelijke werkwoordsvormen zijn dan: U heeft, u is, u kan, u wil, u zal, u mag. De spraakmakende gemeente heeft *u* echter verbonden met de 2e persoon van het werkwoord: U hebt, u bent, u kunt, u wilt, u zult (naar het model van: jij hebt enz.)³⁸. Beide vormen zijn goed; er is wel enig stijlverschil, maar dat is zo subtiel dat we er ons niet in zullen verdiepen. Hetzelfde stilistische verschil kan men aannemen voor: U vergist u - u vergist zich³⁹.

4. 3. Jullie loopt - jullie lopen

De eerste vorm is oorspronkelijk (jullie = jij lui = gij lieden); de tweede is ontleend aan de 3e pers. meervoud. Tegenwoordig is *jullie loopt* bijna onmogelijk en *loop jullie* zeldzaam⁴⁰.

Opmerking: Als het meervoud uit de omstandigheden blijkt, is *je* heel normaal: Morgen moet je op tijd zijn, jongens.

4. 4. De gebiedende wijs⁴¹

Het onderscheid enkelvoud (zonder t) en meervoud (met t) is een uitvinding van grammatici, daterend uit de tweede helft van de 17de eeuw. Omdat niemand die -t uitspreekt, is het zinloos ze te spellen.

In de gebiedende wijs met steunpronomen *u* (komt u even hier) spreken de meesten wel een t; we schrijven daarom ook: houdt u zich aan de afspraak.

Eindnoten:

- 28 Volgens P.C. PAARDEKOOPER (De 'tijd' als spraakkunstgroep in het ABN, N. Tg. 50 (1957) pag. 38 e.v.; opgenomen in: J. HOOGTEIJLING, Taalkunde in artikelen, Groningen 1968) is alleen de pv. tijdsdrager; hij aanvaardt slechts twee 'tijden':
de eerste hoofdvorm: maak, heb, zal;
de tweede hoofdvorm, maakte, had, zou.
Door toevoeging van een deelwoord of onbep. wijs kan een volledig werkwoordelijk gezegde ontstaan.
De betekenisoppositie tussen de hoofdvormen is subjectief: er is geen dwingende verbinding met tijd of modaliteit. Het ABN kent in geen geval een toekomstende tijd.
F.C. DROSTE (Het temporele stelsel in het moderne Nederlands, N. Tg. 51 [1958] pag. 305 e.v., opgenomen in Taalkunde in artikelen) betreft niet alleen de vorm maar ook de betekenis in zijn beschouwing. Hij verdeelt de tempora als volgt:
1. Primaire vormen
A. Praesens: ik maak
B. Preteritum
* perfectum: ik heb gemaakt
* imperfectum: ik maakte
(Futurum bestaat niet; *zullen* is steeds hulpww. van mod.)
II. Secundaire vormen: de overige.
P.K. NIEKERK, Analyse van het verbale systeem van het hedendaagse Nederlands, N. Tg. 66 (1973) pag. 453 e.v.: Het hulpww. *zullen* is temporeel, niet modaal. De modale nuances bij het gebruik van *zullen* zijn niet inherent aan het werkwoord; ze zijn onverbreekelijk verbonden met het toekomstig gebeuren.
G.J. STEENBERGEN, Zullen: modaal of temporeel? N. Tg. 67 (1974) pag. 235 e.v.: *zullen* kan modale en temporele functie hebben (een van beide of beide tegelijk).
- 29 De classicus A.G. DE MAN erkent in zijn boek *In grammaticis veritas*, Groningen 1951, pag. 63, het verschil tussen het Latijn en onze moedertaal: 'Tempora in strikte zin zijn er in het Nederlands nog maar twee: *ik loop, ik liep; ik haal, ik haalde*, enz.(...). Wij Nederlanders kunnen een feit uit het verleden nog op twee manieren meedelen: *ik liep, ik heb gelopen*. Daartussen bestaat een verschil van nuance.'
- 30 Zin en onzin, pag. 197.
- 31 Om deze reden neem ik deze kwestie óók op bij het barbarisme.
- 32 Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch, Zwolle 1937, pag. 315 e.v. (§ 155-170).
Zie ook: Doen, deed, gedaan, *Onze Taal* 37 (1968) pag. 21 e.v.
- 33 OVERDIEP gaat uitgebreid in op het ontstaan en de oorspronkelijke betekenis van deze vorm.
- 34 Het gebruik van het imperfectum en het perfectum in het Nederlands, het Duits, het Frans en het Engels. Proeve van vergelijkende syntaxis, bestemd voor taaldocenten, Groningen 1961.
- 35 Ik ben zo vrij geweest, de termen van DROSTE (primair en secundair temporeel) toe te voegen: ze verduidelijken m.i. de bedoeling van BOSKER.
- 36 GERRIT KOUWENAAR, *Ik was geen soldaat*, Salamander 1964. De titel kan betekenen: gedurende de gehele periode die in de roman beschreven wordt, was ik geen echte soldaat. Maar in het verhaal komen verschillende zinnen voor, waaruit blijkt dat de auteur de weg kwijt is. Pag. 23: '*Een groot man was hij zei ze, 'Eén van onze nationale helden. Een echte patriot. Bent u soldaat geweest?' (...)*' *Waar heeft u gevochten? vroeg ze. 'Ik was geen soldaat', zei Mink. Pag. 36: 'Maar ik ben geen soldaat geweest, nooit!' Pag. 37: 'Bent u soldaat geweest? pag. 49: de meneer, die geen soldaat was.* In deze citaten zou men nog een fijne stilistische nuance kunnen ontdekken: het perfectum voor 'geen soldaat', het imperfectum voor: 'geen echte soldaat'. Het imperfectum wordt nl. gebruikt door de mislukte soldaat zelf en een andere man die de situatie door heeft. Maar wat moeten we beginnen met pag. 71? Daar staat: *Daarna vroeg hij: Wat doe jij? Wat is je beroep? Je was toch geen beroepssoldaat? 'Ik heb geen beroep', mompelde Mink. 'Ik was ook nooit soldaat. Ik studeerde nog.'*
En hoe kunnen we de volgende citaten nog verdedigen? Pag. 134: '*Nee*', zei Mink, '*het is zelfs mogelijk, dat Holland niet meer bestaat. Het is verzonken als Atlantis. Kende u Holland? Men trok er tulpen op jenever en werd daar rijk van*'. Pag. 138 e.v.: *Hij dacht: ik had gisteravond direct met de metro naar huis moeten gaan - nadat ik zag, dat Citylights werd uitgekamd, had ik natuurlijk naar huis moeten gaan.* Pag. 180: *Het is gemakkelijk te zeggen: ik maakte de oorlog niet, ik ben een slachtoffer van de oorlog.*
- 37 Er zijn twee theorieën:
1 U als subjectscasus is een overplanting van het objectspronomen u. VOR DER HAKE, N. Tg. 5; PAARDEKOOPER, N. Tg. 41 en 43 (mondellinge ontlending uit Brabant, maar in Hollands milieu voor beide functies gebruikt).
2 U is ontstaan uit U Edelheit, afgekort als U.E. en vervolgens uitgesproken als Uwé (Zie Huygens' Voorhout 621: quitteert V.E. la Cour?). Kern. N. Tg. 5; SCHÖNFELD, Hist. Gramm. § 95.
- 38 In *Onze Taal* 28 (1959) pag. 29 wordt een lans gebroken voor deze jongere vorm: u bent, u hebt, u kunt. Vormen als u zoudt, u kwaamt, u zijt worden dood verklaard.

- 39 J.A. MEIJERS, *Allerlei taalkwesties*, Amsterdam 1959 pag. 124 e.v.; F.C. DOMINICUS, *Schrijft U ook zulk Nederlands?* Den Haag 1961, pag. 49; B.C. DAMSTEEGT, *In de doolhof van het Nederlands*, Zwolle 1965 7, pag. 57: 'bij *hebben* en *zijn* is het gebruik van de 3e persoon misschien iets vormelijker; bij *willen*, *kunnen* en *zullen* schijnt het juist andersom te zijn.
- 40 Zie V.F. VANACKER, *Werkwoordsvormen bij jullie*, Nu Nog 16 (1968) pag. 73 e.v.
- 41 A.A. Verdenius, *Congruerende imperatieven*, *Studies over zeventiende-eeuws*, Amsterdam 1946, pag. 246 e.v. De oppositie geb. wijs enkelvoud en meervoud bestaan alleen in Oost-Nederland. Zie P.C. Paardekooper, *Aanspreekvormsystemen in mnl. taal en tekst*, N. Tg. 62 (1969) pag. 441 e.v.

5. Voornaamwoorden

5. 1. Hun, hen, haar

Het onderscheid tussen *hun* en *hen* is kunstmatig⁴², de schoolregel luidt: a. Personen: *hun* als meew. vw. zonder voorzetsel; *hen* als lijdend voorwerp en na alle voorzetsels. b. Niet-personen: *ze*, *die*, *eraan*, *daaraan* enz. De omgangstaal maakt dit onderscheid niet: de meest voorkomende vormen zijn *ze* en *die*; veel Nederlanders kennen *hen* niet, wel *hun*; anderen gebruiken *hen* wel na voorzetsels⁴³.

Vooraf in geschreven taal wint *hen* veld⁴⁴. 'We moeten het *hen* vergeven'. P.C. Paardekooper reageert tegen deze hypercorrectie door *hen* uit zijn spraakkunst te schrappen⁴⁵. Zijn argument luidt: een onderscheid dat niet berust op de levende taal maar op een stuk moeilijke grammatica, is onbruikbaar.

De meeste andere taalkundigen verdedigen om tactische redenen voor de geschreven taal de schoolregel: hij is door de onderwijspraktijk gesanctioneerd⁴⁶. Onderwijzers en leraren die zich daaraan houden, zullen vooral moeten waarschuwen tegen het hypercorrecte *hen*.

In de volgende voorbeelden is *hen* volgens de schoolregel onmogelijk: Hij betaalde hun (ze) een veel te laag loon. Het speet hun. Waarom is het hun niet toegestaan? Hun wacht ziekte en dood. Het werd hun (ze) te machtig. Leer hun (ze) hoe ze moeten groeten. We mogen hun (ze) geen nieuwe verplichtingen opleggen. De krant is de enige lectuur die hun onder ogen komt. Die daad moet hun zelf aangerekend worden. Je moet het hun (ze) vergeven. Moeder leerde hun beseffen wat de waarde van het geld was. Hoe staat het met de antieke stoelen? - Moeder geeft ze een goede beurt.

Een speciale moeilijkheid ontmoeten we bij uitdrukkingen waarin de functie aan het verlopen is: De heren (meew. vw.) wordt verzocht niet te roken - de heren (ond.) worden verzocht niet te roken. De agrarische belangen (meew. vw.) wordt te kort gedaan - de agrarische belangen (ond.) worden tekort gedaan⁴⁷.

Wat moeten we nu schrijven in het activum? We verzoeken *hen* (lijd. vw.) of *hun* (meew. vw.)? Ofschoon *hen* te verdedigen is, dient *hun* aanbevolen te worden, indien de moeilijkheid niet te vermijden is door het onbeklemtoonde *ze*.

Haar als distinctivum voor het vrouwelijk meervoud (personale + possessivum) wordt zelfs in de schrijftaal als onnatuurlijk ervaren.

We schrijven dus: De vrouwen hebben *hun* rechten verdedigd, toen men die *hun* wilde ontnemen⁴⁸.

5. 2. Het betrekkelijk voornaamwoord *wat*

In de omgangstaal is *wat* niet ongewoon in gevallen waarin de traditionele grammatica *dat* voorschrijft^{48a}. De meeste taalkundigen handhaven echter het stijlverschil tussen gesproken en geschreven taal⁴⁹.

In de klas kan men vasthouden aan de schooltraditie, die in onderstaande regels vervat is.

Na een onzijdig antecedent met een bepaalde betekenisinhoud is alleen *dat* mogelijk: Het weinige *dat* hij verdient, geeft hij uit aan drank. *Wat* wordt gebruikt:

- a. als betrekkelijk voornaamwoord zonder antecedent ('met ingesloten antecedent'): *Wat* je daar zegt, is waar;
- b. als het 'antecedent' een hele zin is: Hij is geslaagd, *wat* we niet hadden verwacht;
- c. na bepalingaankondigende voornaamwoorden: *datgene* *wat* je bedoelt; alles *wat* je maar wilt;
- d. na algemene superlatieven: *Dat* is het mooiste *wat* ik bezit.

Ad a + b: In boekentaal kan *wat* vervangen worden door *hetgeen*.

Ad c: Na *iets* is *dat* mogelijk, als de betekenis minder vaag is. Vergelijk: Hij heeft iets (bepaalds) *dat* hem gezag verleent; iets *wat* we met ijver nastreven zullen we bereiken (*wat* het ook is). Het verschil is nogal subtiel; dikwijls zijn beide voornaamwoorden mogelijk.

Ad d: Zodra een superlatief gevolgd wordt door een zelfstandig naamwoord, is *dat* voorgeschreven. Vergelijk: Hij kocht het duurste *wat* hij kon krijgen, hij kocht het duurste voorwerp *dat* hij kon krijgen.

5. 3. *Diens, wiens, dier, wier*⁵⁰

Archaïsche vormen worden door onbekwame stilisten geregeld misbruikt; vooral naamvalsrelicten zijn voor hen gevaarlijk: 'De mensen *wiens* enige doel het geld is, noemen we materialisten.'

Correct:

mann. en onz. enk.: *diens, wiens*;

vr. enk., alle geslachten mv.: *dier, wier*.

Voor niet-personen gebruiken we de voornaamwoordelijke bijwoorden *daarvan, waarvan*. Onjuist: De boom *wiens* takken tijdig gesnoeid worden; het bestuur en *diens* chaotisch beleid.

Overigens vermijden we ook bij personen zo veel mogelijk de verouderde genitieven. Over de vraag of ze vervangen mogen worden door *daarvan* en *waarvan* bestaat verschil van mening.

Buiten de 'genitiefunctie' worden de voornaamwoordelijke bij-

woorden vrij algemeen aanvaard: 'De mensen waarvan (= van wie) men veel kwaad vertelt, zijn niet altijd de slechtste; Ik ga niet naar de directeur, want daarmee (= met hem) is niet te praten.'

5. 4. U aller aandacht

Uw aller is niet correct⁵¹. Wie dat schrijft, ziet hier ten onrechte een bezittelijk voornaamwoord: *u aller* is een vooropgeplaatste genitief van *u allen*⁵².

5. 5. Jan z'n boek

Oorspronkelijk was *Jan* meewerkend voorwerp: ze hebben Jan zijn boek ontstolen⁵³. *Jan z'n boek* werd uit deze situatie geïsoleerd tot een woordgroep: Jan z'n boek is verdwenen. In 17de-eeuwse teksten ontmoeten we dit syntagma veelvuldig⁵⁴. De grammair raisonnée heeft het echter uitgebannen uit de geschreven taal; in de gesproken taal is het springlevend.

In een tekst die de omgangstaal weergeeft (bv. in een vertrouwelijke brief) is er geen enkel bezwaar tegen; in verheven stijl is de combinatie onmogelijk. Overigens is zelfs in de omgangstaal de gebruiksmogelijkheid beperkt⁵⁵: het element *Jan* kan slechts vervangen worden door namen van menselijk of dierlijk voorgestelde, niet te kleine wezens, waarmee we een zekere vertrouwdheid bezitten. Uitgesloten: God z'n voorzienigheid, het huis z'n dak, de mug z'n gezoem.

In betogend proza ontmoeten we de constructie zelden. Paardekooper gebruikt ze echter bij voorkeur^{55a}.

5. 6. Zo'n - zulke

In het ABN staat het meervoud *zulke huizen* naast *zo'n huis*. In zuidelijke dialecten is *zo'n huizen* gebruikelijk; deze vorm dient vermeden te worden als men Nederlands spreekt en schrijft.

Een andere kwestie hebben we in het syntagma *zo'n mooi huis*. Daarnaast staat: *zulke mooie huizen*. Als *zo'n* een bijv. bepaling is bij *mooi huis*, is *zulke* de enige mogelijkheid voor het meervoud; maar wanneer *zo'n* als bijw. bep. fungeert bij *mooi*, kan het meervoud *zo'n mooie huizen* niet als incorrect worden bestempeld.

5. 7. Elkaar

Het voornaamwoord *elkaar* moet terugslaan op een meervoudig onderwerp^{55b}.

Fout. De verhouding dood - liefde is innig in elkaar verweven. Op een beperkte oppervlakte, waar veel mensen wonen, kunnen elkaars be-

langen wel eens botsen. Om nivellering van inkomens te verkrijgen moet iedereen respect voor elkaars werk en bezorgdheid voor elkaars welzijn aankweken.

Als het enkelvoudige onderwerp *semantisch* meervoudig is, kan *elkaar* gebruikt worden: De jeugd gaat daar heel goed met elkaar om. Als *elkaar* deel uitmaakt van een uitdrukking, geldt de voorwaarde niet: Het verhaal hangt als droog zand aan elkaar; ze sloegen de kast in elkaar; 't is voor elkaar^{55c}.

5. 8. Zich^{55d}

De persoonlijke voornaamwoorden kunnen in het Nederlands reflexieve (wederkerende) functie krijgen: ik heb me gewassen; je hebt je vergist, enz. De derde persoon heeft echter een aparte vorm: *zich*. Dit woord is uit het oosten afkomstig. Sedert de zeventiende eeuw heeft het een vaste plaats in de geschreven taal veroverd, niet in de westelijke spreektaal: hij heeft z'n eigen gewassen.

De frequentie van het wederkerende voornaamwoord is in het Limburgs veel hoger dan in het ABN: ik was *me mijn* handen; hij heeft *zich* een hoed gekocht.

Saksische dialecten (met name het Twents^{55e}) vertonen ook voorkeur voor het reflexivum: ik was *me de* handen, hij heeft *zich* een hoed gekocht. Het ABN is sober in het gebruik van het wederkerend voornaamwoord. *Zich de (of zijn) handen wassen* is een duidelijk dialectisme; *zich een nieuw huis kopen* evenzeer. In plaats van *Dat brengt grote kosten met zich mee* kan men beter zeggen: Dat gaat gepaard met grote kosten. *Op zich* is typisch zuidelijk katholiek (invloed van de seminarietaal, uit het Latijnse *in se*); beter is *op zich zelf*. *Op zich zelf* (beschouwd) is daar niets tegen; een zin op zich zelf is dikwijls dubbelzinnig. Het Limburgs kent het pronomen *elkaar* niet; het gebruikt daarvoor in de plaats *zich*: ze slaan *zich* (= ze maken ruzie); ze verstaan *zich* (= ze verstaan of verdragen elkaar); ze plagen *zich*; ze treffen *zich* (= ze ontmoeten elkaar); de brieven hebben *zich* gekruist.

In sommige uitdrukkingen kent ook het ABN *zich* ter aanduiding van een wederkerige relatie. Het subject is dan meervoudig: De mensen verdrongen *zich* voor de etalage (= als één massa stonden ze te dringen, ze drongen *zich* samen). Vergelijk: De mensen verdrongen *elkaar* voor de etalage (= ze duwden elkaar op *zij*). De menigte verdringt *zich* op het plein (semantisch meervoudig subject).

5. 9. Degene(n)

Tegenwoordig kan dit voornaamwoord alleen maar bepalingaankondigend fungeren (voor personen). Fout: Degenen met een hoog inkomen gaan erop vooruit.

Eindnoten:

⁴² RIJPMASCHURINGA, Ned. Spraakkunst, Groningen 1961¹⁸, § 267; DE VOOYS, Ned. Spraakkunst, Groningen 1963⁶, § 35. G.A. VAN ES en P.P.J. VAN CASPEL, Syntaxis v.h. mod. Ned. nr. 12 (1972) pag. 17: 'het betwistbare verschil tussen *hun* als datiefobject en *hen* (c.q. *ze*) als accusatiefobject,

- voorzover dat in gesproken en geschreven taalgenres nog min of meer, kunstmatig of schools in leven wordt gehouden’.
- 43 Woordenlijst van de Nederlandse taal, 's-Gravenhage 1954, pag. XVIII e.v.
- 44 Zie K. KOOIMAN, Lotgevallen van *hen* en *hun* in de twintigste eeuw, N. Tg. 60 (1967) pag. 410 e.v. In een artikel van een neerlandicus (B.H. LOOF, Inzicht in en kennis van literatuur, Lev. Talen 1972, pag. 216 e.v.) heb ik elf maal *hen* aangetroffen als meew. vv.: hen duidelijk maken, hen voorhielden, hen te vertellen, bewijst hen een dienst, hen voor te lezen, heb hen voorgelegd, heb hen gewenst, geef hen de vrijheid, hen kennis bijbrengen, zeg hen, hen op te dringen.
- 45 Kleine ABN-syntaxis, 's-Hertogenbosch 1970⁹, no. 52.
- 46 Woordenlijst van de Nederlandse taal, pag. XIX e.v.; DAMSTEEGT, In de doolhof van het Nederlands, Zwolle 1965⁷, pag. 114; MEIJERS, Allerlei taalkwesties, Amsterdam 1959, pag. 69. RIJPMASCHURINGA, Ned. Sprkk. 1961¹⁸, § 267; B. V.D. BERG, Beknopte Ned. Spraakkunst, Den Haag 1964⁴, pag. 79.
- 47 K. KOOIMAN, Als in het Engels, maar niet uit het Engels, N. Tg. 56 (1963); W.v. LANGENDONCK, Het meewerkend voorwerp van de actieve zin als onderwerp voor de passieve zin, Leuv. Bijdr. LVII, nr. 3 (lezing VI. Filologencongres 1967).
- 48 Woordenlijst pag. XVIII.
- 48a J. DE ROOY, N. Tg. 63 (1970) pag. 124, voetnoot.
- 49 F.C. DOMINICUS, Schrijft u ook zulk Nederlands? Den Haag 1961, pag. 63 e.v. (met instemming overgenomen door Onze Taal, febr. 1963); B.C. DAMSTEEGT, Doolhof pag. 115; J.A. MEIJERS, Allerlei taalkwesties, pag. 46.
- 50 F.C. Dominicus, Schrijft u pag. 63 e.v.; B.C. Damsteegt, Doolhof pag. 67: Waar-(mee); J.A. Meijers, Allerlei taalkwesties, pag. 136: waarvan; Woordenlijst van de Ned. taal pag. xxxiii.
- 51 DAMSTEEGT, Doolhof pag. 58; A. PIEETE, Incorrect Nederlands, Purmerend 1968, pag. 112.
- 52 M.A.F. OSTENDORF, N. Tg. 43 (1950). Opponent: J.J.M. Bakker, Onze Taal 39 (1970) pag. 35.
- 53 DE VOOYS, Ned. Spraakkunst 1963⁶, § 178; VAN Es en VAN CASPEL, Syntaxis van het moderne Nederlands, nr. 28 (1973) pag. 194 e.v.
- 54 Vooral bij CATS en HUYGENS, bij wie we veel constructies uit de levende taal aantreffen. Beroemd is BREDERO's 'De may (De Man?) zijn hoverdij'. Zie mijn artikel Naar het handschrift. N. Tg. 58 (1965) pag. 260 e.v.
- 55 P.C. PAARDEKOOOPER, Jan z'n boek, N. Tg. 45 (1952); idem, Beknopte ABN-syntaxis, Den Bosch 1968³, 3.5.8.3.2: mijn vader z'n boeken.
- 55a In zijn artikeltje *Twee onbruikbare begrippen: endo- en eksocentrisch*, N. Tg. 63 (1970) pag. 291, lezen we vlak bij elkaar: 'Bloomfield z'n voorbarige patroontypologie; de Groot z'n apriorisme; Bloomfield z'n indeling in endo- en eksocentrische groepen; van der Lubbe z'n eindschema; Bloomfield z'n indeling; Bloomfield z'n criterium.' PAARDEKOOOPER z'n streven naar natuurlijke taal is loffelijk, maar zoals altijd prikkelt hij de tegenstanders door de opzettelijkheid van zijn optreden.
- 55b PAARDEKOOOPER, Beknopte ABN-syntaxis 1968³, 2.5.7.5: *Elkaar* beperkt het onderwerpt tot alles wat we met een pv als *zijn* kunnen verbinden en verder tot *je*, *u*, *er* en een nulteken 'je' (help elkaar). Hij noemt *men* (ten onrechte) niet.
- 55c VAN Es en VAN CASPEL, Synt. v.h. mod. Ned., nr. 20 (1973) pag. 76.
- 55d Van Es en Van Caspel, nr. 20 (1973) pag. 77, 84 e.v.
- 55e NUYTENS, De tweetalige mens, Assen 1962 pag. 220 e.v.

6. Voorzetsels

6. 1. Algemene opmerkingen

Voorzetsels worden dikwijls verkeerd gebruikt.

VOORBEELDEN: De kunstenaar maakt een ontwerp *over* hetgeen hij zal uitbeelden; Vijf minuten later werd het 3-2 *via* een penalty⁵⁶.

Dialectsprekers moeten erop bedacht zijn, dat het A.B.N. soms andere voorzetsels gebruikt dan hun streektaal. De Maastrichtenaar bv. ligt *op* het ziekenhuis, de andere Nederlanders kunnen *erin* liggen; De Saks ligt *op* bed, de anderen liggen *erin*^{56a}.

Daarnaast bestaat er een onderscheid tussen verschillende milieus⁵⁷. In België is *in* de eerste plaats gewoon. De Nederlandse katholiek zegt: *op* de eerste plaats (bij een opsomming), *op* vakantie gaan; de niet-katholieke noorderling: *in* de eerste plaats; *met* vakantie gaan. Deze varianten moeten we erkennen en eerbiedigen.

Sommige uitdrukkingen kunnen variëren in het voorzetsel, met betekenisverschil. Voorbeelden: Ik ben tevreden *met* mijn cadeautje, ik ben tevreden *over* mijn zoon. Ik denk dagelijks *aan* mijn vaderland, ik denk *over* een spoedige terugkeer, denk *om* het kind (het zit erbij en luistert). Haar taak bestaat *in* het schoonhouden van de school, een machine bestaat *uit* veel onderdelen.

Verschillende voorzetseluitdrukkingen zijn sterk in de mode: met betrekking tot, in verband met, wat betreft. Ze worden gemakkelijk verkeerd gebruikt.

Opeenhoping van voorzetsels maakt de zin stotend: *Door* de afspraak *van* de secretaris *met* de burgemeester *omtrent* de verdeling *van* de baantjes *op* het gemeentehuis is mijn kans *op* promotie *van* de baan.

Voorzetsels kunnen ontstaan zijn uit participia. In conjuncte constructies stonden deze achter hun lijdend voorwerp: opmerkingen, het gedrag van de kinderen betreffende. Zodra we er een voorzetsel in voelen, verandert de volgorde: betreffende hun gedrag, aangaande het honorarium.

Als ze ontstaan zijn uit absolute constructies, heeft de woordorde nooit een probleem gevormd: gedurende de vergadering, niettegenstaande het verbod, ongeacht ons protest.

6. 2. Het voorzetsel om

In *om te slagen* is *om* volgens de traditionele grammatica een voorzetsel; Paardekooper noemt het een voegwoord⁵⁸.

De gesproken taal last meestal een 'overbodig' om in: Het is moeilijk om je dat uit te leggen; hij was druk bezig om zijn koffers in te pakken. Strenge taalrechters veroordelen dit gebruik⁵⁹. Paardekooper beschouwt de constructie met *om* in alle gevallen als het correcte Nederlands. Hij is van mening dat het weglaten van *om* een latinisme is. Een voorzichtig standpunt wordt ingenomen door G.A. van Es⁶⁰. 'Ten dele is toeneming van het gebruik van "om" waarschijnlijk te wijten aan slordigheid en slapheid van stijl. Om die reden is het te veroordelen vanuit stilistisch oogpunt. Ten dele echter voldoet dit woord blijkbaar aan een behoefte: men wenst een verbindingswoord met de onbepaalde wijs. En mag de taalkundige deze behoefte tegengaan?'

Het meningsverschil bij de deskundigen is niet bevorderlijk voor een effectieve didactiek. Uiterst rechts verkondigt de ene taalkundige dat er overbodige, dus foute om's bestaan; uiterst links houdt de tweede taalkundige staande, dat het natuurlijk taalgebruik in alle situaties *om* vereist; daartussen staat een derde taalkundige, die de standpunten probeert te verzoenen met een compromis.

Het lijkt me voorlopig het beste (om) ieder zijn vrijheid te gunnen en alleen de excessen af te keuren⁶¹.

1. In bijwoordelijke bijzinnen van doel is *om* onmisbaar: We werken om te slagen. De ingehaide vrees voor *om* leidt tot hypercorrectie. Voorbeeld uit de krant: Ofschoon de politie alles heeft gedaan *straatbetogingen te voorkomen* en gedreigd deze met kracht te zullen onderdrukken, kregen de betogers die zich in de universiteit en een theater hadden verzameld, op het allerlaatste moment toestemming de straat op te gaan. *N.B.* 1. Een merkwaardig gebruik van *om* kent het Nederlands, als er een noodlotsbestemming, een onvermijdelijk gevolg of een natuurlijke afloop wordt aangegeven: Het schip vertrok naar de noordpool om nooit meer terug te keren. Ze werden door de ziekte besmet, om vervolgens een verschrikkelijke dood te sterven. Na zes maanden was hij korporaal, om achtereenvolgens de verschillende onderofficiersrangen te doorlopen.

Als zo'n beknopte bijzin gemakkelijk finaal geïnterpreteerd wordt, behoort hij tot de ongewenste constructies. De fataliteit kan ook op andere manieren worden uitgedrukt, bv. Het schip vertrok naar de noordpool; het zou van deze reis niet meer terugkeren. Het natuurlijk verloop komt voldoende tot zijn recht door een nevenschikkend voegwoord of voegwoordelijk bijwoord⁶².

N.B. 2. In enkele dialecten zegt men: We gaan naar de dierentuin *voor* de apen te zien.

2. Het 'naamwoordelijk deel' kan *om* niet missen als er een bestemming of een geschiktheid wordt uitgedrukt: Dat is *om* je dood te schrikken. Als het een mogelijkheid (noodzakelijkheid) aangeeft, is *om* facultatief. Dat is niet (*om*) te doen.

3. In onderwerps- en voorwerpsbijzinnen is *om* facultatief⁶³.

VOORBEELDEN: Het is niet verstandig (*om*) dit op eigen houtje te doen. Ik heb hem verboden (*om*) naar dat feestje te gaan. We rekenen erop (*om*) dat te mogen doen. Het lijkt me beter (*om*) morgen thuis te blijven. Het is onze plicht (*om*) hard te werken.

4. Een vooropgeplaatst onderwerp of voorwerp, beginnend met *om*, is in geschreven taal ongewenst: Om dat op eigen houtje te doen is onverstandig^{63a}.

5. Bijwoordelijke en bijvoeglijke nabepalingen moeten meestal met *om* beginnen⁶⁴.

A. De bijwoordelijke nabepaling

a. *Om* is onmisbaar:

bij de bijv. naamwoorden *bestemd, geschikt, klaar, ongeschikt, genoeg, ontoereikend* e.d. (Hij is bestemd *om* te sneuvelen, dat is genoeg *om* van te leven);

bij de bijv. naamwoorden die een goede of slechte hoedanigheid te kennen geven, in verband gedacht met de handeling die door *om te* als bestemming van de zaak wordt aangewezen: *aangenaam, prettig, mooi, lekker* e.d. (Die muziek is prettig *om* te horen; dat is mooi *om* te zien); bij alle bijv. naamwoorden en bijwoorden voorafgegaan door het bijw. *te* in de zin van *te zeer*. *Om te* duidt ook hier de bestemming aan, in het ww. uitgedrukt; maar de bedoeling is, dat die bestemming niet verwezenlijkt kan worden, dat de zaak niet geschieden kan of zo zijn kan omdat de genoemde hoedanigheid in te grote mate in het voorwerp aanwezig is⁶⁵. (Hij heeft te veel boeken *om* ze alle te lezen. Zij is te arm *om* zoveel te betalen. Dat is te vervelend *om* aan te horen. Hij is te dom *om* te leren. Het is te moeilijk *om* te leren).

b. Bij de bijv. naamwoorden die een neiging of begeerte te kennen geven is *om* volgens het W.N.T. weglaatbaar: *begerig, geneigd, verlangend, nieuwsgierig*. De constructie met *om* is m.i. echter natuurlijker: Ze zijn geneigd *om* toe te geven; we zijn nieuwsgierig *om* dat te vernemen.

c. Bij andere adjectiva heeft de constructie zonder *om* vrij algemeen de voorkeur, bv. Hij was bezig de kamer te vernielen.

B. De bijvoeglijke nabepaling

a. *Om* is onmisbaar:

bij alle zelfst. naamwoorden die een werking onderstellen als in de bestemming der zaak gelegen (men kan er *bestemd* of *geschikt* tussen denken):

Dat is geen werk om spoedig af te doen. Ik heb geen boek om te lezen; een onderwerp om over te spreken; geld om eten te kopen; het middel om je doel te bereiken.

b. *Om* is moeilijk weglaatbaar; de constructie met *om* is natuurlijker: bij de zelfst. naamwoorden *doel, plan, voornemen, bedoeling*⁶⁶, *verlangen, neiging, wens, wil, zucht* e.a.: Ik zeg dit met het doel om u te waarschuwen; ik voelde de neiging om hard te gaan schreeuwen.

c. *Om* is weglaatbaar, maar de constructie met *om* is natuurlijker: bij de zelfst. naamwoorden *gelegenheid, verlof* e.d.: Ik geef u de gelegenheid (om) uw zaken in orde te maken.

N.B. In geschreven taal zijn voorbepalingen met *om* ongewenst: Om je doel te bereiken is dit het beste middel. Om dat te begrijpen is hij oud genoeg.

Voorzichtige conclusie

Misschien schuilt er enige waarheid in de ordening die het W.N.T. aanbrengt: zolang het begrip finaliteit aanwezig is, zij het dan ook in een verzwakte betekenis (bestemming, geschiktheid, strekking) is, *om* zeker goed⁶⁷. Als dat niet het geval is, wordt *om* te gemakkelijk gehanteerd als een middel om een grammaticaal verband tot stand te brengen: Hij is gewoon om te wandelen; hij heeft altijd de aardigheid om mij te plagen.

Om te zal zelden of nooit fout zijn; ten hoogste kan een opeenhoping van om's hinderlijk zijn. Veeleer moeten we oppassen voor de hypercorrecte constructie zonder *om*.

6. 3. Tussen

Het voorzetsel *tussen* is alleen mogelijk vóór een meervoud of een nevenschikking: Hij woont niet graag tussen de mensen; Dit is het verschil tussen mens en dier. In ondoordachte taal horen we dikwijls: Dit is het verschil tussen een mens en tussen een dier. Als corrigerende reactie daarop heeft men bedacht: Wat is het verschil tussen een dood vogeltje? Antwoord: Zijn ene pootje is even lang.

Eindnoten:

- 56 *Via* betekent 'langs de weg van, over': hij reist naar Amsterdam via Utrecht. Natuurlijk is figuurlijk gebruik mogelijk maar fout is *via* in plaats van *door* (*middel van*). Dit voorzetsel wordt steeds meer misbruikt.
- 56a P.H.M. SHEPHERD, *Van Taol naar Taal*, Maastricht 1946; DIEMER, *Waarop letten bij ...* 1964, pag. 172; G.S. OVERDIEP, *De volkstaal van Katwijk aan zee*, Antwerpen 1940, pag. 187 e.v.; E.T.G. NUYTENS, *De tweetalige mens*, diss. Nijmegen (Assen 1962) behandelt Twentse eigenaardigheden: pag. 70 e.v. (*Waar komt hij weg?*), pag. 114 (altijd niet = niet altijd), pag. 116 (*Hij komt wéér = terug*), pag. 125 e.v. (voorzetsels), pag. 127 e.v. (*Als de man het gedaan heeft, weet ik niet*).
- 57 Over de taalkundige tegenstelling katholiek - protestant, zie *Onze Taal* oktober 1962; P.C. PAARDEKOOPEL, *ABN-gids, Standaard-pocket*, pag. XIV. Over op-in de eerste plaats: zie N. Tg. 28, pag. 111; 29, pag. 22; MEIJERS, *Zin en onzin*, pag. 238 e.v.; ROYEN, *Taalpanopticum* 37; *Ons Eigen Blad* XXI, 244, 249; A.C. DE GOOYER, *Bijbeltaal en Moedertaal, De invloed van de*

Statenvertaling op het Nederlands, Ooievaarserie 156, Den Haag 1962; Onze Taal 34 (1965) pag. 64. SALVERDA DE GRAVE in T.N.T.L. 1935; PAUWELS in Album Lindemans 1951; Op en in, Onze Taal 38 (1969) pag. 36.

- 58 Beknopte ABN-syntaxis, Den Bosch, 1968³, 2. 16. 3.
- 59 W.N.T.i.v. *om*, kol. 146, Aanm. 2: Het overbodige *om* was vooral in de laatste helft der vorige en het begin der tegenwoordige eeuw vrij algemeen. 'In onzen tijd echter is men tegen deze noodeloze inschuiving van *om* te recht opgekomen'. Nogal streng is F.C. DOMINICUS, Schrijft u ook zulk Nederlands? pag. 59 e.v.; zie ook B.C. DAMSTEEGT, In de doolhof van het Nederlands, 1965⁷ pag. 82 e.v. Gematigder is het standpunt van J.A. MEIJERS, Allerlei taalkwesties pag. 99. Zie ook W. VANDEWEGHE, Om en rond de (om) te-konstruktie, Studia Germanica Gandensia 13, Gent 1971-1972, pag. 37 e.v. Hij stelt op grond van een onderzoek van acht Noord- en acht Zuidnederlandse wetenschappelijke boeken vast, dat het gebruik van *om* als louter bindmiddel een belangrijke plaats inneemt, hoewel de soort van bijzin wel enige invloed op het al of niet gebruiken van *om* heeft en de Zuidnederlandse auteurs *om* vrijwel nooit gebruiken ter inleiding van een subjects- of gezegdezin. Hij vond verder dat de semantisch-functionele waarde van de (om) te-constructie behalve doel, strekking of bestemming ook voorwaarde, reden en gevolg kan betreffen. [Samenvatting, overgenomen uit N.Tg. 65 (1972) pag. 399].
- 60 Spanning tussen voorschrift en werkelijkheid, voordracht voor het Genootschap 'Onze Taal' op de Taaldag 1955.
- 61 Het nu volgend materiaal is grotendeels ontleend aan het W.N.T.i.v. *om*, kol. 144 e.v., waar echter een eenzijdig semantische norm gehanteerd wordt. Ook bij OVERDIEP, Stil. gramm. 1937, § 213 e.v. vinden we veel gegevens. Ik probeer de gegevens te ordenen, maar ik ben me ervan bewust, dat deze poging gebrekkig is uitgevallen.
- 62 Zie B.C. DAMSTEEGT, In de doolhof van het Nederlands, 1965⁷ pag. 82; J.A. MEIJERS, Allerlei taalkwesties pag. 99.
- 63 Het W.N.T. (i.v. *om*, kol. 146) keurt dit overbodig *om* af.
- 63a PAARDEKOOPEL, Beknopte ABN-syntaxis 1968³, 2.18.11.1.1: als onderwerp en lijd. vw. kan de *om*-zin desnoods eerste zinsdeel zijn, maar die volgorde is verreweg het minst frekwent.
- 64 Voor de ontleding van deze constructies sluit ik me aan bij P.C. PAARDEKOOPEL Kleine ABN-syntaxis en Beknopte ABN-syntaxis.
 Bijwoordelijke nabepalingen binnen het 'nw. deel': Dit instrument is bestemd
om er metingen mee te verrichten *om van te leven*
 ←----- ←----- . Dat is voldoende ←----- . Ik ben nieuwsgierig
om te weten hoe je het maakt
 ←----- . Die voorwerpen lijken me van te weinig waarde
om meegegenomen te worden
 ←----- .
 Bijvoeglijke nabepaling: Uw voornemen *om hard te werken* juich ik toe. Dat vind ik een boek
om in één ruk uit te lezen
 ←----- .
- 65 Formulering van het W.N.T.; PAARDEKOOPEL, Beknopte ABN-syntaxis 1966² 4. 4. 2. 3. spreekt over een doel dat een beperking oplegt aan de maat van het voorafgaande.
- 66 DAMSTEEGT, In de doolhof 1965⁷ pag. 82: Om blijft weg als er 'in de hoofdzin' een doelaanduidend woord staat: Hij kwam op de vergadering met de bedoeling het bestuur eens flink de waarheid te zeggen (niet: met de bedoeling *om*).
- 67 Hedendaagse taalrechters zijn soms strenger: in veel van de besproken gevallen keuren ze *om* af. De indeling van het W.N.T. berust op de toestand zoals die in het zeventiende-eeuws was: *om* als inzet van een bijwoordelijke bepaling en een voorzetselvoorwerp; verder ook als verbindingswoord voor een bijwoordelijke of bijvoeglijke nabepaling als die een doel, een bestemming, een geschiktheid of een strekking uitdrukken. Men kan de hedendaagse spreker of schrijver echter niet meer deze beperking opleggen.

7. Oorzaak - Reden

Taalboekjes onderscheiden twee mogelijkheden in de causale sfeer:

Ik blijf thuis *omdat* het regent.

Ik kan niet weg *doordat* het regent.

De eerste zin bevat een reden, de tweede een oorzaak. In het eerste geval kan ik ook zeggen: 'Daarom blijf ik thuis' of 'Wegens de regen blijf ik thuis'. In het tweede geval: 'Daardoor kan ik niet weg' of 'Door de regen kan ik niet weg'.

Een reden (een motief) is inwendig: ze (het) komt voort uit het ken- en streefvermogen van de mens (in oneigenlijke zin ook van een dier). Een oorzaak is uitwendig: ze gaat buiten het wilsleven om en werkt blind. We kunnen ook zeggen: een reden is subjectief, een oorzaak objectief. In termen van de generatieve grammatica kunnen we zeggen: het onderscheid tussen oorzaak- en redenebepaling ligt in eerste instantie in het aspect van de *beheersbaarheid*. In zinnen met een bepaling van oorzaak mag 'de hoofdzin' niet beheersbaar zijn^{67a}. Maar deze onderscheiding oorzaak-reden vindt weinig steun in de taalwerkelijkheid van heden of verleden⁶⁸. Ze berust op een zuiver logische overweging, die te subtiel is voor de spraakmakende gemeente.

Toch is het onderscheid niet zinloos: de betogende stijl is gediend met een hogere graad van nauwkeurigheid dan die we in de omgangstaal aantreffen. De getrainde, bewuste taalgebruiker dient zich te onderscheiden van de ongeschoolde doordat hij het instrument van de taal geschikt maakt voor wetenschappelijke precisie.

Maar het is niet verstandig, van middelbare-scholieren de uiterste consequentie te eisen: dan riskeren we de kans op hypercorrectie, waardoor we van kwaad tot erger gekomen zijn⁶⁹.

Er zijn trouwens gevallen waarin oorzaak en reden tegelijkertijd aanwezig zijn, bv. in 'Tegenwoordig wonen er vaak twee of meer families in één huis omdat (doordat) er nog steeds niet genoeg woonruimte aanwezig is⁷⁰.' Bovendien kan het redengevend verband onrechtstreeks worden uitgedrukt: Wegens diefstal werd hij gevangen genomen. (De politie arresteerde hem wegens diefstal.)

VOORBEELDEN:

Fout:

De auto reed tegen een boom *omdat* de bestuurder dronken was. Een auto kan geen reden hebben om iets te doen: hij reageert blind

	op de manoeuvres van de man achter het stuur. <i>Door</i> de dronkenschap van de chauffeur liep het mis.
De vleesprijzen zullen lager worden, <i>omdat</i> de regering regelend gaat optreden.	De verlaging van de prijs geschiedt <i>door</i> het ingrijpen van de regering.
De leesboeken raakten in brand <i>omdat</i> ze te dicht bij de kachel stonden	De leesboeken kunnen geen motief hebben om in brand te raken.
Vermoedelijk <i>wegens</i> het niet verlenen van voorrang zijn twee auto's tegen elkaar gebotst.	<i>Wegens</i> niet verlenen van voorrang kan een rechter iemand veroordelen, nadat de auto's <i>door</i> een verkeerde manoeuvre tegen elkaar zijn gebotst.

Alleen als er een duidelijke oorzaak bedoeld is, *moeten we doordat, daardoor, waardoor* of *door* schrijven. Als een onrechtstreekse, inclusieve reden mogelijk is, kan *omdat, daarom, waarom, of om/wegens* getolereerd worden.

VOORBEELDEN:

Hij kwam in de gevangenis terecht doordat (omdat) hij gestolen had. (Omdat hij gestolen had, verwees de rechter hem naar de gevangenis.) Doordat (omdat) het regende, was de ontmoeting op het sportveld niet gewenst. (De organisatoren hadden een motief om de wedstrijd af te gelasten.)

Deze zin is fout doordat (omdat) de bijzin nergens bij aansluit. (Om die reden noemen we hem fout.)

Als we al te bang zijn voor *omdat* en *daarom*, vervallen we gemakkelijk in een veel ernstiger fout: *doordat* en *daardoor* ter weergave van een reden.

Fout:

Door de kou bleven we thuis.

Door de luiheid van zijn zoon heeft mijnheer Jansen besloten, hem naar een kostschool te sturen.

Door kolengebrek neemt men met ingang van vandaag een van de vier ponten uit de vaart.

N.B. 1. *Omreden* als voegwoord is geen Nederlands: Zij moest het Belgisch grondgebied binnen 24 uur verlaten, omreden zij langer dan drie maanden in België had vertoefd zonder een verblijfsvergunning aan te vragen.

2. Het causale bijwoord *dus* mag alleen gebruikt worden bij een gevolgtrekking. Veel sprekers en schrijvers bedienen er zich te pas en te onpas van⁷¹. Zie 2: Clichés en modewoorden.

Eindnoten:

67a P. NIEUWENHUIJSEN, Oorzaak en gevolg, Spektator 2 (1972-1973) pag. 447 e.v.

68 G.A. VAN Es, Spanning tussen voorschrift en werkelijkheid. Voordracht voor het genootschap 'Onze Taal' op de Taaldag 1955.

69 Onze Taal, juni 1963.

70 DOMINICUS, Schrijft u ook zulk Nederlands? pag. 93.

71 Onze Taal, 33 (1964) pag. 20 e.v.

8. Enkele voegwoorden

8. 1.

Waar, dat tot de bijwoorden behoort, fungeert wel eens als voegwoord van oorzaak of reden: Waar DOS tegen Blauw-Wit in gebreke bleef, staat het niet bovenaan op de ranglijst; soms ook van omstandigheid of tegenstelling: Waar in de eerste helft van deze eeuw slechts weinig mensen aan longkanker stierven, is dit aantal met het onmatig gebruik van sigaretten toegenomen.

Deze aanwending van *waar* behoort tot de precieze (aanstellerige) stijl. Ambtelijke stukken, krant artikelen en vooral publikaties uit de studentenwereld worden erdoor ontsierd. Dit gebruik van *waar* is vooral ongelukkig doordat er vaak verwarring met een plaatsbepaling mogelijk is:

Waar onze steden zich steeds verder uitbreiden, zou een reductie op de vervoerskosten voor de minst draagkrachtigen noodzakelijk zijn.

Wat voor zin heeft de taalstrijd in Vlaanderen nog, waar de Vlamingen toch hun rechten veroverd hebben?

Waar de bouw van een nieuwe school nog wel enige tijd op zich zal laten wachten, wordt gezocht naar een voorlopig onderdak.

8. 2. Terwijl

Het onderschikkend voegwoord *terwijl* leidt de volgende bijzinnen in: van tijd: Terwijl de trein binnenkwam, rende hij het perron op; van omstandigheid: Jan studeert altijd terwijl de radio speelt; van tegenstelling: Terwijl ik vroeger altijd hard heb moeten werken, voert mijn jongste broer niets uit (mentale gelijktijdigheid is mogelijk); van toegeving: Hij is gezakt, terwijl hij toch zijn best heeft gedaan. De laatste functies moeten nader bekeken worden.

- De toegeving wordt beter uitgedrukt door *ofschoon, hoewel, al ... ook*. *N.B.* *Ondanks* is geen voegwoord; het dient gebruikt te worden als voorzetsel van toegeving. *Fout*: Ondanks hij zijn best had gedaan, slaagde hij niet. *Goed*: Ondanks zijn ijver.

- De tegenstelling mag niet door *terwijl* worden weergegeven als de bijgedachte aan de gelijktijdigheid hinderlijk gaat werken: Terwijl mijn jongste broer niets uitvoert, heb ik vroeger altijd hard moeten werken (mentale gelijktijdigheid is uitgesloten). Van Es zag zijn gevaarlijke schuiver door Cox weggewerkt, terwijl even later een goede combinatie tussen De Groot en Van Es mislukte (de ongelijktijdigheid is vermeld!).

8. 3. Mits - tenzij

Mits = indien tenminste; op voorwaarde dat. Het leidt een bijzin in met een uitdrukkelijk gestelde voorwaarde. VOORBEELD: U kunt het geld krijgen mits u het werk spoedig afmaakt.

Tenzij = indien niet; behalve indien. Het leidt een negatief-voorwaardelijke bijzin in. VOORBEELD: U krijgt uw geld tenzij u ons met de rest van het werk laat zitten.

Fout. U krijgt een extra beloning, mits u de zaak niet tot een goed einde brengt.

N.B. Hetzij is een tegenstellend voegwoord, nevenschikkend en onderschikkend tegelijk: Wij gaan naar het buitenland, hetzij naar Engeland, hetzij naar Frankrijk; ook bij tegenstelling van twee bijzinnen: Hetzij hij slaapt, hetzij hij wakker is, hij heeft altijd zijn duim in de mond. Het tweede *hetzij* kan door *of* vervangen worden (zonder komma): Hetzij hij slaapt of wakker is.

8. 4. Dan - als

8. 4. 1. De woordsoort

In de traditionele grammatica worden *dan* en *als* onderschikkende voegwoorden genoemd in: Hij schildert even mooi als Rembrandt; hij heeft het verder gebracht dan zijn broer. Motief: *dan* en *als* worden niet, zoals de voorzetsels, krachtens zichzelf gevolgd door de objectsvorm van het pers. vnv.: Hij is groter dan ik. De objectsvorm is afhankelijk van de grammaticale functie: Jou vertrouwen ze eerder dan mij⁷².

Overigens dient overwogen te worden of *als* en *dan* in deze zinnen geen nevenschikkende voegwoorden zijn: wegens de samentrekking: Hij is groter dan Jan (is)⁷³. Voor welke benaming we ook kiezen, we zullen eraan moeten toevoegen: (voegwoord, voorzetsel) van een heel aparte soort.

8. 4. 2. De gebruiksmogelijkheden

De discussie om *dan* en *als* na comparativus en na de woorden *ander*, *anders*, *niemand*, *niets*, *geen*, *nooit*, *wie*, *wat* enz. is bewogen⁷⁴.

Gewoonlijk wordt de ontwikkeling als volgt voorgesteld. Het mnl. kende uitsluitend *dan*; in de tweede helft van de 16de eeuw werd *als* steeds meer gebruikelijk; Vondel gaf in zijn latere poëzie de voorkeur aan *dan*; in de 18de eeuw schreven de taalkundigen (Huydecoper!) *dan* voor. De meeste dialecten (en ook de ongedwongen beschaafde omgangstaal) hebben echter *als*.

Rechtzinnige schoolboeken houden vast aan het 18de-eeuwse voorschrift: *als* na positivus, *dan* na comparativus (en de genoemde woorden): Hij is zo dom als een gans. Wij waren er eerder dan jullie. Hij at niets dan plantaardig voedsel.

De meeste taalgidsen aanvaardden *als* na comparativus niet of slechts met tegenzin⁷⁵. Paardekooper, die de levende taal (in feite: zijn idiolect) als object kiest, wil *dan* uitbannen. Daarmee zou hij tevens het hypercorrecte *dan* de wereld uit willen helpen.

Menige didacticus staat nu voor de moeilijke taak, zijn leerlingen zekerheid te verschaffen in een aangelegenheid waarin hij zelf geen zekerheid kan verkrijgen. Voorlopig lijkt het me een teken van wijze voorzichtigheid als hij de schoolregel als een dringend advies aan zijn leerlingen voorlegt: die heeft in de ogen van veel ontwikkelde Nederlanders kracht van wet gekregen. Wel zijn de argumenten die de verdedigers van de schrijftaaldratie hanteren, niet altijd even overtuigend, bv. dat de duidelijkheid gebaat is bij de onderscheiding *dan* en *als*⁷⁶. (Onze leraren vervullen een belangrijker taak als opvoeders dan als wetenschapsbeoefenaars; de leerlingen hadden iets anders nodig als aanmoediging dan verwijten).

Inieder geval zullen we de hypercorrectie moeten bestrijden, die te vinden is in schoolopstellen, kranten en boeken. VOORBEELDEN: De schade is minstens even groot dan het voordeel. Niemand zit zo met zijn neus op dit probleem geduwd dan ik. Eigenlijk is dit even erg dan wanneer ze hun zaken verwaarlozen. Hij is niet zozeer dom dan wel lui. Waarom krijg ik niet dezelfde beloning dan mijn broer? Je kunt even goed naar bed gaan dan dat je naar de televisie kijkt. Hij werkt driemaal zo hard dan jij. Het Wilhelmus is nooit met zoveel vuur gezongen dan juist in de bezettingstijd. In 1874 gaat hij in het augustijnenklooster te Steyn, niet zozeer uit religieuze neiging, dan wel omdat het de beste klassieke bibliotheek van het land bezit⁷⁷.

De hypercorrectie komt het gemakkelijkst voor bij de combinatie met andere voegwoorden (dan dat, dan wanneer, dan omdat) en met bijwoorden (dan wel, dan juist): Ze is vooral hardnekkig in reeksvormers als: niet zozeer ... dan wel⁷⁸.

8. 5. Zowel ... als

Onder invloed van concurrerende constructies wordt de oorspronkelijke rangschikking van de vergeleken grootheden tegenwoordig nog slechts zelden in acht genomen⁷⁹.

Wanneer de uitdrukking in haar volledige expressiviteit wordt aangewend, staat het *nieuwe* voorop (na zowel); het reeds bekende staat achteraan (na als).

VOORBEELDEN: Tegenwoordig voetballen zowel vrouwen als mannen (oorspronkelijke betekenis: vrouwen even goed als mannen). De vrije dag was een verrassing zowel voor de leraren als voor de leerlingen (=niet alleen voor de leerlingen maar zelfs voor de leraren).

Bij gelijkwaardigheid is echter een indifferente rangschikking gebruikelijk: Zowel mannen als vrouwen voetballen tegenwoordig. *Zowel...als* is hier een neutrale voegwoordelijke uitdrukking geworden, ongeveer gelijkwaardig aan het voegwoord *en*⁸⁰. Zowel leraren als leerlingen deden hun best (= leraren en leerlingen).

De kwestie van de congruentie is afhankelijk van de verschillende gebruiksmogelijkheden; bij expressieve aanwending congrueert de persoonsvorm met het eerste lid: Tegenwoordig voetbalt zowel de vrouw als de man. Bij indifferente rangschikking kunnen de leden samen het getal bepalen: Zowel vader als Jan gingen vissen.

Een dergelijke opsomming moet echter de oorspronkelijke tweedeling blijven bevatten, al is de oorspronkelijke verhouding dan ook niet meer aanwezig. *Fout*: Om beurten probeerden zowel de Belgen, Duitsers als Nederlanders hun slag te slaan.

Verbetering: De Belgen, de Duitsers en de Nederlanders;
of: zowel de Belgen als de Duitsers en de Nederlanders;
of: zowel de Belgen en de Duitsers als de Nederlanders.

8. 6. Voegwoorden van verhouding

1. Hoe ... hoe; hoe ... deste⁸¹

Let op het verschil in woordvolgorde alnaargelang het tweede stuk met *hoe* of *deste* begint:

Hoe lelijker ik keek, hoe meer plezier *ze hadden*.
Hoe lelijker ik keek, deste meer plezier *hadden ze*.

N.B. Zonder persoonsvorm: Hoe eerder hoe liever; zonder persoonsvorm in het tweede stuk: Hoe rustiger het is, hoe beter voor de zieke.

Fout is deste ... deste:
Deste lelijker ik keek, deste meer plezier hadden ze.

2. Naarmate ...; naargelang (dat) ...

Goed: Naarmate men ouder wordt, is men milder in zijn oordeel. Je gaat hem steeds meer waarderen naargelang je hem beter leert kennen.

Fout: Naarmate de wedstrijd zijn einde naderde, des te groter werd onze voorsprong.

N.B. 1. Semantisch moet de constructie een gradatie bevatten.

2. Naargelang (van) wordt met een substantief verbonden: (Al)naargelang (van) de omstandigheden.

Eindnoten:

- 72 In veel dialecten volgt op *als* de objectsvorm evenals bij het voorzetsel: Hij is even groot (groter) als mij.
- 73 PAARDEKOOPEER, Bekn. ABN-synt. 7. 5. 5.
- 74 Het W.N.T. (i.v. *als*, kol. 246 e.v.) beveelt *dan* na compar. aan. G.A. VAN Es, spanning tussen voorschrift en werkelijkheid, Taaldag 1955, acht het schoolvoorschrift in strijd met de realiteit. DE VOOYS, Ned. Spraakkunst, Groningen 1963⁶, pag. 327, spreekt de verwachting uit dat *als* op den duur veld zal winnen. KOLLEWIJN verdedigde in Taal en Letteren 4 (1894) pag. 242 reeds groter *als*. PAARDEKOOPEER aanvaardt in zijn artikel Als en dan bij vergelijkingen, N. Tg. 43, pag. 160-167, uitsluitend *als*. Hij is bestreden door M.A. SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN in het net niet gelijknamige artikel Dan en als bij vergelijkingen, N. Tg. 56 (1963). J. DE ROOY sympathiseert in zijn dissertatie Als-of-dat (Nijmegen 1965) met *dan*. Hij heeft in de geschreven taal steeds *dan* aangetroffen, en in de gesproken taal van ontwikkelden: viermaal zoveel *dan* als *als*. Over de dialecten: zie OVERDIEP, Stil. Gramm. 1937 pag. 272 en J. DE ROOY pag. 26 e.v.; de laatste concludeert in tegenstelling tot PAARDEKOOPEER, dat er voor het grootste deel van de dialecten een tweedeling bestaat bij het vergelijkend voegwoord. PAARDEKOOPEER, *Groter als* N. Tg. 63 ('70) pag. 329 e.v. beroept zich opnieuw op de toestand in de Nederlandse dialecten: nergens is er een tweedeling. Het tweedelig systeem is altijd kunstmatig geweest en is het nog steeds. L. KOELMANS is van mening dat PAARDEKOOPEER op onverantwoorde wijze met historisch materiaal opereert: Taalpolitiek en taalgegevens, N. Tg. 66 (1973) pag. 55 e.v. VAN Es en VAN CASPEL vinden *dan* karakteristiek voor het algemeen beschaafd Nederlands; *als* behoort tot de populaire taal; het streven van 'sommige taalkundigen' 'om dat populaire woord in het ABN op te doen nemen keuren ze af. Syntaxis van het moderne Nederlands, nr. 33 (1974), pag. 428. W. VAN CALCAR, Over comparatief- en vergelijkingszinnen, diss. Amsterdam 1971 (Assen), bemoeit zich nauwelijks met de vraag 'dan of als?' (pag. 191 e.v.); zelf schrijft hij: even groot als, groter dan.
- 75 Bv.: DAMSTEEGT, In de doolhof i.v. *dan*; MEIJERS, Allerlei taalkwesties i.v. *dan*.
- 76 Dit argument gebruikt het W.N.T.; ook F.C. DOMINICUS beroept zich erop: Schrijft U ook zulk Nederlands? pag. 101 e.v.; M.A. SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN concludeert (N. Tg. 56, pag. 268): 'Waarom mag *dan* in de geschreven taal niet de functie blijven vervullen die het al zo lang goed vervuld heeft en trouwens nog steeds vervult? *Als* is functioneel al zwaar belast, *dan* bleek inderdaad de oudste rechten te hebben, HOOFT en VONDEL bleken er de voorkeur voor te bezitten, grammatici hebben meer dan twee eeuwen voor het behoud ervan gepleit. De argumenten van de *als*-gebruikers, tenslotte terug te voeren op wijken voor de "volkstal", wegen daar niet tegen op'.
- 77 Het laatste voorbeeld is uit STEFAN ZWEIG, Triomf en tragiek van Erasmus van Rotterdam (vertaling R.P. STERKENBURG), Meulenhoff-pocket pag. 27.
- 78 J. DE ROOY heeft dergelijke hypercorrecte vormen in zijn gegevens niet ontmoet (Als-of-dat, pag. 32). Hij heeft blijkbaar met uitzonderlijk gaaf materiaal gewerkt. KOELMANS (N. Tg. 66, pag. 55 e.v.) heeft geconstateerd, dat veel foute *dan*'s zich vertonen wanneer een gelijkheid ontkend wordt; er is dan een bijgedachte aan een comparatief werkzaam: geen is zo overvloedig dan deze; nooit heeft men zoveel horen klagen dan in deze tijd.
- 79 L.C. MICHELS, Relatieve en vergelijkende constructies, Hand. 19de Vlaamse Filologencongres 1951, pag. 174 e.v.; F.J.P. PEETERS heeft mij erop gewezen, dat deze indifferente volgorde te 'wijken' is aan vertalingen uit de klassieken: classici zijn verzot op zowel ... *als*. Het oorspronkelijk gebruik verdient z.i. aanbeveling.
- 80 PAARDEKOOPEER spreekt van reeksvormers: Beknopte ABN-syntaxis, hst. 7.
- 81 Omdat ik *deste* en *naargelang* als samen koppelingen beschouw, spel ik ze als één woord.

9. De verbuiging van het bijv. naamwoord

9. 1. Een (geen, enig, zeker, menig, ieder, elk, welk) groot man

De meeste auteurs nemen aan, dat dit syntagma semantisch verschilt van *een grote man*: de onverbogen vorm wordt gebruikt als een persoon (mannelijk, zelden vrouwelijk) wordt gekenschetst in zijn waardigheid of kwaliteit⁸². Meestal is een bijgedachte aan een adverbium mogelijk: een knap schrijver (hij schrijft knap), een goed onderwijzer (hij onderwijst goed), een vlot spreker (ze spreekt vlot).

H. Schultink⁸³ betwijfelt of dit betekenisverschil in ieder geval en voor ieder taalgebruiker geldt. Voorbeelden als *een jong officier* leveren hem stof voor deze twijfel.

De onverbogen vorm is in een beperkt aantal gevallen mogelijk: zowel de substantieven als de adjectieven kunnen niet willekeurig door andere worden vervangen⁸⁴.

9. 2. De waarnemend secretaris⁸⁵

Het merkwaardige in deze combinatie is het lidwoord van bepaaldheid *de* (vervangbaar door *die*, *onze*). Gewoonlijk neemt men aan, dat deze groep alleen mogelijk is als aanduiding van een vaste functie⁸⁶. Ontstaan zonder *de* (Hij is los werkman; P. Jansen, controlerend geneesheer) is de combinatie door isolering geworden tot een (semi-) samenkoppeling⁸⁷: de los werkman, de controlerend geneesheer, de gevolmachtigd minister, de algemeen directeur, de maatschappelijk werker. Het voorstel om de delen door een koppelteken te verbinden, verdient overweging⁸⁸.

9. 3. (Een) doodarme Polen⁸⁹

Bij onzijdige woorden heeft het bijv. nw. de onverbogen vorm, wanneer er geen bepalend woord ofwel een woord met een onbepaalde betekenis voorafgaat: zuiver water, een prachtig paard, geen mooi boek, menig arm kind⁹⁰.

In kranten kan men tegenwoordig echter allerlei vreemde afwijkingen van deze regel vinden: met volle recht, een andere probleem, een duidelijke beeld.

Soms wordt de constructie zonder buigings-e echter verklaard door een

‘verzwegen’ *het*, bv. in krantekoppen: Onafhankelijke, doodarme Tunis kan niet op eigen benen staan; of bij een voorgeplaatste genitief: der klokken juichende geluid.

9. 4. Het verzorgd(e) taalgebruik

De buiging van het adjectief na *het, dit, dat, mijn, ons* (enz.) wordt in geen enkele grammatica volledig behandeld. De Vooys, par. 26, zegt ervan: ‘Ter wille van het ritme kan bij onzijdige substantieven de buigings -e achterwege blijven, indien er te veel zwak betoonde syllaben op elkaar zouden volgen; bv. dat *gelukkig* gezin, naast: dat *gelukkige* gezin. Het komt vooral voor bij comparatieven: het *groter* gevaar⁹¹. Een andere oorzaak voor het achterwege blijven van de -e is daarin gelegen, dat adjectief en substantief een min of meer nauwe eenheid vormen, eventueel tot samenstelling⁹² naderen; bv. Het kostbare Delfts aardewerk, het Rijnlands Lyceum, het zeer bezochte Haags lyceum.’

In Nederlandse Taal⁹³ hadden Talen e.a. de ritmische tendenties al iets breder uitgewerkt: het gróte hús, het vrúchtbare záad (of vrúchtbaar), het grótere lánd, het béter(e) gerécht, dat belángrijker berícht. Het materiaal kan de volgende formulering opleveren: we zien in de buiging van het Nederlands(e) adjectief na *het, dit, dat* de tendentie om twee beklemtoonde syllaben achter elkaar (het groot huis) en meer dan twee onbeklemtoonde syllaben achter elkaar te vermijden.

Deze auteurs hebben er ook al op gewezen,

a. dat het bijv. nw. na een bez. vnw. veelal onverbogen blijft, vooral als er meer dan een onbeklemtoonde syllabe zou komen: je scherp(e) mes, mijn beter ik, zijn groter aanbod;

b. dat de superlatief meestal verbogen wordt: 't mooiste boek, zijn prachtigste huis, ons gelukkigste uur.

Aangaande de praktijk in de Zuidnederlandse dagbladen beschikken we over een belangrijke publikatie⁹⁴.

Op grond hiervan kunnen we als volgt formuleren. Afgezien van vaste uitdrukkingen als *het koninklijk besluit* en vooral van benamingen als *het hoger onderwijs, het naamwoordelijk deel* neemt de relatieve frequentie van de onverbogen vorm met de lengte van het adjectief toe; de neiging om de klemtonen regelmatig te verdelen speelt daarbij een belangrijke rol; het bezittelijk vnw. begunstigt het gebruik van de onverbogen vorm sterk; maar absolute regels zijn niet aan te wijzen, alleen maar tendenties; de verbogen en de onverbogen vorm zijn in de meeste gevallen vrije morfologische varianten.

Eindnoten:

82 RIJPMASCHURINGA, Nederlandse Spraakkunst 1961¹⁸, § 279; de 21e druk (VAN BAKEL), par. 114, besteedt er nauwelijks aandacht aan. DOMINICUS, Schrijft u ook zulk Nederlands? pag. 139; VEERING, Spelenderwijs Nederlands, pag. 92; Onze Taal 28 (1959) pag. 45 e.v.; KRUISINGA, Taal en Leven 3e jrg. pag. 7.

83 De morfologische valentie van het ongelede adjectief in modern Nederlands, diss. Leiden 1962, pag. 66. Zie ook: P. BRACHIN over *een Franse handelsreiziger en een Spaans koopman*, Onze Taal 41 (1972) pag. 55 en Onze Taal 43 (1974) pag. 22 e.v.

- 84 Materiaal bij G. ROYEN, Buigingsverschijnselen in het Nederlands, I-IV, Verh. Kon. Ned. Ak. Wet., afd. Lk., N.R. dl. L, no. 1; dl. LII; dl. LVIII, no. 1 en 2; dl. LIX no. 3, Amsterdam 1947-1954.
- 85 G. Royen, N. Tg. 35 (1941); DAMSTEEGT, In de doolhof, pag. 112 (afwijzend); MEIJERS, Zin en onzin, pag. 155 e.v.; DOMINICUS, Schrijft u, pag. 140; VEERING, Spelenderwijs Nederlands, pag. 93; PAARDEKOOPEL, Beknopte ABN-syntaksis 4.5.2., Onze Taal 28 (1959) pag. 46; H. SCHULTINK, De morfologische valentie, pag. 64 e.v.; De werktuigkundig ingenieur, Onze Taal 38 (1969) pag. 33 e.v.
- 86 SCHULTINK (pag. 65) neemt geen vast betekenisverschil aan.
- 87 A. REICHLING, Het woord, Nijmegen 1935, pag. 381, spreekt over woorden die in hun bepaald verband geheel onscheidbaar zijn.
- 88 C.A. ZAALBERG, Beraden taalijver, Jaarboek van de Maatschappij der Ned. Letterk. te Leiden. 1963-1964 (Leiden 1964). De redacteur van Onze Taal 1959 keurt het koppelteken af.
- 89 M.A. VAN Kerckhove, 'Een bijzonder en verwonderlijke geluid', N. Tg. 50 (1957).
- 90 RIJPMASCHURINGA, 1961¹⁸, § 279.
- 91 Deze formulering is niet juist; ook bij de comparatief wordt de voorkeur bepaald door ritmische factoren: het gróter(e) hús, het gróter geváar; bij het germanisme *het betere genre* kan de -e nauwelijks gemist worden.
- 92 Liever: samenkoppeling.
- 93 J.G. TALEN, R.A. KOLLEWIJN, F. BUITENRUST HETTEMA, Nederlandse Taal, Zwolle 1908, pag. 79 e.v.; gedeeltelijk overgenomen in Nu Nog 9 (1961) pag. 135 e.v.
- 94 Y. LEBRUM en G. SCHURMANS-SWILLEN, Verbogen tegenover onverbogen adjectieven in de taal van de Zuidnederlandse dagbladers, Taal en Tongval 18 (1966) pag. 175 e.v.

10. Boekenwoorden⁹⁵

Het hedendaagse streven naar een natuurlijke stijl, waarin zo weinig mogelijk boekenwoorden (meestal Zuidnederlandse woorden) voorkomen, is loffelijk. Maar als onze schrijfrant daardoor op praattaal gaat lijken of als de verschillende stilistische genres daardoor hun goed recht verliezen, is er schade toegebracht aan de expressiviteit van de taal.

10. 1. *Men* mag niet geschrappt worden uit onze woordenschat⁹⁶. Maar dikwijls zijn indefinita als *we, je, ze, iemand, de mensen* bruikbaar.

In formele briefwisseling, in wetenschappelijke, ambtelijke of kerkelijke taal is *men* onmisbaar. Als onze leerlingen dit voornaamwoord al te veelvuldig gebruiken, zullen we hen moeten aansporen tot een meer persoonlijke stijl. Voor *echter* geldt hetzelfde.

10. 2. In formele of verheven stijl is het betr. vnw. *welk(e)*⁹⁷ evenmin uitgesloten. Maar in ambtelijke stukken en zelfs in krant artikelen wordt het zo kwistig en zo nodeloos gebruikt, dat de verdenking van gewichtigdoenerij in ons opkomt.

VOORBEELDEN uit de krant:

De patiënten welke op zaal 12 lagen, bemerkten de brand. Onder de instrumenten welke in de kerkelijke liturgie een plaats gekregen hebben, neemt het orgel de eerste plaats in. Het boek is geschreven op een wijze welke onmiddellijk tot lezen noopt. Deze reactie resulteert in een vloed van ingezonden brieven, welke nog voortdurend aanhoudt en een omvang heeft aangenomen, welke zelfs technisch niet meer te verwerken is. Fiat zal binnenkort met een nieuwe zes-persoonswagen komen, welke een versie zal zijn op de vier-persoons Fiatwagen, welks 600 ccmotor achterin gebouwd is.

10. 3. Het pers. vnw. *gij* is Vlaams-Brabants. In officiële brieven, redevoeringen, preken, bijbelvertalingen en gebeden komt het nog voor. (Hoe lang nog?) De correcte werkwoordsvorm heeft steeds een -t: *gij deedt, gij kwaamt, gij zoudt, gij hadt* enz.

Voor de 'noorderlingen' is *gij* een dode vorm; ze kunnen hem beter in alle situaties vervangen door u, jij (je), jullie. Zelfs Vlaamse en Brabantse auteurs verloochenen hun *gij* steeds meer.

Eindnoten:

95 G. Brom, Boekentaal, Verh. Kon. Ned. Ak., Afd. Lk., N.R. LXII, no. 1 (Amsterdam 1955). Historisch overzicht van taaltheorie en taalgebruik bij de Nederlandse taalkunstenaars vanaf de humanisten.

96 Onze Taal, januari 1960; febr. 1960; J. WILS, De je-stijl in jongens- en meisjesopstellen, Onze Taaltuin VI.

97 Onze Taal, juli-augustus 1961; MEIJERS, Zin en onzin, pag. 182 e.v.

11. Bombast

Onze tijd is afkerig van gezwollen, zinledige taal. Deste merkwaardiger was de voorkeur die veel sportredacteuren en speciale correspondenten in het jongste verleden aan de dag hebben gelegd voor bombast⁹⁸.

De aparte sfeer van een wedstrijd roept van zelf een apart taalgebruik op⁹⁹: veel vreemde (vooral Engelse) woorden; een bewuste keus uit het arsenaal van de algemene taal; betekenisverdichting, mogelijk gemaakt door de beperkte situatie; affectieve geladenheid, zich vooral uitend in bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden; beeldende veraanschouwelijking.

Als daar een vleugje humor bijkomt, kan het een aanvaardbaar verslag zijn, prettig om te lezen, zelfs voor degenen die nog nooit een bal hebben gezien. Maar als de correspondent zich, zonder enig gevoel voor relativiteit, te buiten gaat aan grote woorden en overspannen zinnen, dan zijn we terechtgekomen bij de 'aparte sfeer' van de ouderwetse sportverslagen: naïviteit, opgeblazenheid, smakeloosheid.

Hoogdravende, gezwollen taal¹⁰⁰ wordt gekenmerkt door de volgende eigenschappen:

1. grote woorden:

vreemde woorden die geen functie hebben of die op gewichtigdoenerij berusten; patswoorden (aangedikte bijv. naamwoorden en bijwoorden): fenomenaal, daverend, sensationeel, subliem, aartsvlug, fantastisch, een grootse allure, onnavolgbaar, bulderende stunts;

hyperbolen (overdreven voorstellingen): de tribune zakte van het enthousiasme der toeschouwers in elkaar.

2. valse beeldspraak:

- clichés (afgezaagde beeldspraak);

- lachwekkende voorstellingen:

Onverenigbare gegevens: De mijnen kunnen geen ijzer met handen breken. De liederen onderstreepten de kwaliteit van dit mannenkoor. De vooruitgaande techniek heeft een nieuw kind ter wereld gebracht: de televisie. De televisie staat nog pas in haar kinderschoenen.

Beeldcontaminatie: Het vertrek van de Nederlanders uit Indonesië zal vele bronnen voor irritatie wegnemen. Hij knoopte er ogenblikkelijk de keerzijde van de medaille aan vast.

3. overspannen zinsbouw.

Hieronder volgen enkele knipsels uit een provinciale krant van ongeveer tien jaar geleden, waarin alle gesignaleerde fouten (en vele andere) aanwezig zijn:

Appel beukte even later van geringe afstand de body van de E.B.O.H.-keeper en toen Dingena (ijverig en gevaarlijk, maar al te zeer verwaarloosd) de bal keurig had vrij gespeeld zag hij zijn prima schot door doelman Broere talentvol gekeerd.

... een waar bastion van rode duivels, waarop Fortuna zich doodgewoon en op pijnlijke wijze te pletter liep.

Nauwelijks had, direkt na de thee, Eggels een kanonskogel van zijn voet zien afstuiten op de massieve body van Terlouw, of een aalvlugge sprint bracht van Ede tot vlak voor Jacobs.

Limburgia ontving uit dat ontstuimig begin van NAC de impuls om de bakens te gaan verzetten en anders uit te pakken.

Knotshelder stak zaterdagavond op het Heerlense Groene Boordcircuit het stralende gezicht van een kleine, donkere Belgische profwielrenner af tegen een door veel wolken afgedekte grauwwitziende hemel.

Over het aanvalsspel van de Limburgse voorhoede kwam na Janssens doelpunt, in de 20ste minuut van de eerste helft gescoord, een matheid te liggen, die zich uitsprak in een zwak maatgevoel bij de passes, in een afwezigheid van een priemende agressiviteit, in een teruglopend tempo waardoor de Bredase halves, strijdlustig en vurig, het middenveld voor zich konden opeisen.

Dwars door een woud van lichamen plaatste Janssen zijn voet onder het leer.

In de oer-zware etappenwedstrijd werd een hels slotoffensief ontketend. Een algemene stormloop, door Stephan op de rechtervleugel ingeluid, leidde tot een heftige scrimmage, waaruit Hellemons tegen van Dijk opknalde. Als een hazewind rende hij op de uitlopende Herkenrath af en de manier, waarop hij deze het nakijken gaf, was onnavolgbaar.

Abe Lenstra, ondanks het feit, dat hij in 14 dagen 12 pond is afgevallen (onder dokters controle), miste het flitsende in zijn spel van vroeger, zijn afgeven van de bal leed aan onnauwkeurigheid en ondanks het feit, dat hij een juweel van een doelpunt scoorde - het eerste - heeft hij te veel fraaie kansen gemist, vooral in de tweede helft, om hem het praedikaat 'beste speler van het elftal' te verlenen.

Na de thee pakte de voorhoede grandioos uit: door een snelle combinatie werd de verdediging van het oranjeteam opengescheurd, waarbij Antenen de motor van de voorhoede bleek te zijn en spil Vonlanden stuwend bergen verzetten en er steeds maar weer voor zorgde, dat de bal

op de Nederlandse helft bleef.

Donkere wolken pakten zich boven de Nederlandse veste samen, toen de Belgische scheidsrechter Smit een ingrijpen van Van Bun tegen Scheller ongemotiveerd zwaar bestrafte met een penalty waartegen aanvoerder Timmermans tevergeefs protesteerde.

De ontmoeting verliep weergaloos spannend met snelle, gevaarlijke aanvallen van beide kanten waarbij de rechterwing Van Gemert uitstekende dingen deed en keeper Poell danig aan de tand voelde met harde welgemikte schoten.

Al verbleekte de allure van een grommend M.V.V. nauwelijks, toch kwamen de zwart-witten gaandeweg iets meer aan bod.

In de laatste minuut kroop het Venlose doel nog door het oog van de naald, toen Stephan uit 'n corner de bal ineens op zijn schoen nam.

Het goede sportverslag wordt gekenmerkt door:

een weloverwogen woordkeus: duidelijke en verstaanbare termen (niet te veel vreemde woorden); sobere adjectieven;

een plastische voorstelling (maar geen valse beelden);

een emotionele geladenheid (maar geen vals gevoel);

een eenvoudige, heldere zinsbouw;

een milde humor (enige overdrijving is toegestaan, mits het gevoel voor de betrekkelijke waarde van de sportprestatie aanwezig blijft).

Een verslag uit 'De Tijd', daterend uit dezelfde periode, dat goede eigenschappen vertoont:

BLAUW-WIT EN ELINKWIJK LATEN HET PUBLIEK WACHTEN OP VOETBAL (Van onze speciale verslaggever)

Geduld mag dan een schone zaak zijn, de voetbalenthousiasten die een plaatsje gezocht hadden op de tribunes van het Olympisch Stadion te Amsterdam, hebben allerminst kunnen waarden dat zij van de eerste tot en met de negentigste minuut hebben moeten wachten tijdens de eerste wedstrijd van de derde 'double' in dit seizoen, die tussen Blauw-Wit en Elinkwijk. Die toeschouwers hebben zelfs hun geduld beproefd gezien nog voor het aanvangssignaal gegeven werd. Toen scheidsrechter Leo Horn namelijk de grasmant op wilde stappen, ontdekte hij dat Blauw-Wit en Elinkwijk van plan waren om in dezelfde kleuren te spelen. Het enige verschil was, dat Blauw-Wit de kleurencombinatie blauw en wit verticaal gestreept gebruikte en Elinkwijk horizontaal. Negen minuten duurde het eer Blauw-Wit, nu in wijnrode shirts, terugkeerde uit de kleedkamers.

Naderhand is het eigenlijk niet duidelijk geworden, waarom de tenues van Blauw-Wit en Elinkwijk zo verschillend moesten zijn. De heren speelden elkaar braaf de bal toe, ongeacht of de man in het rood, dan

wel in het blauw en wit gestoken was. Wij willen er maar mee zeggen, dat er nauwelijks sprake geweest is van vloeiend combinatiespel. Daar hebben de toeschouwers almaar op gewacht. Zij hebben trouwens ook tot vervelens toe moeten wachten op allerlei andere dingen die bij het voetbalspel horen. Op doelpunten bijvoorbeeld, op spannende momenten, kortom op alles wat met goed voetbal te maken heeft.

Eindnoten:

- 98 In journalistieke kringen wordt aandacht besteed aan deze fout; zie ED. VAN OPZEELAND, Het sportverslag, in: W.J.SIMONS e.a., Het geschreven woord, J.H. de Bussy 1957. Tegenwoordig komen we de daverende sportverslagen zelden meer tegen.
- 99 Mej. M.A.F. OSTENDORF heeft studie gemaakt van de sporttaal. In de N. Tg. 54 (1961) bakent ze het studieterrein af; op het Vlaams Filologencongres 1961 heeft ze de voornaamste kenmerken van sporttaal besproken (Hand. xxive VI. Filologencongres, Leuven 1961 pag. 218 e.v.). Kostelijk materiaal is te vinden in het artikel 'Sporttaal' van PIET THEIJS, Nu Nog XVIII (1970) pag 97 e.v. (De redactie kondigt voor het volgende nummer een artikel van WILLEM RÉE aan over Karel van Wijnendaele en de taal van het wielrennen).
- 100 Over de dwaasheden kan men gegevens vinden bij GERLACH ROYEN, Taalpanoptikum no. 15 (ideaal; daverend; sensationeel, subliem; niet te beschrijven, een wereldrecord dat met niet minder dan een halve seconde verbeterd werd, hetgeen een fenomenale prestatie genoemd wordt); no. 46 e.v. (op grootse wijze, aartsvlug, grootse allure, fantastisch enz.). Ook bij F.C. DOMINICUS, Schrijft u ook zulk Nederlands?, pag. 157 e.v.; Onze Taal 33 (1964) pag. 44 e.v.

12. Het zelfstandig naamwoord

12. 1. Het woordgeslacht

'Het' Nederlandse genussysteem bestaat niet: het Hollandse stelsel is principieel anders dan het Zuidnederlandse.

In de zuidelijke dialecten¹⁰¹ is het onderscheid mannelijk-vrouwelijk nog springlevend: De stoel, hij staat in de kamer; de tafel, ze is in reparatie. Men kent zelfs nog de genus-n vóór klinker en bepaalde medeklinkers (h, d, t, vaak ook b, r); naamvalsverschil is er echter niet¹⁰². De Brabander zegt: 'Den toren van de kerk is getroffen; 'nem boer gelooft niet alles'. De Maastrichtenaar of de Antwerpenaar heeft verschillende lidwoorden van onbepaaldheid voor de drie geslachten: 'ne man, 'n vrouw, e kind.

In Holland is de afbraak reeds begonnen in de middeleeuwen; in de loop van de 17de eeuw is het tempo daarvan versneld¹⁰³. Thans worden alleen vrouwelijke personen nog aangeduid met ze (door een aantal Hollanders ook bepaalde stofnamen, vooral die uit de keukensfeer: koffie e.d.). De Hollandse boer zegt van zijn koe dat ie gekalfd heeft. Ook abstracta (liefde) en collectiva (commissie) worden niet aangeduid met ze¹⁰⁴.

De geslachtsregeling van De Vries en Te Winkel was in principieel Zuidnederlands, maar daar kwam een stuk taalbouw bij¹⁰⁵. Een eensluitende Zuidnederlandse regeling is trouwens niet denkbaar; de Brabantse, Vlaamse en Limburgse dorpen en steden vertonen vele en grote verschillen.

De Commissie-Van Haeringen heeft voor de algemene schrijftaal een compromis gevonden¹⁰⁶:

- De Zuidnederlanders mogen het onderscheid mannelijk-vrouwelijk handhaven. Ze moeten zich dan echter houden aan de Woordenlijst van 1954: m. = mannelijk; v. (m.) = vrouwelijk (voor Noordnederlanders mannelijk).

- De anderen mogen alle de-woorden met mannelijke pronomina aanduiden, met uitzondering van drie categorieën: vrouwelijke persoonsnamen, duidelijk vrouwelijke diernamen, abstracta en collectiva met bepaalde achtervoegsels. Dit compromis blijkt ook voor veel zuiderlingen aanbevelenswaard te zijn: ook zij blijken, zodra ze Nederlands gaan schrijven, tot 'haarcultus' geneigd te zijn¹⁰⁷. De bestrijding van dit misbruik zal een van onze voornaamste didactische oogmerken

moeten zijn. Als Noordnederlanders de groep abstracta en collectiva niet als 'vrouwelijk' behandelen, zou ik daar mild over willen oordelen. Een bijzondere situatie ontstaat er als het bezittelijk voornaamwoord voorkomt in een vaste combinatie: de meerderheid heeft *zijn* stem aan Nixon gegeven (ww. uitdrukking *zijn stem geven aan*); de natuur gaat hier ongestoord *zijn* gang (ww. uitdrukking *zijn gang gaan*).

Hier is de natuur op *zijn* mooist (vaste voorzetselgroep); mijn zuster was op haar (z'n?) prachtigst uitgedost^{107a}.

Regels voor de schrijftaal:

1. Naar het-woorden wordt verwezen met onzijdige pronomina: *het, zijn*.

VOORBEELDEN: Het vaasje, *het* is omgevallen; Het paard heeft *zijn* been gebroken.

2. De de-woorden worden pronominaal aangeduid met *hij* en *zijn*, met uitzondering van de volgende 'vrouwelijke' categorieën:

- a. Vrouwelijke persoonsnamen: moeder, fee, godin; zelfs: het meisje, het wijf; ook woorden als de zieke, de overledene als er een vrouwelijke persoon mee bedoeld is.
- b. Duidelijk vrouwelijke diernamen: merrie, teef, zeug, leeuwin; kat hoort daar niet noodzakelijk bij: dit woord wordt ook gebruikt voor de hele soort.
- c. Een aantal de-woorden die gekenmerkt worden door speciale achtervoegsels (het zijn abstracte woorden of verzamelnamen):
Nederlandse achtervoegsels: *waarheid, gedachtenis, wetenschap, liefde, hoogte; bedriegerij*; na ww. -stam: *regering, kunst* (dienst is m.).
Vreemde achtervoegsels: *familie, muziek, logica, bibliotheek, majesteit, natuur, censuur, tirade, asteroïde, methode, amplitude, tuigage, discipline, analyse, renomme, alinea, crisis, syntaxis, bronchitis*.

N.B. 1. Een aantal abstracta en collectiva zonder achtervoegsel (de 'eer- en deugdgroep') worden bij voorkeur vrouwelijk aangeduid, bv. deugd, drift, eer, faam, haast, hoop (verwachting), hulp, jeugd, Kerk, keus, kracht, leer, macht, moraal, pers (dagbladwezen), pijn, praktijk, rede (denkvermogen), rust, school (fig.), Schrift, schuld (tekortkoming), smart, spraak, straf, taal, trouw, vlijt, vrees, wet, wraak, ziel, zorg, zucht (ziekte, neiging).

Hetzelfde geldt voor enige wetenschappelijke termen als fauna, flora, algebra. De aanduiding met *hij* of *zijn* is bij deze woorden niet fout.

2. Overigens verwijzen we naar abstracta en collectiva meestal met *die, ermee, daardoor* e.d.

Praktische regel ter vermindering van haarcultus:

Gebruik vrouwelijke verwijswaarden alleen als u *absoluut zeker* weet, dat

u met een vrouwelijk woord te doen hebt. Bij de genoemde drie categorieën wordt verwacht dat u dat weet; voor de rest geeft alleen het woordenboek volstrekte zekerheid.

Voorbeelden:

stoel m.	Zijn leuning is gerepareerd.
tafel v. (m.)	Hij/ze/die is ovaal.
bestuur o.	Het heeft zijn functie neergelegd.
televisie v.	Haar programma's zijn goed.
koe v.	Ze/die geeft goed melk.
haast v. (m.)	Hij/ze/die is zelden goed.
groep v. (m.)	Hij/ze/die is niet groot.
troep m.	Hij/die was ordeloos.
kennis m. -v.	Ik heb hem/haar (ze) ontmoet.
kennis v.	Ik heb ze/die door veel studie verworven.
gunst v.	We hebben ze/die gewaardeerd.
waterschap o.	Het is een nuttige instelling.
kist v. (m.)	Maak hem/ze/die open.
lectuur v.	Haar invloed is groot.
code m.	We houden ons eraan; hij heeft kracht van wet.
rage v. (m.)	Hij/ze/die was algemeen.
abonnee m. -v.	Hij/ze heeft zijn/haar abonnement opgezegd.
rijkdom m.	Dwazen streven daarnaar als naar hun hoogste goed, omdat hij hun veel gemakken bezorgt.
investering v.	Ze brengt haar geld op.
wetenschap v.	Ze heeft in haar vlucht de economie bevorderd.

Het bez. vnw. vrouwelijk meervoud luidt in boekentaal: *haar*; schrijf liever: *hun*. Voorbeeld: De Griekse dames droegen hun eenvoudige kleren met ongelooflijke charme.

De objectsvorm van het pers. vnw. vrouwelijk meervoud luidt in boekentaal: *haar*. Schrijf liever *hun*, *hen*, of nog liever *ze*: Hoe gaat het met je zusters? Ik heb ze al lang geen brief meer geschreven.

In de geschreven taal wordt schandelijk misbruik gemaakt van de vrouwelijke verwijswaarden bij vanouds mannelijke en onzijdige substantieven. Vooral de woorden die een collectie of een abstractie aanduiden, de namen van dagbladen

en verenigingen, de namen van landen en steden worden steeds meer 'vervrouwelijkt'.

VOORBEELDEN uit kranten en boeken:

1. Mannelijke woorden:

Er is een Romeinse gedenksteen gevonden in Heerlen; ze zal een ere-

plaats krijgen in het oudheidkundig museum.

(De aanval) *Zij* mag niet worden bestempeld als een mislukking.

(De radio) Men laat *haar* tot laat in de nacht brullen.

(De zonsondergang) U had ze moeten zien.

(Een schat) Pas acht jaar na de oorlog is *zij* teruggevonden¹⁰⁸. De Verenigde Staten kunnen geen sancties nemen tegen *haar* bondgenoten. De staat moet zorgen voor *haar* onderdanen. In het kamp was de toestand onbeschrijfelijk, maar ze was al aanzienlijk verbeterd. De nood doet *haar* intrede. De chauffeur kende de weg omdat hij *haar* reeds dikwijls had gereden. Radio-Cairo onderbrak *haar* uitzending enige malen voor een belangrijk bericht. De eigen radio-omroep is een groot goed, maar dan moet *zij* ook zeer duidelijk werkzaam zijn op ideologisch terrein. De boerenstand en *haar* problemen. De Russische roman en *haar* mysticisme. De clerus heeft *haar* verhouding tot de leek gewijzigd. (De Limburgse humor) *Ze* is voor buitenstaanders moeilijk te waarderen. De gemeenteraad heeft *haar* standpunt gewijzigd. De Fortuna-aanhang hield *haar* hart vast. De vastentijd heeft *haar* intrede gedaan. Augustus deed *haar* reputatie van natte maand gestand. Terecht merkt De Haagse Post in *haar* nummer van 14 januari op, dat (...). De Brusselse Standaard is daarover eens *haar* licht gaan opsteken bij deskundigen. (De term) *Ze* is onbruikbaar geworden.

De tweede naamval van het mannelijk lidwoord is *des*. Doordat deze vorm consequenties heeft in de volgende woorden, vooral in het bijbehorende substantief, schrikt men ervoor terug. Men vlucht naar het vrouwelijke *der*: het gebouw der Hoge Raad, de vorming der literaire smaak, het juichen der leeuwerik, de bevordering der gemeenschapsgeest, het kleed der ouderdom, de idee der klassenstrijd, de resultaten der bloedproef, de bewoners der Glacisweg, het voorgedeelte der wagen, de juistheid der opgegeven prijs, het afleggen der gevreesde rijproef, de motorkap der auto, de plaats der bijzin.

N.B. 1. De genitief *der* behoort tot de boekentaal; hij kan beter helemaal vermeden worden, behalve in die zeldzame gevallen waarin hij een welkome afwisseling is naast *van de*^{108a}.

2. In Wildschut-Karsemeijer, *Onze stijlfouten* (pag. 23 e.v.) wordt de verbreiding van *der* voor niet-vrouwelijke woorden als een feit aanvaard, met verwijzing naar bekende letterkundigen en met een beroep op de levende taal. Dit laatste is een vergissing: *der* is een papieren vorm.

2. Onzijdige woorden:

Het kozijn zat op *haar* plaats. Het Peelstadsje heeft dit heuglijke feit in *haar* annalen opgetekend. Het bestuur van het Vrijgezellencongres

heeft *haar* incompetentie bewezen. Wij nemen het bestuur van de K.N.J.V. kwalijk, dat *zij* niet eerlijk met de feiten voor de dag komt. Het gilde viert *haar* jaarlijks feest. Het Amerikaanse Ministerie van Buitenlandse Zaken heeft *haar* politiek veranderd. Van het Belgisch gouvernement kan niet gezegd worden, dat *zij* het welzijn van het volk niet beoogt. In het zevenenvijftigste jaar van *haar* bestaan heeft het koninklijk mannenkoor 'Venlona' een belofte ingelost. Daarna domineerde Maurits, maar vond een taaie verdediging op *haar* weg. Het was weer het bekende matte spel, zoals we van Fortuna in *haar* thuiswedstrijden maar al te vaak moeten aanzien. Emma gaf met zijn (!) daarop volgende repliek te verstaan, dat *zij* zeker niet als een willig slachtoffer van Rapid JC wilde dienen. DOS bewees weer eens *haar* grillige vorm. In deze big-match heeft Heer *haar* ongeslagen record kunnen handhaven. Na de rust drong Roda Sport Alkmaar gedurende een vijftwintigtal minuten terug op *haar* eigen speelheld. Standaard kwam vlak voor de rust iets meer opzetten; *haar* aanvallen werden talrijker. Maastricht zal *haar* enthousiasme tonen. Rotterdam zal *haar* havens moeten uitbreiden. Engeland heeft *haar* vooraanstaande plaats verloren. Indonesië heeft hulp nodig voor het versterken van *haar* onafhankelijkheid. Krachtens *haar* waardevol werk in Algiers heeft Frankrijk bepaalde rechten verworven. Rome en *haar* schoonheid.

Het kwaad zit diep geworteld bij veel (onervaren) auteurs. Het wordt nog goed betaald ook, getuige de beslissing in een prijsvraag die een bekende zeepmaatschappij had uitgeschreven. De volgende slagzin werd met f 40.000,- beloond: 'Sinds Omo tegen het vuile vecht, krijgt het witste wit *haar* volste recht.'

12. 2. Het meervoud

De grammatica's sommen substantieven op, waarbij geen meervoud gevormd wordt, maar die naast zich een meerv. synoniem hebben: lid-ledematen, genot-genietingen, hoop-verwachtingen, bedrog-bedriegerijen etc.¹⁰⁹. Tegenwoordig raken steeds meer meervoudsvormen in gebruik van woorden die in het verleden werden aangeduid met singulare tantum^{109a}: twijfels, doelen, redes, aantastingen, stellingnamen, keuzen, samenhangen, tegendelen, enz. Ze zijn vooral geliefd in sociaalwetenschappelijke en ambtelijke kring.

Eindnoten:

- 101 A.E. VAN BEUGHEM, Bijdrage tot de studie van het geslacht der zelfstandige naamwoorden in de Zuidnederlandsche dialecten, Gent 1934; J.L. PAUWELS, Bijdrage tot de kennis van het geslacht der substantieven in Zuid-Nederland, Tongeren 1938.
- 102 J.L. PAUWELS, De n na toonloze vocaal in het Oosten van Zuid-Nederland, Hand. Comm. Top. en Dial. XXII (1948); A.P. DE BONT, Dialekt van Kempenland, Dl. 1, Assen 1962; H.M. HERMKENS, Bijdrage tot een hernieuwde studie van Constantijn Huygens' gedichten, Nijmegen 1964, 4e hst.: Samenvatting van Huygens' gedragslijn in het Antwerps. Vergelijking met het hedendaagse Antwerps.
- 103 Volgens G. GEERTS is er in het Hollands van de 17de eeuw geen driegerasysteem meer: De valentie van ze in vroegnieuwhollands taalgebruik, Hand. Kon. Zuidned. Maatsch. voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis XIX (1965); Genus en geslacht in de gouden eeuw, uitgegeven door het Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek, 1966; *Haar* in vroegnieuwhollands taalgebruik, N. Tg. 62 (1969) pag. 13 e.v. (meervoudig *haar*, verwijzend naar collectiva).

Hij bestrijdt mijn mening, die te vinden is in Bijdrage tot een hernieuwde studie van Constantijn Huygens' gedichten, Nijmegen 1964, pag. 322 e.v. Ik meen daarin te hebben aangetoond, dat er in HUYGENS' Hollands een drieklassensysteem is. GEERTS bestrijdt de waarde van HUYGENS' getuigenis, omdat deze Brabants georiënteerd was. GEERTS mag echter niet over het hoofd zien, dat de betrouwbaarheid van HUYGENS blijkt uit het feit dat zijn systeem voor het Hollands, zowel voor de genus-n als voor de hiaatvullende n, *anders* is dan voor het Brabants, en dat *zeer consequent*. Men vergelijk mijn schema's pag. 285 en 317. GEERTS heeft beslist niet bewezen, dat het onderscheid mannelijk-vrouwelijk in Holland al verdwenen was. Uit zijn materiaal blijkt, dat de adnominale -n nog steeds als aanduiding van het mannelijk geslacht fungeerde. Zijn betoog maakt wel duidelijk, dat de *declinatie* een stuk taalbouw was, maar dat zal niemand bestrijden. Zijn conclusie 'Het genus bepaalt dus naar mijn mening in de 16e en 17e eeuw de keuze tussen *de* en *den* niet meer' lijkt me voorbarig. De volgende formulering heeft meer kans de juiste te zijn: Het Nederlands had oorspronkelijk een universele (mannelijke) genus-n. Van de middeleeuwen af was er de neiging om de -n te apocoperen, behalve vóór klinker, h, d, t, b, r. Het Hollands (zeker het Zuidhollands) van de 17de eeuw kende nog de adnominale genus-n (geen casus-n); het fonetische milieu oefende minder invloed uit dan in het Zuidnederlands: voor d, t, b en r ontbrak de -n wel eens, voor andere medeklinkers werd ze wel eens geschreven. Het afbraakproces was in volle gang, maar het driegenersysteem was nog niet dood. Zie ook HERMKENS, Inleiding tot het zeventiende eeuw, Malmberg 1973, pag. 43 e.v. Het werk van GEERTS bevat ook een grote hoeveelheid materiaal betrekking hebbende op de hedendaagse situatie; een uitgebreide literatuurlijst maakt verdere studie mogelijk.

- 104 C.B.v. HAERINGEN, Genus en geslacht, Amsterdam 1954.
- 105 Hetzelfde geldt van de voorgangers: D. VAN HOOGSTRATEN-A. KLUIT, Lijst der gebruikelijkste zelfstandige naamwoorden; W. BILDERDIJK, Verklarende geslachtslijst der Nederduitsche naamwoorden, Amsterdam 1832; P. WEILAND, Beknopt Nederduitsch taalkundig woordenboek, Dordrecht 1826-1830. Zie: KOLLEWIJN, De geschiedenis van de geslachten der zelfst. nw. in het Nederlands, 1892; C.G.N. DE VOOYS, N. Tg. 1920 (V.T.O.I): Er bestaan geen grondslagen voor een nieuwe regeling van het taalkundig mannelijk en vrouwelijk geslacht; ook de dialecten bieden geen bruikbare basis.
- 106 Woordenlijst van de Ned. taal, 's-Gravenhage 1954, pag. IX-XXIX.
- 107 Over de verschillende moeilijkheden bij het woordgeslacht, zie:
G. ROYEN, Woordgeslacht, Tijdschr. voor Taal en Letteren 8 (1920), pag. 87 e.v., 170 e.v., 240 e.v.; Haar-kultuur, N. Tg. 27 (1933); De kerfstok van de term 'geslacht', N. Tg. 23 (1929); Aanwas van hij c.s., N. Tg. 28 (1934); Pronominale problemen in het Nederlands, Tilburg 1935; Bijgedachten en botsingen in taal, 's-Hertogenbosch 1939; Taalpanoptikum, Utrecht 1948, no. 35 e.v., 64, 75, 76; Vervanging en aanduiding, N. Tg. 27, (1933).
PH. J. SIMONS, Hij, zij, of het? Brochure 1920 (opgenomen in: Nederlandse spelling, geslacht en verbuiging, Groningen 1932).
C.G.N. DE VOOYS, Onze voornaamwoordelijke aanduiding en vervanging, V.T.O. III.
C.B. V. HAERINGEN, Spanningen in hedendaags Nederlands, inaug. rede Utrecht ('s-Gravenhage 1946).
G.A. MESTERS, Schrijf, spreek zuiver Nederlands (Prisma), pag. 49 e.v.
- 107a G.A. VAN ES en P.P.J. VAN CASPEL, Syntaxis van het moderne Nederlands nr. 33 (1974), pag. 443.
- 108 Het ging niet over een meisje. In dat geval zou het genus door de sekse bepaald zijn; anders gezegd: het natuurlijk geslacht zou het grammaticaal geslacht overheerst hebben.
- 108a Mooie voorbeelden bij VAN ES en VAN CASPEL, Synt. v.h. mod. Ned. nr. 28 (1973) pag. 187 e.v.
- 109 DE VOOYS, par. 21; RIJPMASCHURINGA (VAN BAKEL) 1968²¹ pag. 98.
- 109a Onze Taal 37, (1968) Aprilnummer; Onze Taal 43 (1974) pag. 26.

13. De invloed van vreemde talen

Studiemateriaal

1. Algemeen

RIJPMMA-SCHURINGA (VAN BAKEL), Ned. Spraakkunst, Groningen 1968²¹, pag. 26 e.v.
 C.B. VAN HAERINGEN, Nederlands tussen Duits en Engels, Den Haag (1956). Over de vraag in hoever het Nederlands een middenpositie inneemt.
 B.W. SCHIPPERS, Welkome en ongewenste 'vreemdelingen', Groningen 1959 (Serie Taalkundige kernen en perspectieven, Wolters).
 Verdienstelijk werk is verricht door de Centrale Taalcommissie voor de Techniek, ingesteld in 1940. Ze heeft vijfenveertig woordenlijsten uitgegeven, bevattend de termen uit de verschillende takken van techniek en bedrijf, met een beoordeling erbij. Aanbevolen: Algemene woorden, N 5050, febr. 1955 (Secretariaat: Centraal Normalisatiebureau, Groenhovenstraat 13, 's-Gravenhage). Een samenvattend werk is verschenen in 1958: Technische woorden (zie vooral pag. XIX e.v.: Enkele grondslagen voor de taalzuivering). Aspecten van het Nederlands in Vlaanderen; artikelen, verzameld door G. Geerts, Leuven 1974.

2. Ontlening

G. ROYEN, Latijn en Grieks dat wij allen spreken, Amsterdam 1954.
 A. SIZOO, Ook u spreekt Grieks en Latijn, Boeketreeks, Kampen 1961.
 J.J. SALVERDA DE GRAVE, De Franse woorden in het Ned., Verh. Kon. Ak., Afd. Lk., N.R. VII (Amsterdam 1906).
 J.J.B. ELZINGA, Alfabeties Register ... (op het vorige), Verh. Kon. Ak., Afd. Lk., N.R. XX (Amsterdam 1920).
 C.G.N. DE VOOYS, De Franse woorden in het Ned. N. Tg. 1907 (V.T.O.II).
 C.B. VAN HAERINGEN, Romaanse invloed door zuidnederlandse bemiddeling, N. Tg. 28; Neerlandica, 's-Gravenhage 1949, 1962².
 C.B. VAN HAERINGEN, Herverfransing, Ned. Kon. Ak. Afd. Lk., N.R. XX no. 5 (Amsterdam 1957); Gramarie, Assen 1962.
 W. MITZKA, Wortgeographie und Gesellschaft, Berlijn 1968, hst. 4 (door J.P. PONTEN): Deutsch-niederländischer Lehnwortaustausch (besproken N. Tg. 61 (1968) pag. 275).
 C.G.N. DE VOOYS, Engelse invloed op het Nederlands, N. Tg. 1914

(V.T.O.II).

C.G.N. DE VOOYS, Engelse invloed op de Nederlandse woordvoorraad, Verh. Kon. Ak. Afd. Lk., N.R. dl. LVII no. 5 (Amsterdam 1951); opgenomen in V.T.O. II; zie ook de aanvullingen in de Nieuwe Taalg. 46 (1953), 47 (1954), 49 (1956).

R.W. ZANDVOORT, English in the Netherlands, Groningen 1964 (besproken in Onze Taal 33 (1964) pag. 47 e.v.).

R.W. ZANDVOORT, Engels in Nederland, Onze Taal 34 (1965) pag. 21 e.v.; Tien jaar Engels, Onze Taal 33 (1964) pag. 47 e.v.

H. BEEM, JERŠCHE, Jiddische spreekwoorden en zegswijzen uit het Nederlandse taalgebied, Assen 1959 (met een beknopte beschrijving van het Jiddisch).

H. BEEM, Het Jiddisj en zijn resten in het Nederlands, Lev. Talen, febr. 1961.

H. BEEM, Joodse woorden in het Nederlands, Onze Taal dec. 1962, april 1963.

J. VEERING, Taalmuur, Onze Taal 40 (1971) pag. 17-19.

3. Barbarismen

Taalzuivering. Lijst van woorden en uitdrukkingen ter vervanging van -ismen. Alg. Ned. Verbond 1929.

G. ROYEN, Taalpanoptikum, variis locis, vooral blz. 509 e.v.

G. ROYEN, Ongaaf Nederlands, Med. Kon. Ak., afd. Lk., N.R. IV no. 10, (Amsterdam 1941). Materiaalverzameling, vooral van germanismen.

J.A. MEIJERS, Zin en onzin in het hedendaags taalgebruik, Amsterdam 1952 pag. 245 e.v.

F.C. DOMINICUS, Schrijft u ook zulk Nederlands? pag. 125 e.v. (soms te streng).

J. VEERING, Spelenderwijs (zuiver) Nederlands, pag. 118 e.v.

P.C. PAARDEKOOPER, ABN-gids (bewerkt naar CONST. H. PEETERS, Nederlandse Taalgids, Woordenboek van Belgicisismen, Antwerpen 1930) Standaard-pocket (1962).

W. DE VREESE De gallicismen in het Zuidnederlandsch, Gent 1899.

J. VAN GINNEKEN, Handboek der Ned. Taal 1, Nijmegen 1910, 's-Hertogenbosch 1928².

C.G.N. DE VOOYS, Duitse invloed op de Ned. woordvoorraad, Verh. Kon. Ak., afd. Lk., N.R. XL, no. 1 (Amsterdam 1946). Opgenomen in V.T.O. II. Merkwaardig is het, dat zuivere ontleningen zeldzaam zijn. In DE VOOYS' studie over de Engelse woordvoorraad treffen we bijna uitsluitend ontleningen aan.

J. LEEST, Duitse invloed op het Nederlandsch der protestantsche theologen sedert het begin der XIXe eeuw, Groningen 1929 (woordenlijst met inleiding).

D.v. VEEN, Germanismen in handboeken voor natuur- en scheikunde, Chemisch Weekblad, dl. 33 no. 47.

M.C. VAN DEN TOORN, De taal van de Indische Nederlanders, N. Tg. 50 (1957) pag. 218 e.v.

Min of meer puristisch:

J.C. VAN WAGENINGEN, Even tijd voor de Nederlandse taal, 1943, idem, goed gezegd zo, 1941,

CH. F. HAJE, Taalschut, 1932,

CHARIVARIUS, Is dat goed Nederlands, 1940,

F.B. BAKELS, Goed taalgebruik, Amsterdam 1956 (verbijsterend absolutisme).

'Onze Taal' was oorspronkelijk een vereniging die vooral de germanismen wilde bestrijden; gelukkig denkt en werkt men thans niet meer puristisch.

13. 1. Ontleende woorden

De vreemde woorden vullen een belangrijk deel van een Nederlands woordenboek. Van de oudgermaanse tijd af zijn ze in onze taal opgenomen: kamer, muur, venster, plant, put, kist, kelder, keizer, kers, vrucht, pijn, koken, molen, spiegel, beurs, koper, pijl, straat, schotel, enz. Deze Latijnse woorden hebben zich aangepast aan het Nederlandse klanksysteem¹¹⁰.

Ontlening aan het Duits kwam veel voor in de late middeleeuwen en in de periode van de Romantiek. Het Frans heeft materiaal geleverd zo lang onze cultuur bestaat, maar het heeft in deze eeuw zijn invloedrijke positie aan het Engels-Amerikaans moeten afstaan¹¹¹. In latere cultuurperioden werden Latijns-Griekse termen nog slechts in de kanselarijtaal en het wetenschappelijk jargon binnengehaald.

De latere ontleningen zijn, even goed als de oude, een waardevolle aanwinst, maar ze mogen niet onbeperkt gebruikt worden. De vreemde term kan beter zijn dan de Nederlandse: als hij een nauw omschreven wetenschappelijke betekenis heeft gekregen (bv. dissertatie), als hij een betekenisnuance inhoudt (aanraking, contact), als hij een andere gevoelswaarde heeft (tering, tuberculose), als hij voor de gewenste afwisseling zorgt. Puristen willen alle vreemde woorden door Nederlandse vervangen; ze hebben ongelijk.

Als we de vreemde woorden gebruiken om gewichtig te doen, begaan we een ernstige fout. De eenvoud is het kenmerk van het ware, het mooie en het goede.

In het zakenleven (reclame!), de sport, ja zelfs in de dagelijkse omgangstaal is het Engels, of liever nog het Amerikaans, erg in de mode.

Daardoor onderscheiden de betrokkenen zich schijnbaar van de domme massa, die gewoon Nederlands praat. Ze onderscheiden zich echter vooral door aanstellerij en slecht taalgevoel. VOORBEELDEN: O.K. (okee), so long, sorry, clever, scrimmage, sales manager.

Artikelen en boeken over moeilijke onderwerpen bevatten meestal meer geleerde uitdrukkingen dan noodzakelijk is. Als de schrijver niet in staat is een verstaanbare formulering te geven, schiet hij tekort ofwel in wetenschappelijk inzicht ofwel in taalbeheersing. Bij het lezen van de krant kunnen we gemakkelijk binnen enkele uren honderden vreemde woorden aanstrepen, waarvoor goede Nederlandse bestaan. Dat betekent, dat er te veel in staan. Een artikel mag gerust ontleningen bevatten; als er een paar meer in voorkomen dan strikt noodzakelijk is, hoeven we nog niet verbaasd of verontwaardigd te zijn; daar is pas reden voor als de zinnen overladen zijn met Latijnse, Griekse, Franse of Engelse woorden, waarvan geen zinnig mens het nut kan inzien.

Hinderlijk is vooral de klakkeloze overname van Engelse (Amerikaanse) termen in publikaties die voor een brede lezerskring bestemd zijn, met name in kranten. VOORBEELDEN: hearing, teach-in.

13. 2. Barbarismen

Een ontlening is als zodanig uit een vreemde taal overgenomen: überhaupt, class struggle, ce n'est pas ma faute.

Een barbarisme¹² is naar vreemd model gevormd; het bestaat uit Nederlandse elementen, maar in zijn geheel is het onnederlands; eenvoudig gezegd: het is een dom-letterlijke vertaling. VOORBEELDEN: overhoofd, klassen strijd, dat is niet mijn fout.

Een barbarisme is op het ogenblik van ontstaan een taalfout; het kan echter door algemeen gebruik goed Nederlands worden.

G. Royen, *Taalpanoptikum* pag. 509, spreekt over geniepige insluipers. 'Dat (insluipen) kan op verschillende manieren gebeuren. Nu eens zijn die "ismen" klakkeloze vertalingen met behulp van goed-nederlandse woorden, maar het geheel is volslagen onnederlands: *iemand in fout vinden* (trouver quelqu'un en faute). Dan weer worden uitheemse woorden mechanisch in nederlandse klanken getransponeerd met als uitkomst: ófwel een woord dat onze taal tevoren niet kende: *vernalatigen* (vernachlässigen), *begeestering* (Begeisterung) ófwel een woord dat er al was, maar nu plompverloren voor een verkeerd karretje gespannen wordt: De verkopers zijn verplicht bonnen *in te nemen*. (...) Deze drie typen van barbarismen weten Nederlanders op allerlei manieren te variëren.'

Hierbij merk ik op dat de mechanische transpositie alleen maar mogelijk is bij nauw-verwante talen (het Engels en het Duits). Een zeer

speciale soort is bovendien nog niet genoemd: de gevallen van hybridische woordvorming, waarin een woord uit heterogene elementen bestaat (toneel-minded, bandrecorder¹¹³).

In Ongaaf Nederlands van Gerlach Royen (nog steeds de beste verhandeling die er over de barbarismen verschenen is) wordt als remedium aangewezen: de cultivering van het taalgevoel¹¹⁴. Daar is niets tegen in te brengen dan dat het nogal abstract klinkt. Ik meen, dat een voorzichtige veroordeling en bestrijding van nauwkeurig aangeduide fouten een van de middelen kan zijn tot deze cultivering. Vaagheden als taalgevoel, intuïtie en instinct worden gemakkelijk tot voorwendsel voor onkunde.

De barbarismen worden onderverdeeld naar de talen die model hebben gestaan. Zo is een latinisme een nabootsing van een Latijnse constructie: Elk meent zijn uil een valk te zijn; ijs en weder dienende gaan we morgen schaatsen (accus. cum infinitivo; ablativus absolutus).

We zullen bijzondere aandacht besteden aan de 'ismen' die in het moderne Nederlands belangrijk zijn: het gallicisme, het anglicisme, het germanisme.

N.B. De provincialismen (liever: dialectismen, bv. limburgismen, sassismen) zijn onze aandacht evenzeer waard. Maar ze lenen zich meer voor een bijzonder dan voor een publiek gewetensonderzoek. Gegevens kan men vinden in onderstaande studies:

P.C. PAARDEKOOPER, ABN-gids, bewerkt naar CONST. H. PEETERS, Nederlandse Taalgids, Woordenboek van Belgicismen; Standaard-pocket, Antwerpen-Amsterdam (1962).

P.H. SHEPHERD, Van Taol naar Taal, Nederlands voor Maastricht en omstreken, Maastricht 1946.

W. DIEMER, Waarop letten bij het schrijven in het Nederlands?

Groningen-Delden 1964 2, pag. 163. e.v.: sassismen (uitgebreid).

H. ARINK, Provincialismen in het Oosten, Driemaandelijkse Bladen, Tijdschrift voor taal en volksleven in het oosten van Nederland, 3 (1951), pag. 17 e.v.

Reactie van J. VAN DER VEEN, Driem. Bl. 3 (1951) pag. 86.

H. ARINK vervolgt zijn beschouwingen op pag. 86.

G. KLOEKE, Over provincialismen, Driem. Bl. 3 (1951) pag. 109 e.v.

W.P. en P.v.B., Taalgebruik in het middelbaar onderwijs, Nu nog 13 (1965) pag. 121 e.v.

J. DE ROOY, Met de handen in de zak, Taal en Tongval 19 (1967) pag. 23.

F.K.M. MARS, Syntactische Brabantismen? N. Tg. 63 (1970) pag. 33 e.v.

13. 2. 1. Een gallicisme is een dom-letterlijke vertaling of een klakkeloze nabootsing van een Franse uitdrukking.

In Noord-Nederland zijn gallicismen zeldzaam. In België zijn ze talrijk: de tweetaligheid is niet bevorderlijk voor het normbesef¹¹⁵.

VOORBEELDEN:

Dit raam opent op de rivier = ziet uit op de rivier, geeft een uitzicht op (ouvrir sur).

Ik houd daaraan = Ik stel daar prijs op (tenir à).

De wet werd gestemd = aangenomen (voter une loi).

Ze speelde dat muziekstuk op zicht = van het blad (jouer à vue).

onder dit opzicht = in dit opzicht (sous ce rapport).

verkopen aan een hoge prijs = voor (vendre à).

de slag van Waterloo = bij Waterloo (la bataille de W.)

Dat is niet mijn fout = schuld (Ce n'est pas ma faute).

Hij was zeer gelukkig van u te zien (de vous voir).

Een portret van een uitzonderlijke gaafheid (un portrait d'une perfection exceptionnelle).

Het geleek aan een machtige zang (ressembler à).

De conditionele bijzin: *Moest Jansen hier zijn* (hij zou dat toegeven) is in Vlaanderen een onuitroeibaar gallicisme.

N.B. De constructie 'Het is je vriendje die het gestolen heeft' wordt weleens een slaafse vertaling genoemd van het Franse 'C'est ton petit copain qui a volé ça'¹¹⁶. Indien dat zo is, heeft deze vertaling toch zulke oude rechten, dat ze niet meer te weren is: in 17de-eeuwse teksten komt de constructie geregeld voor.

13. 2. 2. Een anglicisme is een dom-letterlijke vertaling of klakkeloze nabootsing van een Engelse constructie.

13. 2. 2. 1. Een anglicisme in de spelling¹¹⁷

In het Engels is een woordgroep van twee substantieven mogelijk, waarvan het eerste een bepaling is bij het tweede: school inspector; N.A.T.O. = North Atlantic Treaty Organization; U.N.O. = United Nations Organization. G. Royen (Ongaaf Nederlands) spreekt van preattributief gebruikte substantieven.

In het hedendaagse Nederlands zijn dergelijke woordgroepen niet mogelijk, althans niet volgens de normatieve grammatica; het dienen samenstellingen ofwel groepen met een naamvalsverhouding of voorzetselverbinding te zijn: schoolinspecteur, de Organisatie der (van de) Verenigde Naties, de Noordatlantische Verdragsorganisatie.

De talloze afwijkingen, vooral in de wereld van de techniek en de reclame, plaatsen ons voor de vraag: hebben we hier met grafische anglicismen of met een taalverschijnsel te doen? Indien deze combinaties *niet*

met eenheidsaccent uitgesproken worden (het N.O.S. Journaal, met klemtoon op *S en naal*, zoals ik geregeld constateer), dan is het eerste substantief een bijvoeglijke voorbepaling bij het tweede: de losse notering is in dat geval onvermijdelijk. Ik vraag me af, of het Nederlands deze figuur niet reeds kent vanaf de 17de eeuw¹¹⁸. Maar zo lang hierover geen zekerheid bestaat, moeten we in onze didactiek de vigerende spellingvoorschriften toepassen en de geïsoleerde notering bestempelen als een anglicisme in de spelling.

VOORBEELDEN uit kranten en opstellen: een heren kostuum, de volks revolutie, Fablo over hemden, Teo appelmoes, Douwe Egberts Pickwick thee, een Oxford professor, de St. Jans kathedraal, een Philips radio¹¹⁹, het Nijmeegs Studenten Corps, het Niels Stensen College, de Koninklijke Luchtvaart Maatschappij, de Katholieke Radio Omroep.

De laatste voorbeelden behoren tot een zeer productief type: het is een algemeen verbreid misverstand, dat de afgekorte vormen zichtbaar moeten blijven (N.S.C., K.L.M., K.R.O.); indien dat per se moet, zou men het Nederlandse woordbeeld kunnen redden door een koppelteken: Nijmeegs Studenten-Corps, enz.

De strijd tegen het kwaad zal wel niets uithalen. In het lerarenblad St.-Bonaventura (29 april 1966) heb ik onderstaand stukje geplaatst. Het heeft geen enkel resultaat opgeleverd.

Een spelling probleem voor de leraren organisaties

De spelling is blijkbaar een onbelangrijke zaak in het middelbaar onderwijs: ondanks een stroom van publikaties blijft men hardnekkig de delen van samenstellingen los noteren. Als ik Sint-Bonaventura van 1 en 8 april snel doorblader, levert dat binnen enkele minuten ongeveer twintig voorbeelden op. Ik lees:

Hertog Jancollege, Erasmus Lyceum, Anne Frank Stichting, Pius X College, Xaverius College, R.K. Jeanne d'Arc Lyceum, Thomas More College, Van den Donk Stichting, Het Geert Groote College, Stichting Nederlandse Onderwijs Film, Stichting Nederlandse Onderwijs Televisie, Bureau Beroepen Voorlichting, Nationale Onderwijs Tentoonstelling. Vooral de samenstellingen met *Sint* zijn ruim vertegenwoordigd in ons aller Sint-Bonaventura: St. Jacobus College, St. Agnes Lyceum, St. Dominicus College, Het Sint Montfort College, St. Adelbert College, Sint Werenfridus Lyceum; bijna goed: Sint Catharinalyceum, St. Janslyceum.

Het St.-Thomascollege (met de juiste spelling) moet zich temidden van al die non-conformisten wel erg onwennig voelen: net als iemand die in de voorgeschreven kleding naar het bal getogen is en dan tot de ontdekking komt dat al de anderen dat niet hebben gedaan.

Het is een algemeen verbreid misverstand, dat de delen van bovenstaande namen geïsoleerd en met hoofdletter genoteerd dienen te worden, vooral als de afkorting gebruikelijk is. Het nut van al die hoofdletters is me niet duidelijk, maar als ze in iemands ogen onmisbaar zijn, zou hij het Nederlandse woordbeeld kunnen redden door koppeltokens: Anne-Frank-Stichting, het Sint-Montfort-College. Correcter is echter: Anne-Frankstichting, Sint-Montfortcollege. Hiermee heb ik voldaan aan een persoonlijke behoefte om te protesteren tegen een dwaze mode, die door Engelse voorbeelden bevorderd wordt. Overigens verwacht ik niet dat ik de stroom kan tegenhouden. De volgende nummers van Sint-Bonaventura zullen wel weer overvloeien van de Sint Weet Ik Wie Colleges en de Onderwijs Weet Ik Wat Voor Stichtingen.

13. 2. 2. 2. Ik was in Parijs¹²⁰

Onder Engelse (en Duitse?) invloed wordt steeds meer de 'onv. verleden tijd' gebruikt waar de 'volt. tegenwoordige tijd' op zijn plaats is.

GOED: Ik was net in Parijs toen daar relletjes uitbraken.

FOUT: Was je op je fietstocht ook in Parijs?

Vooraf in filmonderschriften, in reclameteksten en kranteartikelen wordt ons een verkeerd voorbeeld gegeven:

Maakte u al kennis met FANTA? Koop er morgen (nòg) eens een voor slechts twintig cent! (Twintig cent: het voorbeeld is niet van gister.) De vrouw verklaarde voor de rechtbank: 'Ik stal de baby'. (I stole the baby.)

De betoogsters droegen de volgende tekst mee: 'Wij maakten de winsten. Al wat we eisen, is het recht nu te mogen werken'. (We made the profits. All we want is the right to work at the moment.)

Wij beleefden het in onze rechtbankverslaggeverstijd meermalen, dat een advocaat als plaatsvervangend kantonrechter optrad.

Enduh verklaarde in de zaak-Schmidt: 'Ik mishandelde de getuigen niet'.

In de koppen boven de artikelen streeft men naar korthed. Daardoor komt men ertoe, de 'o.v.t.' te gebruiken in plaats van de 'v.t.t.' Er zijn echter wel betere middelen om dit doel te bereiken.

VOORBEELDEN uit de krant:

Betaald voetbal nam belangrijk besluit.

Nederlandse welpenleidsters waren in Lourdes.

Limburgse kappers waren in Parijs.

Naar Papoea's, die nog nooit een blanke zagen.

Dat zag New York nog niet: banket van 4000 gasten.

Engelsen hadden het nog nooit zo goed als tegenwoordig.

Wie zag haar? (onder de foto van een gezochte vrouw).

13. 2. 2. 3. De omschreven comparatief en superlatief

Omschrijving met *meer* of *meest* is noodzakelijk:

als we twee eigenschappen van dezelfde persoon of zaak met elkaar vergelijken:

Die jongen is meer lui dan moe;

als de superlatief moeilijk uit te spreken is; vooral bij woorden op -st (juist) en -isch (praktisch);

bij deelwoorden die hun werkwoordelijk karakter hebben bewaard: de meest ondenkbare dingen^{120a}. Overigens moet men niet overdrijven: Buiten deze gevallen kan de bijzondere affectieve geladenheid de omschrijving rechtvaardigen: Men vond er de meest onwerkelijke, de meest ondenkbare dingen^{120a}. Overigens moet men niet overdrijven: een van West-Europa's meest harde wedstrijden; de meest onbarmhartige rolprent; de meest gevaarlijke dag.

13. 2. 2. 4. Het lidwoord

De Engelsen gebruiken soms het lidwoord van onbepaaldheid waar wij het weglaten; fout is dus: Hij bekleedt de rang van *een* maarschalk. Soms gebruiken ze het lidwoord van onbepaaldheid waar wij het lidwoord van bepaaldheid nodig hebben; fout is dus: *Een* nerveuze eigenaar van het hotel stond op ons te wachten.

Een is in het Nederlands goed als het betekent: iemand als, bv. Een Napoleon zou de terugtocht anders geleid hebben. Dit *een* is echter verkeerd als het voorafgaat aan namen van personen die uitsluitend zich zelf en geen groep van gelijken representeren, bv. in de zin: De grote Weense componisten (een Haydn, een Mozart, een Beethoven, een Schubert, een Brahms) zijn nog steeds populair¹²¹.

Substantieven zonder lidwoord¹²² komen in het Nederlands steeds meer voor: soldaat Smit, aanvoerder Stam, secretaris Jansen. Engels-Amerikaanse invloed is onmiskenbaar.

13. 2. 2. 5. Varia

naar voren brengen = het denkbeeld opperen, onder de aandacht brengen, opmerken (to bring forward).

een goed deel = heel wat (a good deal).

Hij is bij een auto-ongeluk gedood = om het leven gekomen (was killed).

Ik heb uitgevonden waar hij zit = ben te weten gekomen, heb achterhaald; ik heb hem gevonden = opgespoord (to find out)^{122a}.

Hij maakt f 20.000,- per jaar = verdient, maakt een winst van, heeft een inkomen van (he makes). Hij heeft het gemaakt = hij is erin geslaagd.

Hij realiseert (zich) niet, dat hij nog te jong is voor die betrekking = beseft, ziet in, begrijpt, geeft er zich rekenschap van, is zich ervan bewust (to realize).

Vroeger of later loopt hij tegen de lamp = vroeg of laat (sooner or later).

Ik ben bang dat we geen plaats meer hebben voor u = Tot mijn spijt hebben we ... (I am afraid als wellevendheidsformule)¹²³.

Als regel komt hij te laat = in de regel (as a rule)¹²⁴.

Dat spreekt boekdelen = dat zegt alles (This speaks volumes).

Ik heb een suggestie = voorstel, idee (suggestion = o.a. idee).

iets recht zetten = verbeteren, terecht wijzen, corrigeren (to put [set] right).

Dat is een overtrokken voorstelling (to overdraw = overdrijven, te sterk afschilderen)¹²⁵.

Ze zijn niet toneel-minded = ze houden er niet van, ze hebben er weinig belangstelling voor.

Hoe maakt u het? (bij kennismaking)¹²⁶.

Over *praktisch* = *vrijwel* bestaat verschil van mening (Praktisch alle Hollanders hebben blonde haren)^{126a}.

13. 2. 3. Een germanisme is een dom-letterlijke vertaling of een klakkeloze nabootsing van een Duitse constructie.

De meeste germanismen behoren tot de boekentaal; ze verdwijnen na verloop van tijd van zelf. Toch bedreigen ze ons taalgevoel meer dan de anglicismen en gallicismen door de volgende oorzaken:

a. De taalverwantschap: een Duits woord of een Duitse uitdrukking nodigt door de sterke gelijkenis met het Nederlands uit tot een letterlijke vertaling. Bij de zgn. *schwere Wörter*¹²⁷ is een mechanische vertaling fout. Het Duitse *kaufen* is gelijk aan ons kopen, maar het Duitse *laufen* is niet hetzelfde als ons *lopen*.

Er zijn ook heel wat germanismen waarvoor geen Duitse tegenhanger bestaat. Deze woorden zijn dan gevormd naar andere, gelijksoortige Duitse voorbeelden, bv. *hoogglanzend* (vgl. *hochfein*), *tiendens* (vgl. *zweitens*).

b. De handigheid van sommige Duitse vormen; het Duits is synthetischer dan het Nederlands (bv. *luchtgekoeld* is minder omslachtig dan onze analytische voorzetselverbinding: door middel van lucht gekoeld).

Bij het beoordelen van de germanismen moeten we twee belangrijke feiten goed voor ogen houden:

Het Nederlands kent vanouds een aantal voorbeelden die tot dezelfde typen behoren; we kunnen ons dus bij het gebruik van sommige 'germanismen' op de *analogie* beroepen.

Veel germanismen zijn gedurende de laatste eeuwen dan ook aanvaard; het is dus dwaas, ertegen te vechten. VOORBEELDEN: argwaan, beroemd, bevoegd, beunhaas, boetvaardig, deemoed, diefstal, eigenwijs, logenstraffen, smokkelen, dubbelganger, kenschetsen, uitbundig, uitdrukkelijk, waanzinnig, zinnebeeld¹²⁸.

Waar ligt echter de grens tussen aanvaard en niet-aanvaard? Dat is een moeilijke zaak. Raadpleeg een goed woordenboek; kies in twijfelgevallen de veiligste weg.

13. 2. 3. 1. Samenstellingen en samen koppelingen¹²⁹

In het Duits worden woorden in allerlei betrekkingen verbonden. Het Nederlands geeft in veel gevallen de voorkeur aan een voorzetsel- of voegwoordconstructie.

13. 2. 3. 1. 1. Substantieven

a. Substantief + substantief

Dit type is in het Nederlands heel gewoon: vaderhuis, vilthoed, bontmantel, papiergeld.

In het Duits komen deze samenstellingen veel meer voor; soms zijn ze schrikbarend lang: Gebirgstrachtenerhaltungsvereine = verenigingen tot behoud van de klederdracht der bergbewoners.

Klakkeloze nabootsing levert verkeerd Nederlands op: het koningspaar = het koninklijk paar; een succesconcert = een geslaagd concert; de stafbespreking = de bespreking van de (generale) staf; het 1954-niveau = het niveau van 1954; verkeersdoden = doden in het verkeer; de tarwekwaliteit = de kwaliteit van de tarwe; de machtsstrijd = de strijd om de macht; een moordpoging = een poging tot moord; de paustoespraak = de toespraak van de paus; een deelbetaling = een gedeeltelijke aflossing; een deelbedrag = een gedeeltelijk bedrag; een conciliejournalist = een journalist die verslag van het concilie uitbrengt; het kofferlijk = het lijk dat in de koffer gevonden was; de koffermoord = de moord waarbij men een koffer gebruikt had om het lijk erin te verbergen¹³⁰.

Voorals de woorden lang worden, zijn ze in strijd met het Nederlands: waterverontreinigingsregistratieapparatuur = apparatuur voor de registratie van waterverontreiniging; arbeidstijdverkorting = verkorting van de werktijd; arbeidsongeschiktheidsverzekering = verzekering tegen ongeschiktheid voor het werk; hersenvliesontstekingsepidemie = epidemische hersenvliesontsteking; afvalwaterzuiveringsinrichting = installatie voor zuivering van afvalwater; damesonderkledingindustrie

= industrie van damesondergoed; borstvoedingspremederingstoetslag¹³¹; uit een handleiding voor een boormachine (vertaald uit het Duits): Spilmoerhalswijdte, vaststellingsknoppen, voorvoeringsaansluitingswending, slagbooropzet^{131a}.

Een aparte categorie vormen de samenstellingen met een eigennaam als eerste lid; ze zijn in het Nederlands zeer beperkt mogelijk: Rembrandtplein, Vondelstraat; Oxfordbeweging, Philipsfabrieken, Grotiuscollege. *Fout*: Paulustekst, Corinthenbrief, Petrarcabiografie, Tokioregering, Soekarno-aanslag, Boudewijn-autosnelweg, de Neutronramp (de ramp met het vliegtuig Neutron), de Woenselramp (het treinongeluk in Woensel), Italiëbewoner, een Heinz-Rühmannfilm, de NAVO-topconferentie, de Messinabende (Messina was een figuur uit de onderwereld), de Koreaoorlog, Het Pellenaars-voorstel, het Vaticaan schrijven, de Romereis, het Fortuna-offensief, een Cambridge-student, een fraaie Appel-goal (door Appel gescoord), de Eindhoven-verdediging, het Enschede-protest, de keerzijde der Drees-medaille, de Rapidzege, de Rapid-dames, het Rapid-overwicht, de Rapid-palen, een Rapid-been, de Sarrasani-première¹³⁰.

N.B. 1. Over de spelling met of zonder koppelteken wordt hier niet gepraat: de *woorden* zijn fout.

2. Bij losse notering ontstaat er een anglicisme: Cambridge student enz.¹³².

3. In de natuurwetenschappen worden uitvindingen of ontdekkingen dikwijls naar personen genoemd. Als men niet meer aan de persoon denkt, zijn samenstellingen mogelijk: dieselmotor, newtonringen (met kleine letter). Als men wel aan de persoon denkt, is een voorzetselgroep beter: de ziekte van Basedow, de constante van Planck, de golven van Hertz¹³³.

b. stam van werkwoord + substantief

leidmotief = grondthema, hoofdmotief, leidende gedachte (Leitmotiv); rookverbod (op waarschuwbord) = verboden te roken; kuurgast = badgast (Kurgast); heilpedagogiek = orthopedagogiek; heilgymnastiek (aanvaard).

c. adjectief + substantief

Het bijvoeglijk naamwoord wordt *onverbogen* aan het zelfst. nw. vastgeschreven; de eenheidsklemtoon valt meestal op het eerste lid¹³⁴.

Dit type komt vanouds in het Nederlands voor (edelman); veel oude voorbeelden zijn naar het Frans (grootvader) of het Engels (vrijmetselaar) gevormd.

Veel moderne gevallen zijn dus goed Nederlands: ze zijn ontstaan naar

het voorbeeld van oude Nederlandse woorden¹³⁵.

Goed Nederlands zijn zeker de zg. possessieve samenstellingen: roodrok, witkiel, roodborstje, blauwvoet, roodkapje, dikbuik.

De moderne nabootsingen van het Duits kunnen verwerpelijk zijn. Ze worden aanvaard als ze een aanwinst blijken te zijn. Dat is het geval als de samenstelling een geïsoleerde betekenis heeft gekregen, als ze iets anders betekent dan de som van de delen¹³⁶: een *sneltrein* is niet hetzelfde als een snelle trein; fijne kool = niet-grove kool, *fijnkool* = kool met een korrelgrootte tussen 0 en 10 mm. Als het Nederlands al een woord voor het begrip bezit, verzetten sommigen zich tegen de import van de vreemde samenstelling: *grootmacht* is overbodig omdat we het woord wereldmacht al bezitten.

Overigens beslist de spraakmakende gemeente. Als een bekwaam woordenboekschrijver een barbarisme als gebruikelijk Nederlands opneemt, mogen we het zeker als aanvaard beschouwen.

VOORBEELDEN¹³⁷:

Reeds lang bestaand of sinds kort aanvaard:

grootmeester, grootboek, grootzegel, grootbedrijf, groothandel, grootindustrie; kleinbedrijf, kleinhandel (=detailhandel), kleinindustrie; hoogmoed, hooglied, hoogaltaar, hoogleraar (met de klemtoon op de tweede syllabe), hoogstand, hoogspanning, hoogseizoen (liever: drukste tijd), hoogconjunctuur, hoogoven; rauwkost; vroegdienst, vroegmis; fijnkool; smalspoor, smalfilm; sneltrein, snelbuffet, snelvuur, snelschrift (liever: stenografie); eigenbelang, eigenliefde, eigendunk; groenvoer; diepzee; rondhout; privaatrecht; lokaaltrein.

Door taalpolitici en woordenboekschrijvers niet aanvaard of als germanisme gebrandmerkt:

grootstad (wereldstad), grootmacht (grote mogendheid); kleinprijs (detailprijs, kleinhandelsprijs, winkelprijs); hoogzomer (midzomer), hoogdruk (hoge druk); vroeggeboorte; fijnbalans (gevoelige balans, precisiebalans); snelfilm (snelle film); eigenaard (eigen aard); rondweg (ringweg, gordelweg); nieuwbouw ([nieuwe] aanbouw, nieuwe bebouwing, nieuw werk); privaatweg (eigen weg), privaatzaak (persoonlijke aangelegenheid); generaal-vertegenwoordiger (hoofdvertegenwoordiger); maximaalhoeveelheid; instrumentaalmuziek; pastoraalbrief (herderlijk schrijven); speciaalafabriek, speciaalzaak (speciale zaak of winkel); normaalfilm (standaardfilm).

N.B. 1. We moeten voorzichtig zijn in ons oordeel. Het is nl. mogelijk, dat in een groepstaal (handel, industrie, wetenschap) de germanistische term onmisbaar is. De beoordeling daarvan ligt bij de betrok-

kenen, op voorwaarde dat ze een goed gevormd taalgevoel hebben.

2. In *groenstrook* (= strook groen) en *totaalbedrag* zijn twee substantieven samengevoegd. Vergelijk *totaalcijfer* = het totaal aanduidend cijfer. Als het eerste lid de functie van een bijv. nw. heeft (totaalbeeld, totaalindruk), hebben we een germanisme.

3. In *zoetmiddel*, *zoetstof* is het eerste lid een ww.-stam; het is normaal Nederlands.

4. In *meerkosten*, *alleenrecht* (monopolie) is het eerste lid een telwoord of voornaamwoord. Voor beide woorden zal moeilijk een ander Nederlands woord te vinden zijn.

13. 2. 3. 1. 2. Adjectieven

a. *Panklaar* (substantief + adjectief)¹³⁸

Het Nederlands kent dit type wel, maar de mogelijkheden zijn beperkt: de samenstelling houdt een vergelijking in: ijzersterk;

het eerste lid is gedegradeerd tot een versterkend voorvoegsel: doodziek, brandschoon; keihard;

het tweede lid is (bijna) gedegradeerd tot een achtervoegsel: strijdvaardig, roestvrij, vuurvast.

N.B. Wasecht, stootvast, krimpvrij, slachtrijp e.d. = ww.-stam + bijv. nw.

Letterkundigen, zakenlieden en journalisten maken, naar Duits voorbeeld¹³⁹, graag samenstellingen waarin de verhouding der delen anders ligt (niet aan te bevelen): ovenverse beschuit = *vers uit* de oven; panklare gerechten = klaar *voor* de pan; zonrijp fruit = rijp *door* de zon; temperatuurgevoelig = gevoelig *voor* de temperatuur; volkseigen = eigen *aan* het volk; vuurgevaarlijk = gevaarlijk *door* brandbaarheid; gebruiksvaardig = klaar *voor* het gebruik; stijlzuiver = zuiver *van* stijl; weerbestendig = bestand *tegen* het weer; oorlogsblind = blind geworden *in* of *door* de oorlog; koningstrouw = trouw *aan* de koning; verkeersonveilig = onveilig *in* of *met betrekking tot* het verkeer.

Een merkwaardige ontwikkeling heeft -technisch ondergaan. Eerst waren er de afleidingen elektrotechnisch (elektro-techniek), tandtechnisch (tand-technicus) e.d.; vervolgens vocaaltechnisch (de vocale techniek), vaktechnisch (de techniek van het vak); tenslotte schooltechnisch, roostertechnisch e.d. In de laatste voorbeelden is -technisch gedegradeerd tot een achtervoegsel: schooltechnisch = naar de mogelijkheden die de school biedt; roostertechnisch = naar de mogelijkheden van het lesrooster. We moeten deze formaties niet onbeperkt uitbreiden.

b. *Luchtgekoeld* (substantief + participium)

Het Nederlands kent dit type al lang, maar het is beperkt tot heel speciale gevallen: godgeklaagd, godvergeten.

Verschillende talen bieden meer mogelijkheden: Grieks χειροποίητός = door mensenhand gemaakt, e.d.; Engels handpainted = met de hand geschilderd; vooral het Duits is soepel in het vormen van dergelijke samenstellingen.

In Nederland hebben dichters (na 1880) en industriëlen het Duits geïmiteerd¹⁴⁰: ze hadden behoefte aan kernachtige woorden. We gunnen hun deze termen, maar achten enige matiging toch gewenst. Woorden uit de dichterlijke sfeer: een bloembekranst hoofd, het zonbeschenen grasveld, bloedbezoedelde kleren, bloeddoorlopen ogen, angstbezwaarde harten, een baardomlijst gelaat, bosgeboren bomen, een snoroverschaduwde mond.

Technische en industriële termen (met de verbetering zoals die door de technici zelf wordt voorgesteld)¹⁴¹: handgeschept papier = geschept papier; handgestoken = met de hand gestoken; handbediend = (met de hand) bediend, met (hand) bediening, niet-automatisch; handgelast = met de hand gelast; luchtgekoeld = met (of door) lucht gekoeld, met luchtkoeling; watergekoeld = met (of door) water gekoeld, met waterkoeling; zandgegoten = in zandvormen gegoten, in zand gegoten.

Uit de krant geknipt:

rijkserkende instructeurs; emaille-beschadigde wasmachines (overigens is het niet emaille maar email); de stripverslaafde jeugd (= die verslaafd is aan stripverhalen); deze wringer heeft nylon-gevoerde lagers (= legers met nylonvoering); een houtgesneden crucifix (= een kruisbeeld dat uit hout gesneden is, of nog simpeler: een houten kruisbeeld).

N.B. Substantieven afgeleid van deze adjectieven zijn zeker fout: natuurbewogenheid, doelgerichtheid, aardgebondenheid.

c. *Hoogfijn* (adverbium + adjectief)

Het eerste lid is een bijwoordelijke bepaling bij het tweede; het gaat dus niet over gevallen als zoetzuur = zoet en zuur, doofstom = doof en stom.

Het Nederlands heeft gevallen als donkerrood, zachtgroen, hoogblond, diepblauw.

Naar Duits voorbeeld (met de verbetering erachter): hoogfrequent (aanvaard; liever: van hoge of grote frequentie); hoogglanzend (sterk glanzend); laagfrequent (aanvaard; liever: van lage of kleine frequentie).

13. 2. 3. 2. Afleidingen

13. 2. 3. 2. 1. Het achtervoegsel -er

a. Substantieven:

De Nieuwe-Gidsers; een nieuwkomer (= nieuw-aangekomene); een ondergronder (= ondergrondse mijnwerker); een chemiker (chemicus, scheikundige); een fysiker (= fysicus, natuurkundige); een techniker (= technicus)¹⁴². Aanvaard: eilander = eilandbewoner; eenakter; de Tachtigers¹⁴³.

N.B. 1. Het achtervoegsel -er (naast -aar) ter vorming van mannelijke persoonsnamen is op zich zelf niet onnederlands: bakker, dromer; Amsterdammer.

2. De substantieven augustijner, benedictijner, dominicaner, franciscaner zijn volkse woorden, waarschijnlijk geen germanismen.

Beter: augustijn, benedictijn, dominicaan, franciscaan¹⁴⁴.

b. Adjectieven:

de twintiger jaren (= omstreeks 1920-1930, het derde decennium van de eeuw)^{144a}; Wener modesnuffjes (= Weense).

N.B. Goed Nederlands: Groninger koek, Haarlemmer olie.

13. 2. 3. 2. 2. Eerstens e.a.

Er zijn goede Nederlandse voorzetsels en bijwoorden die op -ens eindigen: jegens, tijdens, wegens, krachtens, namens, trouwens, overigens, rechtens, nopens, volgens, blijkens; vervolgens, wetens en willens.

Afkeurenswaardige germanismen:

eerstens, tweedens (= ten eerste, ten tweede); ergstens (= in het ergste geval). Aanvaard: hoogstens (= ten hoogste); minstens (= op zijn minst, ten minste).

13. 2. 3. 2. 3. Middels (met adverbiale s)

Ofschoon het bij velen een geliefde vorm is, hoeven we dit voorzetsel niet te aanvaarden; goed Nederlands is: door middel van.

13. 2. 3. 2. 4. -s na persoonsnamen

Het achtervoegsel -s (of se met buigings -e), ontstaan uit -sch, vormt ad-

jectieven van aardrijkskundige namen: de Nederlandse vlag, een Amsterdams grachtje, de Overmase dorpen.

Het lijkt niet geoorloofd, op deze wijze van andere eigennamen adjectieven af te leiden: de Kollewijnse spelling (= de spelling-Kollewijn); de Basedowse ziekte (= de ziekte van Basedow); de Freudse theorieën (= de theorieën van Freud); de Briggse logaritme (= logaritme van Brigg); Geisslerse buizen (= buizen van Geissler)¹⁴⁵.

N.B. Met kleine letter is geoorloofd: brigglogaritme, geisslerbuizen. (Zie Samenstellingen, substantieven, 13. 2. 3. 1. 1., N.B.3.)

Aanvaard:

de Lutherse Kerk; het Hulthemse handschrift (vroeger in het bezit van de verzamelaar Van Hulthem); de Wachtendonckse spalmen (door Lipsius gevonden in het huis van Wachtendonck¹⁴⁶); het Leycesterse tijdvak (beter: het tijdvak van Leycester).

13. 2. 3. 2. 5. Adjectieven op -haftig

Het achtervoegsel *-haftig* is uit het Duits ontleend; het is gelijk aan ons *-achtig*. Reeds lang in gebruik zijn: krijgshaftig, heldhaftig, manhaftig. Thans niet meer gebruikelijk: naamhaftig (= befaamd), zeeghaftig (= zegevierend).

13. 2. 3. 2. 6. Adjectieven op -matig

Het Duits heeft het achtervoegsel *-mässig*: planmässig = volgens plan, zwangsmässig = gedwongen, fabrikmässig = machinaal, theatermässig = toneelachtig, volksmässig = volks.

Dit suffix is vernederlandst tot *-matig* in een aantal algemeen gebruikelijke woorden: schetsmatig (= in schets, schematisch); stelselmatisch (= systematisch, geordend en samenhangend); kunstmatig (in tegenstelling tot natuurlijk); instinctmatig (= instinctief, uit instinct); plichtmatig (= zoals de plicht voorschrijft; bijgedachte: niet met overtuiging of liefde); rechtmatig (= volgens het recht); doelmatig (= geschikt voor zijn bestemming); toneelmatisch (= als op het toneel, overeenkomstig de eisen van het toneel).

Niet aanvaard:

dwangmatig (= gedwongen, onder dwang); planmatig (= volgens plan; cijfermatig (= volgens de cijfers); seizoenmatig (= overeenkomstig het seizoen); fabriek(s)matig (= machinaal); volksmatig (= voortkomend uit het volk); beroepsmatisch (= uit kracht van zijn beroep, adv. beroepshalve); begripmatig (= verstandelijk); gevoelsmatig (= emotioneel).

N.B. Goed Nederlands zijn natuurlijk de afleidingen op *-ig*: middelmatig, regelmatig, overmatig e.a.

13. 2. 3. 2. 7. Adjectieven op *-vol*¹⁴⁷

Sinds de vorige eeuw hebben letterkundigen naar Duits model (gemütvoll, stimmingsvoll) een massa woorden op *-vol* gefabriceerd. Engelse invloed is zeldzaam (successful, wonderful).

Een aantal van deze woorden is in het woordenboek opgenomen¹⁴⁸: berouwvol (= van oprecht berouw vervuld), talentvol (= talentrijk), geheimvol (= vol geheimen, bv. een geheimvol vertrek), karaktervol (= met sterk [sprekend] karakter), zorgvol (= met zorgen gevuld, bv. een zorgvol leven), eervol (bv. een betrekking, een vermelding, een ontslag), roemvol (= roemrijk), gewetensvol (= zeer nauwgezet).

De volgende (en vele andere) vinden geen goedkeuring¹⁴⁹: respectvol (= respectueus, eerbiedig); effectvol (= effectief, doeltreffend); gratievol (= gracieus, bevallig); geheimnisvol, mysterievol (= mysterieus, geheimzinnig); prachtvol, luistervol (= luisterrijk); betekenisvol (= met veel betekenis); uitdrukkingvol; gemoedsvol (= zeer gevoelig); stemmingsvol (= stemmig, indrukwekkend); bewegingsvol; gezagsvol (= gezaghebbend); levensvol; schoonheidsvol; verbeeldingsvol (= fantasierijk); vertrouwensvol; verwachtingsvol.

13. 2. 3. 2. 8. Adjectieven op *-loos*

Het Duits vormt gemakkelijk woorden met *-los*; met het Nederlandse *-loos* moeten we zuiniger omspringen. Goed Nederlands: eerloos, ademloos, hopeloos, roekeloos, haveloos, goddeloos, machteloos, werk(e)loos, bewusteloos, gewetenloos e.a.

Germanismen:

arbeidsloos (arbeitslos); uitzicht(s)loos (aussichtslos) = zonder vooruitzichten, hopeloos; uitdrukking(s)loos (ausdruckslos) = nietszeggend; geslacht(s)loos (geschlecht[s]los) = asexueel; inhoud(s)loos (inhaltlos) = leeg, waardeloos, onbeduidend; restloos (restlos) = volkomen, totaal; en vele andere. Raadpleeg bij twijfel een goed woordenboek.

13. 2. 3. 2. 9. Substantieven op *-name* en *-gave*¹⁵⁰

Het Nederlands kent de substantieven *gave* en *sprake*, afgeleid van *geven* en *spreken*. Het substantief *name* als afleiding van *nemen* bestaat echter niet. Daardoor komt het dat samenstellingen met *-geven* heel gemakkelijk een substantief met *-gave* naast zich hebben: overgave, teruggave, weergave, opgave en uitgave (maar kennisgeving)¹⁵¹.

Substantieven op *-name* zijn echter ontstaan onder Duitse invloed. Meestal is de vorm met *-neming* gewenst¹⁵². Als het woord iets concreets aanduidt, is *-name* normaal.

VOORBEELDEN (enig meningsverschil is mogelijk):

inbeslagneming; kennisneming; toeneming, toename¹⁵³; afneming, afname¹⁵⁴; overneming, overname¹⁵⁴; opneming, opname¹⁵⁵; deelneming, deelname¹⁵⁶.

N.B. Aanname = veronderstelling is geen goed Nederlands.

13. 2. 3. 3. Woordsoorten, zinsbouw

13. 2. 3. 3. 1. Dat is te maken¹⁵⁷

Schoolse regel: de constructie *zijn + te + infinitief* drukt in het Nederlands een mogelijkheid, geen noodzakelijkheid uit. *De som is te maken* betekent dus: die som kan wel gemaakt worden. Zou men ermee bedoelen: die som moet gemaakt worden, dan is dat een nabootsing van het Duits.

Als algemene regel is het bovenstaande bruikbaar. Maar de norm moet niet onberaden gehanteerd worden.

1. Een zin kan soms een noodzakelijkheid *of* een mogelijkheid uitdrukken; in dat geval beoordelen we hem ruim.

VOORBEELDEN: We wisten niet, op welk punt de aanval te verwachten was. Die man is te prijzen. Die mensen zijn diep te beklagen.

2. Er bestaan uitzonderingen op de regel: vaste uitdrukkingen, die een noodzakelijkheid, een verplichting betekenen; bv. Er is nog heel wat te doen (ontstaan naast: We hebben nog heel wat te doen).

We veroordelen alleen de duidelijk-onnederlandse zinnen, bv. Het abonnementsgeld is te betalen voor 1 januari. Daarbij is in acht te nemen, dat het kolenbekken van Aken nog over geen enkele verbinding te water beschikken kan. Dit formulier is geheel met inkt in te vullen.

N.B. 1. In ambtelijke taal is algemeen gebruikelijk: de te nemen maatregelen, de te bespreken punten, het te betalen abonnementsgeld enz. Hierdoor wordt bijna steeds een noodzakelijkheid, een verplichting uitgedrukt. Mooi Nederlands is het niet, maar wie zou het altijd fout durven noemen? Als de bijvoeglijke bepaling uitdijt, komen we echter terecht bij een hinderlijke tangconstructie (zie nr. 21).

2. Een andere ambtelijke constructie is die zonder persoonsvorm: 'Dit formulier geheel met inkt in te vullen.' Deze formulering klinkt minder dictatoriaal dan 'Dit formulier moet geheel met inkt ingevuld

worden.' Misschien is beter: Dit formulier a.u.b. geheel met inkt invullen.

13. 2. 3. 3. 2. Elliptische zinnen

a. De persoonsvorm *is* wordt weggelaten:

Zoals bekend kan Bartok een uitstekende kenner van de Hongaarse volksmuziek worden genoemd. Dat beest gaat nog steeds rond gelijk in de Apocalyps geschreven. Zoals reeds eerder opgemerkt, zijn statistieken niet altijd betrouwbaar.

N.B. Zoals gezegd (wie gesagt) is in het Nederlands een vaste uitdrukking geworden. Liever: zoals gezegd is, zoals ik reeds gezegd heb.

b. *(te) worden* is weggelaten:

Er dienen maatregelen genomen. Als eerste eis mag gesteld, dat het onrecht wordt goedge maakt. De wereldbevolking dient beschermd tegen de atoombom. De noodkist van St.-Servaas dient gerestaureerd. Er wordt in dag- en nachtploegen gewerkt, en toch dienen er nog overuren gemaakt. De blamage van Tokio en Parijs moet uitgewist.

13. 2. 3. 3. 3. Het hulpww. van de lijd. vorm *geworden*

In de 'voltooide tijden' heeft het hulpww. *zijn* een dubbele functie, het drukt de tijd en de lijdende vorm uit: Jan is door de directeur weggestuurd. Het Duits heeft twee hulpwerkwoorden in zo'n geval: Er ist fortgeschickt worden¹⁵⁸.

De volgende zinnen zijn dus fout:

Drie invalide personen zijn in de gelegenheid gesteld geworden, de optocht in Maastricht te gaan zien. Hij is er reeds verscheidene malen op geweest geworden, dat kwijtschelding van de schuld niet mogelijk is.

13. 2. 3. 3. 4. De keuze was een gelukkige¹⁵⁹

Wij zeggen: Het was een gelukkige keus.

13. 2. 3. 3. 5. De volgorde van werkwoordsvormen

Fout: Hij zal wel zitten blijven.

N.B. 1. Wel: een zittenblijver = doubleur.

2. In de bijzin mag het hulpwerkwoord *hebben*, *zijn* of *worden* voor of na de infinitief staan: Ik denk dat hij op tijd weggegaan is (is weggegaan)¹⁶⁰.

Het is niet waar, dat de eerste volgorde een germanisme is. In een werkwoordelijk gezegde is de volgorde facultatief; ritmische factoren moeten de keuze bepalen. In een naamwoordelijk gezegde moet de persoonsvorm achteraan staan: Ik heb gehoord, dat hij al lang getrouwd is¹⁶¹.

13. 2. 3. 3. 6. Het gesubstantiveerde werkwoord¹⁶²

Substantivering van werkwoorden is in het Nederlands normaal: *Liggen* is minder vermoeiend dan *zitten*; *het nummeren* van de verschillende exemplaren.

De Duitsers gaan echter verder dan wij. In ambtelijke, journalistieke en wetenschappelijke taal wordt het Duits dikwijls ten onrechte nagebootst: daardoor wordt onze stijl zwaar en onpersoonlijk. Vervanging van de infinitieven door gewone substantieven blijkt meestal niet mogelijk: we brengen de correctie aan door een andere constructie te kiezen.

VOORBEELDEN:

Het niet benutten van enkele kansen was oorzaak van de nederlaag. Daarin verandering brengen betekent het leveren van een zeer voorname bijdrage aan het veilig maken van het wegverkeer. Wij bieden u onze excuses aan voor het u zo lang laten wachten. Het lezen moet leiden tot een genieten van literatuur. Het zich vormen van een mening moet voorafgaan aan het discussiëren. Het uitdenken en opstellen van een programma op het voorbereiden van leerlingen op het spreken in het openbaar blijkt altijd gemakkelijker in theorie dan in de praktijk. De grammatica moet leiden tot het leren verstaan van moeilijke constructies en het hanteren ervan. De eisen die we aan een leerling stellen, zijn: het luisteren, het wachten op de beurt, het zich kort en bondig uitdrukken, het samenvatten en eventueel het komen tot een conclusie.

13. 2. 3. 4. Varia, alfabetisch geordend¹⁶³

Door taalpolitici afgekeurd:

aan iemand voorbijgaan, aan het huis voorbijtrekken; afbouwen (= verminderen, beperken tot 't nulpunt toe); band (= boekdeel); beduidend beter, de vooruitgang is beduidend (= aanzienlijk); begeesterd, begeestering (= geestdriftig, geestdrift, bezieling); bemerking (= opmerking, aanmerking); benadrukken (= beklemtonen)¹⁶⁴, de betreffende persoon (= desbetreffende, bedoelde, genoemde, betrokken, bewuste)¹⁶⁵; billijk (= goedkoop)¹⁶⁶; briefpapier (= postpapier); een postzegel bijsluiten (= insluiten); dat heeft geen doel

(das hat keinen Zweck = dat heeft geen zin); een rol, een materie doornemen (= vluchtig lezen of bestuderen, doorlezen); een kwestie doorspreken (= volledig bespreken); eenmalig (= uniek, voor één keer, ineens)^{165a}; zich eigenen tot (= zich lenen tot, geschikt zijn voor); het geëigende middel (= het geschikte middel), de geëigende methode (= de aangewezen methode); iets geschikt (= handig) opknappen; de hoogste tijd (= hoog tijd); iets indringend onderzoeken (= diepgaand), een indringende opmerking (= raak, scherp); goed ingevoerde vertegenwoordigers (= goed 'geïntroduceerd': met veel relaties, goed ingewerkt), een goed ingevoerd artikel (= veelverkocht, veelgevraagd, gemakkelijk verkoopbaar); een dief insluiten (= opsluiten, achter slot en grendel zetten); zich ergens op instellen, een verkeerde instelling (= geestelijke houding, mentaliteit, standpunt); inzetten (troepen, vaklui) (= in het veld brengen, beschikbaar stellen); zich inzetten voor (= zich helemaal geven aan); lamleggen (= verlammen, stilzetten); maatgevend (= toonaangevend, gezaghebbend, beslissend, een maatstaf bevattend); dat kun je niet maken (= doen); meerdere (= verscheidene); naslagwerk (= referentiewerk, encyclopedisch werk)¹⁶⁷; nevenbedoeling, nevenbetekenis, nevengeluid e.d.¹⁶⁸; ombouwen (= verbouwen, veranderen); ombouw (= verbouwing, verandering van bouw of inrichting); uitbouwen¹⁶⁹; omgaand antwoorden (= per kerende post, per omgaande); een onbestemd gevoel (= onbepaald, vaag, niet juist te omschrijven)¹⁷⁰; eerst recht (= pas goed); spoedigst (= ten spoedigste); iets zeker stellen; stellingname (= standpunt, bepaling van iemands houding); terugtreden (= aftreden); terugwijzen (= overwinnen, verslaan); een uitgesproken vijand, de uitgesproken bedoeling, uitgesproken dom (= klaarblijkelijk, onbetwistbaar, positief, beslist, onmiskenbaar, duidelijk, onloochenbaar); uitputtend behandeld (= volledig behandeld); uitgerekend hem, uitgerekend vandaag (= juist, nu net)¹⁷¹; iets uitproberen (= terdege beproeven); iets in uitzicht stellen (= in het vooruitzicht); Nederlands van P. Kox (op de titelpagina van een vertaald werk = in het Nederlands vertaald door...); verhoudingen (= toestanden, situatie)¹⁷²; een artikel voeren (= in de handel brengen, in voorraad hebben, verkopen); het voorliggende geval (= het onderhavige geval); voorradig (= in voorraad, voorhanden)^{172a}; zich zorgen maken (= zich bezorgd maken).

Aanvaard¹⁷³:

belevenis (= wat men beleeft, ervaring); benutten (= zich ten nutte maken, gebruiken, bv. een kans); de betere kringen, de betere zaken; doormaken (= meemaken, beleven bv. wederwaardigheden, een moeilijke tijd); de doorsnee-prijs (ongewenst in verbinding met per-

sonen, bv. de doorsnee-burger)^{173a}; een methode doorvoeren (= consequent doorgaan met; verwerpelijk in de betekenis: [een plan] ten uitvoer brengen); draagwijdte (= portee); hopelijk (= naar ik hoop)¹⁷⁴; het leven erbij inboeten (= erbij verliezen); nevenschikking, nevenhoek, nevenman e.a.; het omstreden gebied, een omstreden punt (= betwist).

N.B. Interesse (een Latijnse infinitief) is tot ons gekomen uit het Duits. Het is een armoedige vervanging van twee verschillende Nederlandse woorden: belang, belangstelling. Zeker kunnen we het meervoud *interessen* of *interesses* niet gebruiken; samenstellingen als *interessesfeer*, *interesseniveau* zijn niet fraai.

Eindnoten:

- 110 Ontleningen die aan het Nederlandse fonologische en morfologische systeem zijn aangepast, heten *bastaardwoorden*.
- 111 Zie L. VAN DEN BRANDEN, *Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de 16de eeuw*, Gent 1956. Over de historische volgorde der ontleningen en de sterke positie van het Engels, zie J.A. HUISMAN, *Het Nederlands tussen dialect en wereldtaal*, Voordracht Gelderse Leergangen, Wolters Groningen 1965.
- 112 Men make onderscheid tussen 'ontlening (bastaardwoord)' en 'barbarisme'. Men gebruikte dus niet de laatste term voor beide verschijnselen.
Bij de 17de-eeuwse puristen (L. MEIJER, *Woordenschat 1669*⁵ pag. 3^v) betekende het Latijnse barbarismus: 'het wanghebruik der uitheemsche woorden'. Thans verstaat men eronder wat de Duitsers *Lehnübersetzung* noemen. Zie G. ROYEN, *Ongaaf Ned.*, pag.1 e.v.
- 113 *Bandrecorder*, meestal uitgesproken als *bantRiko:dəR* is een monstrem. Het Engels woord is *tape recorder*. De Centrale Taalcommissie voor de Techniek heeft in *Technische Woorden*, 's-Gravenhage 1958, voorgesteld: *lintspeler*, *lintschrijver*. Beter lijkt me *bandopnemer* (DAMERAN, *Technisch woordenboek*, Prisma i.v. *taperecorder*); het bezwaar dat deze benaming slechts een gedeelte van de functie uitdrukt, is niet van taalkundige aard.
- 114 Dezelfde gedachte bij anderen; zie C.A. ZAALBERG, *Beraden taalijver*, *Jaarboek van de Maatschappij der Ned. Letterkunde te Leiden*, 1963-1964 (Leiden 1964).
- 115 Vlaamse publikaties besteden veel aandacht aan gallicismen, bv. TALPAERT-BUYSE, *Verzorgde schrijftaal*.
- 116 P.C. PAARDEKOOPEL, *Beknopte ABN-syntaxis*, Den Bosch 1968³, no. 8.10., spreekt van een gallicisme. DE VOOYS, *Ned. Spraakk.* 1949², pag. 351, 1963⁶, pag.359, drukt zich voorzichtig uit: 'Invloed van Franse zinnen met c'est ... que kan deze zinsvorm bevorderd hebben.'
- 117 J.H. van Lessen, *Samengestelde naamwoorden in het Nederlandsch*, diss. Groningen 1928, pag.21; G. Royen, *Intonatie en grammatische functie in het Nederlands*. Kon. Ned. Ak. Wet., Afd. Lk., N.R. dl. 15, no. 8, Amsterdam 1952; R. Kuitert, *Engelse invloed op de spelling van Nederlandse samenstellingen*, *Lev. Talen* febr. 1953; C.A. Zaalberg, *Nog iets over de schrijfwijze van samengestelde zelfstandige naamwoorden*, *Lev. Talen* april 1953; W. Diemer, *Aaneenschrijven of niet?* *Onze Taal* 33 (1964) pag.49 e.v.; C.J.M.v.d. Weijden, *Spellingfout nummer één*, *Onze Taal* 34, februarinummer; Diemer, *Nogmaals spellingfout nummer 1*, *Onze Taal* 34 (1965) pag.46 e.v.; Van der Weijden, *Spellingsfout nummer een*, *Onze Taal* 34 (1965), pag.53. J. van Roey, *Attributief gebruikte substantieven in het Nederlands?* *Lev. Talen* 1966, pag.87-93 (met veel leerzaam materiaal).
- 118 DE VOOYS V.T.O. 1, 317. Zie H.M. HERMKENS, *Bijdrage tot een hernieuwde studie van Constantijn Huygens' gedichten*, Nijmegen 1964, pag.96e.v.; HERMKENS, *Inleiding tot het zeventiende-eeuws*, Den Bosch 1973, pag.90 e.v.
- 119 In 'Het juiste woord', publikatie van n.v. Philips' gloeilampenfabrieken afd. Centrale Normalisatie, Eindhoven 1961⁴, wordt op pag.13 de spelling *De PHILIPS transistor* verdedigd op grond van 'dwingende voorschriften': aan het woord PHILIPS als merkform in samenhang met een produkt

mag niets worden toegevoegd. Dit lijkt me een dwaze toestand: de woordcombinatie is geen Nederlands. Met een koppeltken was alles gered. Welke juridische of propagandistische bezwaren kan men hebben tegen zo'n streepje? Het is immers niet toegevoegd aan de merknaam; het verbindt er een ander woord mee.

- 120 Zie ook nr. 4.1.
- 120a G.A. VAN ES en P.P.J. VAN CASPEL, *Syntaxis van het moderne Nederlands*, nr. 33 (1974) pag.420 e.v.
- 120a G.A. VAN ES en P.P.J. VAN CASPEL, *Syntaxis van het moderne Nederlands*, nr. 33 (1974) pag.420 e.v.
- 121 W.H. STAVERMAN, *Levende Talen 1951*, pag.201 e.v.; N.C. ANDRIESSEN, *Lev. Talen 1951*, pag.312 e.v.; VAN ES en VAN CASPEL, *Synt. v.h. mod. Ned.* nr. 25 (1973) pag.29 e.v.
- 122 C. HEDEMAN gaat er in *Lev. Talen 1950*, pag.194 en 283 nogal fel tegen te keer.
- 122a In 17de-eeuwse teksten heb ik *uitvinden* in deze 'Engelse' betekenis wel eens ontmoet. Van Dale (1971) vermeldt ze met de toevoeging w.g. = weinig gebruikelijk.
- 123 De Engelsman houdt van uitdrukkingen die bescheidenheid suggereren (understatement). Wij kunnen ook zeggen: 'Ik vrees dat ...' in gevallen waarin we voorzichtig willen zeggen dat we aan een wens niet kunnen voldoen. We gaan echter minder ver dan de Engelsen; we kunnen niet zeggen: 'Ik ben bang dat we geen telefoon hebben'. Zie W.H. STAVERMAN, *I am afraid - Ik ben bang*, *Lev. Talen 1951*, pag.314 e.v.
- 124 C. KOSTELIJK, *Als regel - in de regel* N.Tg. 50 (1957) pag.149, ziet een subtiel verschil tussen *als* en *in de regel*: het tweede suggereert meer kans op uitzonderingen. Op grond daarvan wil hij *als regel* burgerrecht verlenen.
- 125 C.B.v. HAERINGEN, N. Tg. 48 (1955), pag.269: Een kersvers anglicisme? (voorlopig alleen het participium overtrokken; voorbeelden vooral uit het politieke milieu); C.B.v.H., N. Tg. 49 (1956) pag.9 (de infinitief overtrekken); J.J.M. BAKKER, *Overtrekken (nog) geen anglicisme*, N. Tg. 49 (1956) pag.83 e.v.: Overtrekken is een Nederlands woord. In de vliegerij, bij het biljarten en in het bankwezen heeft het eenzelfde betekenis: men stelt een handeling waardoor het effect te groot wordt. In parlementaire kringen wordt het woord overdrachtelijk gebruikt. Zodra overtrekken echter geheel wordt gelijkgesteld met overdrijven, is er een onecht anglicisme ontstaan.
- 126 L.C. MICHELS, *Kort gesprek over een anglicisme*, N. Tg. 53 (1960) pag.117; reactie van C. KOSTELIJK, N. Tg. 53 (1960) pag.246.
- 126a DAMSTEEGT (Doolhof⁵ pag.42) noemt *praktisch* = *vrijwel* een anglicisme. C. KOSTELIJK, N. Tg. 64 (1971) pag.322, constateert dat het gebruik al van de negentiende eeuw dateert, er kan dus moeilijk bezwaar tegen worden gemaakt.
- 127 GERZON-BROUWER-RAS, *Schwere Wörter*, Groningen 1963²⁵, J.H.A. BEUKEN, *Moeilijkheden bij het vertalen uit het Duits*, Maastricht⁵ z.j.
- 128 G. ROYEN, *Taalpanoptikum* pag. 514.
- 129 C. Kruyskamp, *Gebruk en misbruik van samenstellingen*, *Onze Taal* nov. 1961. C.B. van Haeringen, 'Taaleconomische' tendenties in het Duits en het Nederlands. N. Tg. 49 (1956), opgenomen in *Gramarie*, Assen 1962.
- 130 Al deze voorbeelden zijn afkomstig van een provinciaal dagblad.
- 131 Zie voor het laatste voorbeeld: *Onze Taal*, mei 1965. Andere voorbeelden in de N. Tg. 60 (1967) pag.129 (Veelvedige samenstellingen).
- 131a *Consumentengids* 21 (1973) pag.481.
- 130 Al deze voorbeelden zijn afkomstig van een provinciaal dagblad.
- 132 Zie nr. 13. 2. 2. 1.
- 133 Zie C.T.T., *Technische Woorden*, 's-Gravenhage 1958, pag. xx e.v.; *Onze Taal* 29 (1960) pag.15 e.v.
- 134 De gevallen met verbogen adjectief vallen hier dus buiten: wittebrood, platteland, hogeschool.
- 135 Vrijdenker, snelkoker, vrijhandelaar e.d. zijn ontstaan naar Engelse voorbeelden (free-thinker, free-trader), maar ze vonden steun in Nederlandse 'samenstellende afleidingen' als hardloper, langslaper, dwarskijker (het eerste lid heeft een bijwoordelijke functie).
- 136 W.H. STAVERMAN, *Over rauwkost, sneltreinen, groothandelaren en kleinkinderen*, N. Tg. 33 (1939) pag.29. G.J. STEENBERGEN, *Zijn samenstellingen als grootstad, totaalindruk 'goed' Nederlands?* N. Tg. 64 (1971) pag. 111-119.
- 137 Bij de verdeling in aanvaard en niet-aanvaard hebben hier enkele standaardwerken als norm gediend: VAN DALE-KRUYSKAMP, *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, 's-Gravenhage 1970⁹; *Technische woorden*, behandeld door de Centrale Taalcommissie voor de Techniek, 's-Gravenhage 1958. Als een woord in een van deze woordenboeken als goed Nederlands vermeld wordt, is het bij de aanvaarde gevallen opgenomen; als dat niet gebeurt, is het met 'niet-aanvaard' bestempeld. Natuurlijk blijft er in allerlei gevallen verschil van mening mogelijk. Het woord *speciaalzaak* bv. lijkt mij onmisbaar; ook *nieuwbouw* heeft een vaste positie (zie C.B.v. HAERINGEN 'Taaleconomische' tendenties in het Duits en het Nederlands, N. Tg. 49 (1956) pag.153).

- G.A. VAN Es en P.P.J. VAN CASPEL (Syntaxis van het moderne Nederlands nr. 32; pag.372 e.v.) leveren kritiek op de praktijk van taalcritici en woordenboekschrijvers. Ze kunnen immers geen objectief criterium aanvoeren voor aanvaarding of afwijzing. Afkeuring is volgens hen alleen maar mogelijk als het compositum in strijd is met duidelijke syntactische of grammaticale regels, en dat is niet te bewijzen of vol te houden bij composita met groot-, klein-, hoog-, laag- cnz.: het is zuiver een kwestie van uitbreiding van een reeks door analogie en dus van veranderbare idiomatiek. De overweging dat de Duitsers ons voor zijn geweest, is geen steekhoudend argument voor diskwalifikatie van een Nederlandse samenstelling.
- 138 Onze Taal, 30 (1961) pag.25 e.v. neemt een verdraagzame houding aan t.o.v. *tandschoon* en andere termen uit de reclamewereld. Andere voorbeelden: F.K.M. MARS, Concentratietendenties, N. Tg. 61 (1968), pag.98 e.v.; A.J.A. VAN ZOEST, Reclame en poëzie, Lev. Talen 1969 pag.669 e.v.
Wie de advertentierubriek bijhoudt, weet echter dat het hek van de dam is.
- 139 formbeständig, strukturelastisch, leistungsverschieden, erntefrisch, heimwehkrank e.d.
- 140 Waarschijnlijk is in industrie en handel de invloed van het Engels groot geweest. DAMSTEEGT (In de Doolhof van het Nederlands I, blz. 75 en 76; Onze Taal 42 (1973) pag.33 e.v.) is toleranter tegenover dichters dan tegenover technici: de eis van artistieke expressie zegeviert over erkende regels; de 'fouten' van dichters vinden in het algemeen weinig navolging. Hij had er nog aan kunnen toevoegen, dat de dichtelijke traditie ouder is dan men gewoonlijk aanneemt; bij Huygens treffen we *Den Cam-gecroonden haen* al aan (Worp 159:19).
- 141 Technische woorden, behandeld door de Centrale Taalcommissie voor de Techniek, 's-Gravenhage 1958.
- 142 In Vlaanderen: techniker, elektrieker enz.
- 143 Een tachtiger = een man van tachtig jaar.
- 144 C.B.v. HAERINGEN, N. Tg. 47 (1954) pag. 24 e.v. (Gramarie, Assen 1962).
- 144a G.A. VAN Es en P.P.J. VAN CASPEL, Syntaxis van het moderne Nederlands, nr. 27 (1973) pag. 147: (*in*) *de dertiger jaren* is tegenwoordig een gangbare uitdrukking. Ook in het 'Tijdschrift voor neerlandici' kan een artikel beginnen met: In het midden der zestiger jaren... N.Tg. 67 (1974) pag. 392.
- 145 C.T.T., Technische Woorden, 's-Gravenhage 1958, pag. XXII.
- 146 In hoever hebben Duitse geleerden als HOFFMAN VON FALLERSLEBEN invloed gehad bij het ontstaan van deze namen? Zie L.C. MICHELS, Het 'Hulthemse' handschrift, N. Tg. 58 (1965) pag. 427.
- 147 -*Vol* en -*loos* zijn op weg om achtervoegsels te worden, als ze het nog niet zijn. Daarom worden deze formaties opgenomen bij de afleidingen, niet bij de samenstellingen.
- 148 BILDERDIJK, KLOOS e.a. gebruiken ze veelvuldig. Door literaire en door voortdurende Duitse invloed hebben ze ook in het algemene taalgebruik ruime verbreiding gekregen (DE VOOYS, *Spraakk.* 1949², § 87, 1963⁶, § 113).
- 149 Verschil van mening blijft natuurlijk mogelijk voor sommige gevallen.
- 150 C.G.N. de Vooy, Verschoppelingen in de Nederlandse woordvoorraad: substantieven op -name en -gave, N. Tg. 47 (1954) pag. 77; Onze Taal 1946 (pag. 41), opnieuw afgedrukt in Onze Taal 31 (1962) pag. 38 e.v.
- 151 Het onderscheid abstract - concreet heeft enige invloed: kennisgeving is abstract, woorden op -*gave* zijn dikwijls concreet: weergave = concrete reproductie; opgave = concrete taak; uitgave = boek, geldsom. Er is echter gradatie in abstractie; de meest concrete woorden hebben een meervoud: opgaven, uitgaven.
Onze Taal 31 (1962) pag. 39: '...laten wij ze, buiten de ingeburgerde drie: overgave, uitgave, opgave (maar dit niet als: taak!) vermijden'.
- 152 Onze Taal, 31 (1962) pag. 39 beveelt aan, alle woorden op -name te vermijden: ze zijn jonger (vlg. Leest, Duitse invloed op het Nederlandsch der protestantse theologen, Groningen 1929). Ik sluit me liever aan bij DE VOOYS, die het onderscheid abstract - concreet als (vaag) criterium aanvaardde.
- 153 Men spreekt in het algemeen van toeneming en afnemning van de bevolking, maar als men zegt: 'De toename (of afname) bedraagt 10%', dan denkt men vooreerst aan een concreet getal bewoners.
- 154 Afname en overname zijn als handelstermen heel gewoon = afzet, aankoop; het overnemen van een koop.
- 154 Afname en overname zijn als handelstermen heel gewoon = afzet, aankoop; het overnemen van een koop.
- 155 Orthodox: opneming in een ziekenhuis; maar opname = foto, grammofonplaat (het onderscheid abstract - concreet). Waarschijnlijk is het gebruik in de ziekenhuizen om over *opname* (= opneming of de afdeling die de opneming regelt) te spreken, algemeen. In dat geval heeft de taalpoliticus te capituleren.
- 156 Zijn deelneming betuigen; deelneming of deelname aan een wedstrijd.
- 157 F. Jansonius, Zijn + te + inf. als gerundivum, Lev. Talen 1957, pag. 661.

- 158 Invloed van het Frans en het Engels is ook zeker: Il a été vu hier, it had been made.
- 159 De Vooy's, Verzamelde Taalkundige opstellen 11 69.
- 160 De bijzondere moeilijkheden die de Vlamingen hebben aangaande de volgorde van de werkwoorden, zijn behandeld in Nu Nog 13 (1965) pag. 89 e.v.
- 161 Over de hypercorrecte volgorde (Het ligt voor de hand dat hij van dankbaarheid is vervuld), die steeds meer veld wint, zie: L.C. MICHELS, op de grens van copula en hulpwerkwoord, Taal en Tongval XI, pag. 206 e.v.; A. SASSEN, Endogeen en exogeen taalgebruik, N. Tg. 56 (1963) pag. 10 e.v.; Gedaan worden en worden gedaan, Onze Taal 29 (1960) pag. 11 e.v.; B.V.D. BERG, De zinsbouw in het Nederlands, N. Tg. 42 (1949) pag. 205 e.v.; T.J.M. VERSTEEG, 'Zijn' + voltooid deelwoord, N. Tg. 62 (1969) pag. 422 e.v.
- 162 De ingdood, Onze Taal 32 (1963) pag. 37 e.v.; C.B.v. Haeringen, Het achtervoegsel *-ing*: mogelijkheden en beperkingen. N. Tg. 64 (1971) pag. 449 e.v.
- 163 Ten aanzien van de verdeling afkeurenswaardig - aanvaard is verschil van mening mogelijk. De hier gegeven lijst is zeer onvolledig. Een goed woordenboek biedt uitkomst in onzekere gevallen: als het woord niet opgenomen is, gebruik het dan niet; als er de vermelding 'germanisme' bij staat, gebruik het dan liever niet.
- 164 ZAALBERG, Onze Taal 39 (1970) pag. 29 e.v.: *benadrukken* is geen germanisme.
- 165 *Betreffende* is in het Nederlands een voorzetsel (de mededelingen betreffende die persoon of een werkwoord (de mededelingen die persoon betreffende). VAN ES en VAN CASPEL, Syntaxis van het moderne Nederlands, nr. 27 (1973) pag. 155: *betreffende* + substantief is logisch onjuist. *Het betreffende voorstel* is vermoedelijk te verklaren als verkorting uit de oudere constructie: het desbetreffende voorstel.
- 166 *Billijk* betekent in het Nederlands: rechtvaardig en redelijk, rechtmatig.
- 165a Nu Nog 1973, pag. 139: eenmalig heeft de strijd gewonnen.
- 167 Dit woord heeft een goede toekomst.
- 168 Ze worden afgekeurd als een samenstelling met *bij-* mogelijk is. Zie PIETTE, Incorr. Ned., pag. 54.
- 169 Vooral in figuurlijke zin gebruikt: de biljartclub is uitgebouwd tot een culturele vereniging.
- 170 Volgens B.C. DAMSTEEGT, In de doolhof, is dit woord goed Nederlands.
- 171 Uitgerekend = altijd op zijn voordeel bedacht.
- 172 Goed is verhouding in de betekenis: betrekking, relatie, proportie; fout in de zin: Vóór de oorlog waren de verhoudingen voor de arbeiders slechter dan nu.
- 172a Dit woord is moeilijk te weren.
- 173 Strenge taalmeesters keuren deze gevallen af; wie absoluut veilig wil wandelen, vermijde ze. Algemeen aanvaarde germanismen zijn hier niet opgenomen.
- 173a De redacteur van Nu Nog 1971, pag. 116, acht zich niet gerechtigd om het gebruik van *doorsnee-mens* af te keuren. Nu Nog 1973, pag. 139: de *doorsnee-Engelsman* is vrij ingeburgerd.
- 174 Het staat niet vast, dat *hopelijk* naar zijn oorsprong een germanisme is: het kan gevormd zijn naar analogie van denkelijk, vermoedelijk (zonder -n).

14. Contaminatie

Het Latijnse *contaminare* betekent o.a. versmelten.

Contaminatie is woord- of zinsvervloechting: de vorming van een wangedrocht uit twee verwante elementen.

Woorden:

verassureren (verzekeren, assureren); onmeedogenloos (onmeedogend, meedogenloos); optelefoneren (opbellen, telefoneren); verordeneren (verordenen, ordineren); mede-confraters (medebroeders, confraters). Aanvaard: bekritisieren = afbrekende kritiek uitoefenen op.

Uitdrukkingen en zinnen:

Hij behoort tot een van de beste schilders (behoort tot de beste, is een van de beste). Ik ben met alles op de hoogte (op de hoogte van, bekend met). Er worden stappen ondernomen (of genomen) ter verbetering (stappen worden gedaan). Er werd een requiemdienst opgedragen (een dienst verrichten, een mis opdragen). Voor diefstal kan niet worden ingestaan (bedoeld was: daarvoor kunnen we niet aansprakelijk worden gesteld). Hij herdacht zijn veertigjarig jubileum (jubileum vieren, een feit herdenken).

Daarnaast moet vermeden worden dat de geconserveerde doordraaiproducten *geen* concurrentie vormen voor de normale handel.

15. Breedsprakigheid¹⁷⁵

15. 1. Breedsprakigheid in het algemeen: overbodige mededelingen, omslachtige uitdrukkingen

Nadat de voorzitter de vergadering *op de gebruikelijke wijze* geopend had, dankte hij *de aanwezige leden* voor de *bewezen* blijken van vertrouwen *dat ze in hem gesteld hadden*. Hij spoorde de leden aan, dat ze een nauwe vriendschapsband *zouden helpen tot stand brengen*. Zijn toespraak *liet niet na, de nodige indruk te maken*. Bij een *ingesteld* onderzoek bleek de meerderheid van de aanwezigen zijn beleid goed te keuren.

Met *het feit dat* bedoelt men gewoonlijk niets anders dan *dat*. We waren nog niet op de hoogte van het feit dat ze geslaagd was (het moet misschien nog een feit worden).

Lege woorden (o.a., e.d., enz.) zijn kenmerkend voor een slecht overwogen formulering, vooral als ze niet alleen staan: Er waren o.a. industriëlen, middenstanders, onderwijzers, intellectuelen, enz.

Als we in krant artikelen alle overbodige woorden schrappen, is het resultaat meestal verrassend: soms houden we een pittig artikeltje over, soms blijkt er niets gezegd te zijn.

15. 2. Pleonasme

Het Griekse pleioon betekent meer of te veel. Onder een pleonasme verstaan we: het gebruik van meer woorden dan nodig zijn om een begrip of een gedachte uit te drukken: een oude grijsaard, naar elders verhuizen¹⁷⁶, nog eens herhalen, ten onrechte miskennen, het praktische nut, de uiterlijke schijn, eventuele fouten die je ontdekt, een versleten cliché-uitdrukking, de moderne luchtreuzen van tegenwoordig, naast vele andere geschenken ontving hij bovendien veel bloemstukken, gewoonlijk plegen ze ernstig te zijn, zigzag over de weg laveren, ik beperk me uitsluitend tot de feiten, in kritieke ogenblikken van het hoogste gevaar, ter zake kundige experts, slechts operatief ingrijpen is de enige oplossing.

Als we deze voorbeelden bekijken, constateren we dat er steeds een overtollige (bijvoeglijke of bijwoordelijke) bepaling in staat. We kunnen nu nauwkeuriger definiëren: een pleonasme bevat een woord dat (of een combinatie van woorden die) semantisch reeds opgesloten zat (zaten) in het aangeduide begrip (een oude grijsaard = een oude oude man;

iets gewoonlijk plegen te doen = iets gewoonlijk gewoonlijk doen).

N.B. Het 'overbodige' element kan een stilistische functie krijgen: een bepaalde eigenschap wordt beklemtoond, een adjectief is vereist voor de plastische werking, de toevoeging fungeert als epitheton ornans (= vaste versierende bepaling): de goede God, het rode bloed, de snelvoetige Achilles.

Speciale aandacht verdienen de pleonastisch gebruikte hulpwerkwoorden. Onderstaande voorbeelden kunnen ook ondergebracht worden bij de contaminatie:

Vermoedelijk moet de oorzaak gelegen zijn in een technische fout. De opstandelingen blijken kennelijk goed bewapend te zijn. De ex-president van Argentinië heeft toestemming gevraagd, zich in Panama te mogen vestigen. Hij moet in staat geacht worden om de winnaar van verleden jaar te kunnen overklassen. Een politiemans is nu precies niet voorbestemd om mishandelingen te moeten ondergaan. Hoe is het mogelijk, dat zoiets gedrukt kan worden? Hij achtte het noodzakelijk, dat de bestaande onderbouw aan een restauratie moest worden onderworpen. Hij was niet bij machte om een auto te kunnen besturen. De bedrijfsverzekering eiste, dat ook voor amateurmusici premie moest worden betaald.

N.B. Het hulpwerkwoord *willen* kan een functie hebben: het verzoek klinkt zonder dit woord te fors, te autoritair: Dr. Drees zal vandaag zijn bezoek aan de koningin brengen, teneinde haar te verzoeken, de opdracht terug te willen nemen. Maar meestal moeten we er een ordinair pleonasme in zien, bv. De echtgenote van het slachtoffer had de wens te kennen gegeven, niet bij de uitspraak aanwezig te willen zijn.

15. 3. Tautologie

Etymologie: tauto = hetzelfde, legein = zeggen.

In de tautologie wordt tweemaal hetzelfde gezegd met andere woorden: ik was blij en verheugd; sociaal-maatschappelijk; de bergtop was tot dusver niet eerder bestegen; de zaak was overvol, zelfs te vol.

Vooraf voegwoorden en bijwoorden worden ondoordacht gebruikt: Maar deze oplossing is echter niet zo eenvoudig als ze klinkt.

Het verschil tussen pleonasme en tautologie: in het pleonasme wordt een *deel* van het begrip herhaald, in de tautologie wordt het *hele* begrip herhaald: sociaal = maatschappelijk^{176a}, tot dusver = eerder, overvol = te vol, maar = echter.

Maar in de praktijk is de scheidslijn niet altijd duidelijk te trekken.

Eindnoten:

175 Zie P. Dezaire, *Ons Nederlands* pag. 175 e.v.: Het overvullige woord.

176 Zie over *elders* L.C. MICHELS, *Is elders = ergens anders?* N. Tg. 53 (1960) pag. 327 e.v.

176a Sociologen schijnen onderscheid in betekenis te aanvaarden.

16. Inversie

16. 1. Normale inversie

Overdiep¹⁷⁷ spreekt van rechte woordorde als het onderwerp vóór de persoonsvorm staat, van inversie als het erop volgt. De inversie komt voor:

- a. In een bepaald type vraagzin: Kom je morgen?¹⁷⁸
- b. Na een aanloop¹⁷⁹: Gek is hij niet. Dat moet je niet geloven. Morgen kom ik. Omdat hij ziek is, blijft hij thuis.

N.B. 1. De aanloop kan in een tweede zin doorwerken (samentrekking); die coördinatie kan zelfs overspannen vormen aannemen: *Dan* lag ze moe, alsof geslagen. *Kromp* ze onder de dekens, om slaap¹⁸⁰.

2. Zinsverbindende adverbia kunnen geïsoleerd worden; de inversie blijft dan achterwege: Immers, de motieven van een oosterling zijn voor ons vaak onbegrijpelijk¹⁸¹.

c. Bij verbinding van zinnen door het voegwoord *noch* in statige stijl: De gemeente legt de weg niet aan, noch zal zij de aanleg door het rijk kunnen dulden¹⁸².

d. Als de aanloop wordt verzwegen ('ingeslikt')¹⁸³: Vanmorgen ontmoette ik Toon Hermans. Ik informeer naar zijn hond. *Zegt hij*: 'Ik heb geen hond'. Deze constructie hoort thuis in de bijzondere stijl van de 'conférence'.

16. 2. Ongeoorloofde inversie¹⁸⁴

1. Na een afgescheiden (geïsoleerde) constructie:

Wat de niet bekroonde inzendingen betreft, *worden de inzenders* verzocht deze onder opgave van het motto ten spoedigste terug te halen. (Omdat het voornaamwoord *deze* naar de bekroonde inzendingen verwijst, is alleen maar mogelijk: Wat ... betreft: de inzenders worden verzocht deze terug te halen.)

2. In nevenschikking:

Gisteren hebben wij uw brief ontvangen en *kunnen wij* u thans meedelen, dat de bestelde goederen gearriveerd zijn.

Deze merkwaardige constructie komt voor na nevenschikkende voegwoorden, vooral na *en*. Ze is kenmerkend voor handelscorrespondentie en brieven van (oudere) dames¹⁸⁵.

Ofschoon deze woordorde in het vroegste Nederlands reeds wordt aangetroffen, zijn alle taalkundigen het erover eens, dat ze thans ontoelaatbaar is. Wel heeft men naar de oorzaken van haar succes gezocht¹⁸⁶. Die zijn tweedelig:

- a. extern: invloed van Duitse handelscorrespondentie;
- b. intern:

symmetriewerking (als de eerste zin aanloop + inversie bevat); de bijwoordelijke waarde van het voegwoord: in de geest van de schrijver oefent een niet vermeld bijwoord invloed uit (en *daarom*, *daardoor*, *dus*; maar *desondanks*).

VOORBEELDEN:

1. De eerste zin bevat de rechte woordorde:

Het Deltaplan zal Zeeland beter kunnen beschermen en zal het veilig verschanst liggen voor het water. Dit gebied ligt tussen hoge bergen en heeft het zo'n heerlijk klimaat dat je er altijd zou willen blijven. We dachten aan je verleden dinsdag en was ik blij dat het een zonnige dag was. Het spijt ons heel erg en kunnen wij dan ook niet anders doen dan u zeer beleefd excuus te vragen voor deze nalatigheid.

Ik ben geen Limburger, doch word ik door al mijn dorpsgenoten als zodanig beschouwd (verwarring met toch?).

2. De eerste zin bevat aanloop + inversie¹⁸⁷.

Uitwendig is de bouw voltooid en is het nu slechts zaak om de omgeving bij het fraaie kerkje aan te passen. Bij aankomst op het aangegeven punt bleek er niets aan de hand te zijn en moet het telefoontje als een misselijke aprilgrap worden beschouwd. Voor proef leveren wij u deze sigaren franco-huis en hebt u het recht ze te retourneren indien u niet tevreden bent.

Als de adverbiale aanloop in synonieme vorm in de tweede zin herhaald wordt, heeft dat tot gevolg dat het verband met de aanloop wordt verbroken (Overdiep): In de zomer verwachten we warmte en willen we *in die tijd* zo weinig mogelijk regen hebben. Omstreeks 1890 begonnen zijn ontdekkingsreizen en maakte hij zich *van dat ogenblik* verdienstelijk voor het noordpoolonderzoek.

3. De eerste zin bevat aanloop + inversie; de aanloop kan nauwelijks doorwerken in de tweede zin (verdachte, ongewenste inversie¹⁸⁷).

a. Een lichte aanloop (dan) heeft te weinig draagkracht voor de tweede zin; vooral een hervattend adverbium na een bijzin (Overdiep): Als u me niet uit deze moeilijkheden kunt helpen, dan laat u het maar weten en *wend ik* me tot een ander.

b. De tweede zin is semantisch afhankelijk van de *hele* eerste zin, zodat doorwerking van de aanloop bijna onmogelijk wordt:

Na afloop van de vergadering gingen de heren gezellig dineren en *lieten ze* zich de spijzen goed smaken¹⁸⁸.

c. De tweede zin is te ver verwijderd van de aanloop, zodat samentrekking nauwelijks mogelijk is: Morgen reizen we naar Utrecht om daar de dom en andere gebouwen te bezichtigen en *keren we* pas laat naar huis terug.

Eindnoten:

- 177 Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch, Zwolle 1937. L. KOELMANS heeft een aantal inversiegevallen besproken in: Zinnen met aanloop in het Nederlands, N. Tg. 63 (1970) pag. 21 e.v.P.C. PAARDEKOOPER spreekt alleen over inversie als de persoonsvorm op de eerste plaats staat: Beknopte ABN-syntaxis, 2. 2. 2. Overigens vindt hij het criterium 'rechte woordorde of inversie' onbruikbaar bij de indeling van zinnen.
- 178 OVERDIEP § 285.
- 179 OVERDIEP § 299. PAARDEKOOPER heeft aan de term aanloop (naast uitloop) een totaal andere inhoud gegeven (Beknopte ABN-syntaxis 2. 3. 4.); voor de aanloopconstructie van OVERDIEP gebruikt hij de term: het driehoekstype (Bekn. ABN-synt. 2. 19. 1. 2.).
- 180 OVERDIEP § 314.
- 181 OVERDIEP § 358.
- 182 OVERDIEP § 377.
- 183 OVERDIEP pag. 486.
- 184 Zie ook Mesters, Zuiver Nederlands, pag. 113 e.v.; zie vooral Rogier-Pieete, Nederlandse Briefstijl, pag. 10 e.v.
- 185 CHARIVARIUS heeft de naam 'Tante-Betjestijl' populair gemaakt.
- 186 M.J. PREMSELA, 'Tante Betje', N. Tg. 12 (1918) pag. 130 e.v.; A.C. BOUMAN, Over ongemotiveerde inversie, N. Tg. 16 (1922), pag. 65 e.v.
- 187 OVERDIEP. Stil. Gr. § 316; ROGIER-PIEETE, Nederlandse Briefstijl.
- 187 OVERDIEP. Stil. Gr. § 316; ROGIER-PIEETE, Nederlandse Briefstijl.
- 188 Het voorbeeld is van ROGIER-PIEETE. OVERDIEP formuleert: De tweede zin is hier *consecutief* afhankelijk van de inhoud van de gehele eerste zin, en dus niet van de aanloop alleen.

17. Samentrekking

Pas sinds kort is de samentrekking systematisch bestudeerd¹⁸⁹.

17. 1. Omschrijving

17. 1. 1. Meestal komt samentrekking in nevenschikking voor. We verstaan eronder: de verbinding van taalelementen, waarbij gemeenschappelijke stukken slechts eenmaal vermeld worden. De voegwoorden die daarbij kunnen optreden, zijn *en*, *maar*, *of* (ze staan er of ze kunnen ertussen worden gedacht).

VOORBEELDEN:

Type a. Zinnen worden samengetrokken in hun gemeenschappelijke element: *Mijn vader werkt altijd hard en ___ is nooit ontevreden. Jan is bang voor zijn vader en ___ niet zonder reden ___*

Delen van bijzinnen kunnen eveneens 'wegvallen': We ontdekten *dat hij* er niet was en ___ zijn spullen meegenomen had.

N.B. Het is soms moeilijk uit te maken of we met een samentrekking of met een meerdelig zinsdeel te doen hebben. We kiezen voor het laatste in gevallen als: Je hebt dus Kees gezien en Jan (lijd. vw.: Kees en Jan)¹⁹⁰.

Type b. Woordgroepen worden samengetrokken in hun gemeenschappelijk element: *grote denkers en ___ dichters.*

N.B. Het is dikwijls moeilijk uit te maken of er een samentrekking is. In *Amerikaanse jongens en meisjes* (= Amerikaanse jongeren) fungeert het adjectief als bepaling bij de onverbreekelijke eenheid *jongens en meisjes*¹⁹¹.

Type c. Woorden worden samengetrokken in gemeenschappelijke morfemen: loon- en prijsvorming, voor- en tegenstanders, eigenwijs- en koppigheid, be- en verwerken¹⁹².

Type d. Woorden worden samengetrokken in gemeenschappelijke syllaben: onder- en eigenwijzer (bizar; gebruikelijk in komische of parodische functie).

17. 1. 2. Ook in onderschikking is samentrekking mogelijk:

a. na *dan* en *als*¹⁹³: Hij *is* groter dan Piet ___. *Hij geeft* jou evenveel als

___ mij ___;

b. na enkele typen bijzinnen¹⁹⁴: Wie er ook *kwam*, Jan ___ niet; Al komen ze er ook allemaal, Jan ___ zeker niet; Als niemand er komt, dan ___ ik ook niet.

c. in een bijzin van het type: Ik heb vandaag gewerkt zoals jij gister ___¹⁹⁴.

17. 2. Voorwaarden

1. Het element waarin de zinnen, woordgroepen of woorden samengetrokken zijn, mag niet van vorm veranderen. Strikt genomen is er, wanneer dat wel gebeurt, niet eens sprake van een samentrekking; er is een pseudo-samentrekking. Maar omdat het schema van de samentrekking psychologisch aanwezig is, worden de bedoelde gevallen hier opgenomen.

VOORBEELDEN:

Type a. Niemand weet wie ___ en hoe die tranen destijds in een flesje *werden opgevangen*. Inderdaad heeft kort geleden een knaap van 17 jaar een vliegtuig 'geleend', *waarmee hij* het luchtruim koos en ___ de brokken op een weiland achterliet. Morgen komt mijn neef, *die* erg sportief is en ___ ik dan ook graag mee ga zwemmen. Wie ___ en wat deze heren eigenlijk *uitspoken*, is niet duidelijk. Een film *waar* iedereen zich kostelijk *mee* amuseert en ___ niemand mag missen.

N.B. 1. Deze gevallen zouden we onder kunnen brengen bij de anakoloet.

N.B. 2. Samentrekking met verschil van persoonsvorm is normaal: Ik fiets veel en mijn broers ook.

Type b. De dom van Keulen, het grootste ___ en een van de bekendste *gotische monumenten van Duitsland*. De kerk en ___ raadhuis van ons dorp. *De een of andere* opera of ___ concert. *Een dergelijk* elan en ___ slagvaardigheid. *Een groots* verleden en ___ toekomst¹⁹⁵.

Type c. Samentrekking van woordgroep en samenstelling: regerings- en kerkelijke autoriteiten, particuliere en gemeentebedrijven, de Nederlandse en wereldliteratuur; roof- en andere dieren.

N.B. Een (fout) koppelteken verraadt soms de denkfout: de Nederlandse- en wereldliteratuur¹⁹⁶.

Nog merkwaardiger is de samentrekking van een samengesteld en een niet-samengesteld woord: *de- en monter* (op de rekening van een garage); *brom- en fiets*.

N.B. Ook de correcte samentrekking van type c kan een ongewenste spanning oproepen¹⁹⁷.

2. Het gemeenschappelijk element mag niet van betekenis veranderen. Vaak gebeurt dat om het komische effect, maar in veel 'humoristische' stukjes dreigt het een goedkoop trucje te worden. Als model van dit vernuftigheidje vinden we overal en altijd: 'Hier zet men koffie en over de Zaan' (zetten = maken, brengen).

3. Het gemeenschappelijk element mag niet van syntactische functie veranderen.

VOORBEELDEN:

a. onderwerp - voorwerp:

Een harde bal van rechtsbuiten Doornebos stompte Swinkels het veld in, maar ___ kwam op het hoofd van Gubbels terecht. Artsen, leraren en schrijvers oordeelde hij wel nuttig voor de maatschappij en ___ bleven zodoende verschoond van kritiek. De inhoud leest hij niet en ___ interesseert hem niet. Het schrijven dat wij op 25 mei integraal afdrukten en ___ de vriendelijkheid had als volgt aan te vangen. Een Britse firma vervaardigt een fietspomp die men in de zak kan meenemen en ___ slechts 155 gram weegt. Het merkwaardige is, dat het centrale partijbestuur thans in feite erkent, wat men in het Westen reeds lang wist, doch ___ telkens door de communisten is ontkend. De kaartjes die u teveel ontvangen heeft, waren niet berekend en ___ hebben wij als misdrukken meegegeven.

b. verschillende voorwerpen:

Ik heb *hem* gestraft en ___ een berisping gegeven.

We moeten *de bewoners* de nodige verkeersregels bijbrengen en ___ ervan doordringen, welke fatale gevolgen kunnen ontstaan door onvoorzichtigheid.

c. verschillend gebruik van werkwoorden¹⁹⁸ (zelfstandig ww., koppelww., hulpww. van tijd of lijd. vorm):

Het zou dwaas zijn, te beweren dat dit risico klein ___ of er helemaal niet *is*. Ik *was* graag naar het feest gekomen maar ___ juist die dag verhinderd. De rijkspolitie *had* reeds eerder deze opleiding in handen, maar ___ door gebrek aan mankracht daarmee moeten ophouden. Hij kwam daarbij op zijn gezonde been terecht, dat eerst de val ___ en daarna zelf *brak* (transitief - intransitief). Hij *koos* een sigaret en ___ het hazepad. Hij *stond* op trouwen en ___ bekend als iemand die van een glaasje hield.

4. De samentrekking mag geen ongeoorloofde inversie veronderstellen¹⁹⁹. Dit geval kan zich voordoen als de eerste zin met een aanloop begint die niet doorwerkt in de tweede; als nu in de tweede zin het *onderwerp* wordt weggelaten (vanwege de parallelbouw *achter* de persoonsvorm!) is de bedoelde situatie geschapen: Morgen vertrek *ik* naar Utrecht en zal ___ overmorgen naar Amsterdam doorreizen.

Deze constructie komt zeer veel voor, ook in wetenschappelijke en zelfs in literaire werken²⁰⁰. Dat roept meteen de vraag op of ze niet tot het systeem van het Nederlands behoort. Ik laat het oordeel graag over aan collega's; ik constateer echter, dat mijn 'taalgevoel' zich ertegen verzet. Het lijkt me raadzaam, een dergelijke samentrekking te vermijden; wie ze niet doorheeft, doet er wijs aan als hij in een tweede zin nooit het onderwerp verzwijgt.

VOORBEELDEN uit kranteberichten, opstellen en brieven:

Eerst verkocht *hij* kleine stukken land, maar moest ___ spoedig al zijn bezittingen van de hand doen. Zo verklaarden *de piloten in krijgsgevangenschap* dat zij bacillenbommen tegen de communisten gebruikt hadden en hebben ___ zelfs tekeningen van die bommen aan hun verklaringen toegevoegd. Het schadebedrag van f 1600,- gaf *de officier* gaarne cadeau en hechtte ___ er weinig waarde aan. Aan allen die het slachtoffer van deze wreedheden zijn geweest, betuig *ik* mijn innigste medeleven en bid ___ God vurig dat hij alle christenen wil beschermen. Voor deze euveldaden stond *het drietal* donderdag te Roermond terecht en verklaarde ___ zich nog maar weinig van de hele zaak te kunnen herinneren. Op schitterende wijze wist *doelman Ruis* schoten van Sleven en Teeuwen te keren, maar moest ___ toch in de 29e minuut zwichten voor een hard schot van rechtsbuiten Theuws. Beschuldigingen van de zijde der oppositie sprak *hij* tegen doch voegde ___ hieraan toe (...). Thans moet ook *het beroemde 'Le Negresco'* de ongelijke strijd opgeven en is ___ inmiddels verkocht aan een nieuwe groep financiers. Deze tik interpreteerde *verdachte* als een rechtstreekse aanval en gaf ___ toen de wachtmeester een oplawaai. De aanrijding had ze niet waargenomen, doch zag ___ slechts de jongens op de weg liggen. Van enkele van deze uitgaven voegen *wij* nog een prospectus bij en hopen ___ u aldus een duidelijk inzicht hierin te verschaffen.

Verdacht (de aanloop kan moeilijk doorwerken): Bij een hunner aanvallen raakte *De Munck* geblesseerd en moest ___ zich laten vervangen. Ditmaal had *hij* een bedrag van f 420,- verduisterd en had ___ het geld op een speelbank verloren.

N.B. In oudere literaire werken treffen we dikwijls overspannen samentrekkingen aan, in strijd met onze schoolregels. Er bestaat geen reden om ze na te volgen. Van de andere kant is er geen grond voor veroordeling: de regels zijn produkten van latere rationalisering. In het werk van Hooft liggen de voorbeelden voor het grijpen. Bijvoorbeeld: Mij was ook hoepes gegeven van eenighe naerder opening t' zijner beswaernisse, waerna *ick* dus lange getoef *heb*, maer niet wijders vernoomen (H.W. van Tricht, Bloemlezing uit de brieven van P.C.

Hooft, Zutphen z.j. (1968), pag. 94). 'T welk, samt het geene wijders in consideratie komt, *U Ed.* al te veel beter *zal* kunnen afmeeten, ende gelieven mij te berichten van den besten voet in dezen te houden (idem, pag. 95).

In de Neederlandsche Histoorien maakt Hooft zelfs een intellectueel spel van de samentrekking: Bet groeide deeze verwaantheit, als Nassau 's nachts opbrak, om dat hy, nocht Apingedam, te houden, nocht zeekerlijk Meeghens afweezen *wist* (Uitgave P.J.H. Vermeeren, Den Haag 1964, pag. 165). Die *doet* zyn geschut af bernen; doch daar mēe luttel hinders (pag. 166).... die (nl. de buit) groot *was*, van geldt, goude keetens, en prachtige kleederen; maar 't zoet, zonder zuur, niet (pag. 166). D'ander, kort af, zeide datze (nl. de genade) gheen' plaats *had* en 't recht zyn gang te gaan (pag. 169).

Eindnoten:

- 189 In de oudere publikaties is weinig eenstemmigheid of systematiek te vinden. De eerste grammatica waarin het verschijnsel vrij uitvoerig behandeld wordt, is die van BRILL (Nederlandsche Spraakleer 11, Leiden 1852). TERWEY en DEN HERTOG hebben zich geheel naar BRILL gericht. OVERDIEP (Stil. Gramm.) sluit zich eveneens bij hem aan, maar hij heeft verdienstelijk werk geleverd door veel materiaal bij elkaar te brengen. GERLACH ROYEN heeft bepaalde typen bestreden: Piet- en andere luttigheden, *Taal en Leven IV* (1940-1941), pag. 41-51 en 95-107; opgenomen in *Taalrapsodie*, Bussum 1953. Interessant materiaal bij C.F.P. STUTTERHEIM, *Op de glibberige paden der samentrekking*, Tijdschr. v. de Vrije Univ. v. Brussel II (1960) 2-3, pag. 143-156. Een systematischer behandeling is te vinden in de Bekn. ABN-syntaxis van PAARDEKOOOPER, Den Bosch 1968³, 7. 5. Zeer degelijk is het werk van D.M. BAKKER, *Samentrekking in Nederlandse syntactische groepen*, diss. Leiden 1968. De twee laatstgenoemde auteurs benaderen de kwesties structureel-syntactisch; het normatieve aspect komt zijdelings aan de orde. Toch heb ik vooral aan het werk van BAKKER veel te danken.
- 190 PAARDEKOOOPER, Bekn. ABN-synt. 7. 5. 2.
- 191 BAKKER, *Samentrekking*, pag. 107.
- 192 BAKKER, pag. 127 e.v.
- 193 PAARDEKOOOPER spreekt ook hier van nev. vgw.: Bekn. ABN-synt. 7. 5. 5.
- 194 Ontleend aan PAARDEKOOOPER, 7. 5. 10.
- 194 Ontleend aan PAARDEKOOOPER, 7. 5. 10.
- 195 BAKKER, pag. 118 (de jongen en meisje, daden die het gezag en orde schaden): Deze gevallen zijn ongrammaticaal, al zijn ze minder storend naarmate de zaken die door de substantieven benoemd worden, meer een eenheid vormen. BAKKER, pag. 121: Moeilijk is het uit te maken, of men de volgende groepen als ongrammaticaal moet beschouwen: Bovendien liggen aan de machines *een doeltreffend onderzoek en ontwikkeling* ten grondslag; *een nieuw wiel en trapas*. In ieder geval storen deze constructies het grammaticale gevoel veel minder dan bijvoorbeeld *de jongen en meisje*.
- 196 BAKKER, pag. 141; 152 e.v.: IJs- en bruine beren: niet fraai, maar niet per se onaanvaardbaar.
- 197 BAKKER, pag. 154: ROYEN heeft er zich al te fel tegen verzet. Een gematigd gebruik is, dunkt ons, allermint een kenmerk van 'knorrige' stijl of van 'spaghetti'-proza. Door hun beknoptheid hebben vele van de hierboven geciteerde formaties veel voor op stilistische alternatieven met herhaling. Intussen blijft het waar, dat de in dit hoofdstuk besproken formaties veel vaker voorkomen in de schrijftaal dan in de spreektaal, vooral in wetenschappelijke en semi-wetenschappelijke publikaties. BAKKER, pag. 156: Het onbehagen van ROYEN kan opgeroepen zijn door de spanning die ontstaat bij dergelijke formaties. In *loon- en prijsvorming* fungeert *loon* als samen-stellingscomponent, maar het wordt op hoger niveau (woordniveau) verheven. 'Naarmate het niveauverschil groter is, stijgt de spanning tussen de beide functies van geëleveerde elementen. Deze spanning kan onaangenaam worden. Twee limietgevallen zijn *loon- en prijsvorming* (spanning minimaal) en *substan- en adjectieven* (spanning maximaal).' (Dit laatste voorbeeld behoort tot mijn type d: onder- en eigenwijzer.)

'Er zijn ook andere spanning verwekkende factoren, waarvan de eerste is de afstand tussen het geëleveerde element en datgene waarmee het in contextuele relatie staat. Naarmate de afstand tussen beide kleiner is, is de door de elevatie opgeroepen spanning geringer. Verder wordt extra spanning voelbaar, wanneer de plaatsing van beide genoemde elementen verschilt van die der samenstellende delen van de ten grondslag liggende formatie. Zo staat *loon- en prijsvorming* als formatie met minimale spanning tegenover enerzijds bijvoorbeeld *de onvoltooide zuilenhal in de OOST- en den tempel waarin men niets dan goud en edelsteenen ziet, in de WESTSTAD* en anderzijds bijvoorbeeld *gezondheidsdiensten, zowel federaal, STAATS- als plaatselijk*.

En ten slotte wordt inderdaad de spanning in het taalgebruik te sterker naarmate het aan een geëleveerd element ten grondslag liggende element van nature minder geaccentueerd is. In dit opzicht vormen *loon- en prijsvorming* en *ge- en verboden* limieten.'

198 Bij deze groep ontmoet men gevallen die even goed bij de afdeling 'verschil in betekenis' konden worden ondergebracht. In feite is er verschil in betekenis en syntactische functie. Overigens kan men zich afvragen, of functioneel en semantisch verschil niet altijd samengaan.

199 Als we bij de ongeoorloofde inversie de spotnaam 'Tante Betje' gebruiken, dan kunnen we hier spreken van 'Tante Betje achter het gordijn'. De term 'aanloop' wordt hier gebruikt in de zin van OVERDIEP (PAARDEKOOPER: het driehoekje).

G.M. MESLAND heeft in AI weer die glibberige samentrekking, N. Tg. 64 (1971) het geval van de 'anonieme Tante Betje' opnieuw bekeken. Er zijn zinnen te vormen van een type dat ons aan het denken kan zetten:

Ondanks de regen besluit je heen te gaan en staat op. Vermoeid was je je handen en gaat aan tafel zitten. Zwijgend zit je daar en kijkt in het vuur.

Opvallend is de -t in de tweede persoonsvorm; daaruit blijkt dat de spreker of schrijver het onderwerp 'weglaat' vóór de persoonsvorm; de bepaling aan het begin van de eerste zin werkt blijkbaar niet door in de tweede (Zelf zou ik in deze gevallen het onderwerp in de tweede zin niet laten wegvallen.) H. ENTJES is in Nog eens die glibberige samentrekking (N.Tg. 65 (1972) pag. 385 e.v.) van mening dat het pronomen *achter* de pv. is weggelaten: 'doordat tengevolge van de samentrekking het pronomen achter de werkwoordsvorm in het tweede lid ontbreekt, kan daar de uitgangloze vorm niet gebruikt worden'. Deze opvatting lijkt me juist.

200 Bv. bij ELIS. ZERNIKE, Bruidstijd, Salamanderreeks, passim. Ik citeer een voorbeeld: Als een bijna vervlogen droom was die herinnering en werd door de schildering niet wezenlijker (pag. 7).

18. De beknopte bijzin

De term ‘beknopte bijzin’ is in de traditionele grammatica algemeen gebruikelijk. Hij ondervindt tegenwoordig echter wel eens kritiek: een beknopte bijzin is geen bijzin, omdat er geen onderwerp en persoonsvorm in voorkomen²⁰¹.

Maar als we de bijzin²⁰² definiëren als een werkwoordspatroon dat een zinsdeel of een deel van een zinsdeel²⁰³ is, blijft de benaming ‘beknopte bijzin’ bruikbaar: een participium en een infinitief zijn immers ook werkwoordsvormen.

18. 1. Wat is een beknopte bijzin?

In boekjes over correct Nederlands worden onder het kopje *Beknopte bijzin* twee verschillende constructies samengebracht: de participiumconstructie en de infinitiefconstructie. Gewoonlijk worden die zelfs door elkaar behandeld²⁰⁴.

Uit het onderstaande betoog zal blijken, dat ze streng gescheiden dienen te worden.

Omschrijving:

a. Negatief

Drie elementen ontbreken: de persoonsvorm, het onderwerp, het gewone verbindingswoord van de bijzin (onderschikkend voegwoord²⁰⁵, verbindend bijwoord²⁰⁶, betrekkelijk voornaamw. of bijwoord).

b. Positief

De drager van de constructie is een infinitief of een deelwoord. (Soms ontbreekt het deelwoord; men kan dan echter *zijnde* interpoleren.)

18. 2. (In)correcte aansluiting

18. 2. 1. De participiumconstructie

18. 2. 1. 1. De absolute constructie²⁰⁷

Naar het model van het Latijn en het Frans is sinds de renaissance in literaire en ambtelijke taal de absolute deelwoordconstructie in gebruik geraakt. Ze fungeert als bijwoordelijke bepaling.

Kenmerkend voor dit syntagma is het quasi-subject (schijnonderwerp) als vervanging van het Latijnse nomen of pronomen in de ablativus: Roma deliberante, Saguntum periit → Rome beraadslagend, ging S. verloren. Hooft, Ned. Hist. (Vermeeren, Den Haag 1964) pag. 167: Deeze zwaarigheid oover zynde, borreld'er een ander' op; pag. 263: Dit aldus bestelt; hiet hy Moxica toe te rukken. Potgieter, Florence IV 23: Hier droome ik hem, zoo als hij herwaarts keerde,/Om 't jeugdig hoofd een frisschen krans gestrikt (vul aan: zijnde; nooit: hebbende).

Dergelijke constructies zijn buiten literaire taal ongebruikelijk, tenzij in vaste uitdrukkingen: Alles bij elkaar genomen heb je gelijk; Eerlijk gezegd durf ik niet.

Veel gebruikte participia zijn tot voorzetsels geworden: gedurende de vergadering (durante concilio), ongeacht de bezwaren, niettegenstaande de omstandigheden, enz.

18. 2. 1. 2. De conjuncte constructie

A. Als bepaling van gesteldheid (vrije predikatieve toevoeging).

De beknopte bijzin sluit aan bij het onderwerp²⁰⁸: bij omzetting in een gewone bijwoordelijke bijzin is er identiteit van onderwerp. VOORBEELD: Daar aangekomen zagen we de zon ondergaan → Toen we daar aankwamen, zagen we de zon ondergaan.

Er zijn uitdrukkingen waartegen niemand bezwaar zal maken, bv. Gebakken vind ik die vis niet lekker. Overigens is er ook in de gevallen waarin de dubbelzinnigheid uitgesloten is, verschil van oordeel mogelijk. Maar wie zijn stijl cultiveert zal de verdenking van onnadendheid vermijden.

VOORBEELDEN uit de krant (fout):

Voorzichtig stapte de jongen op de wagen af; vlakbij gekomen, sprongen er twee gemaskerde mannen uit. Aannemende dat de laagste inschrijver de huizen mag bouwen, dan belooft de exploitatie een bedrag per woning van rond f 960,-. Zich zelf begeleidend, tokkelend op de luit is het lied gewekt. Afgaande op de gegevens die United Press over het rapport heeft verstrekt, zouden bij de sectie tekenen van verkalking van de kransslagader zijn geconstateerd. De ploeg van de Nederlanders mag dan wat de defensie en de middenlinie betreft nagenoeg dezelfde zijn, aanvallend is er sindsdien het nodige veranderd. Verborgten achter een paar schotten reden de smokkelaars de partij koffie over de grens. Al lezende groeide de behoefte, op uw artikel te reageren. Hij ging rustig naar de bioscoop, maar teruggekomen waren de kinderen nog niet gearriveerd. Terugkomende op het examen valt een groot verschil te constateren tussen gymnasium en h.b.s. Meegeholpen door het klare licht van de maan werden de dieven gauw ontdekt. Vrijgelaten dreigde

weer gevangenis. Concluderende rest thans alleen maar de vraag: heeft dit vrijgezellencongres nog langer reden van bestaan? De hele oogst beschouwend zijn voor de pruimen de eindcijfers behoorlijk. Ofschoon van de kapel afgesloten door enkele stevige deuren, zijn de rook en het roet ook binnengedrongen in de sacristie. Een beroemd chirurg geworden, kruisen andere vrouwen zijn pad. Te vertrouwd geworden met het risico kon zijn arrestatie niet uitblijven.

Een klassiek voorbeeld van verkeerde aansluiting is te vinden in de slotformule van verzoekschriften: 'Hetwelke doende, enz.' indien *u* dit doet, meestal opgevat als: terwijl *ik* dit doe²⁰⁹.

Potgieter gebruikt dikwijls beknopte bijzinnen die nauwelijks of niet aansluiten. VOORBEELD: *In 's levens bloei miskend, verjaagd, gekrenkt, / Weet op zijn pad de haat nog van geen wijken, / Is 't bitterheid die dag aan dag hem drenkt!* (Florence IX, 82 e.v.)

Aansluitend bij een dativus die nog moet volgen: *Onvrouwelijk haveloos gekleed*, viel 't werk der arme naaister bang (Het lied van 't hemd, bloemlezing door F.W. van Heerikhuizen, Bussum z.j., pag. 20).

Aansluitend bij *ons*:

Een ruste als ging *vergetende en vergeten* Hier achter ons de poort des levens digt (Heugenis van Wijk aan Zee, idem pag. 65).

Bij Busken Huet heb ik een voorbeeld ontmoet: In een andere eeuw, geplaatst tussen voorgangers en opvolgers van minder gehalte, zouden zijn praktijksverdiensten ook op staatkundig gebied voordeliger uitgekomen zijn (Vernuft ontzondigt, Den Haag 1956, Ooievaarserie 37, pag. 21, Over Cats).

In Starings Jaromir te Praag v. 25 lezen we:

Dus nieuwgesterkt, jaagt weêr zijn blik den kring/Rondom hem zoekend af.

En in Bilderdijks Mijn Buitenverblijf (1808): Zieltogend, met de dood reeds zwevende op mijn wangen, Bleef nog het leergrâge oor (t.w. van de leerlingen) als aan mijn lippen hangen.

N.B. 1. VOORBEELDEN uit de krant met weglating van *zijnde* (fout): Nauwelijks klaar met deze ingewikkelde chirurgische behandeling werden drie gewonden binnengebracht. Onderwijzer en pedagoog in hart en nieren, was het bijna vanzelfsprekend dat de heer Van de Burgt ook leesboeken voor de school ging schrijven. Nauwelijks terug ontstond er weer wrijving tussen de beide gezinnen.

2. Het partikel *als*²¹⁰ kan verschillende zinsdelen inleiden. Deze groep met *als* kan als een mislukte bepaling optreden op ongeveer dezelfde wijze als een participiumgroep: Als Tachtiger is zijn stijl zeer goed aangepast aan de inhoud. In het buitenland is hij zelfs bekend, en dat wil als Nederlander wel wat zeggen. Als protest bleven de 3de-klassers thuis.

Als geoefend voetballer vallen zijn prestaties tegen. Als groet cirkelde hij laag boven de colonne. Hij verzamelt als liefhebberij etiketten. Als scheppend kunstenaar zijn zijn psalmen van weinig betekenis. Als grootste voordeel van schooltelevisie zou ik willen wijzen op het feit dat iedereen deze lessen kan volgen.

B. Als bijvoeglijke nabepaling

De beknopte bijzin sluit aan bij zijn 'kern', onafhankelijk van de grammaticale functie daarvan; hij moet wel (vrijwel) onmiddellijk op die 'kern' volgen.

Goed: Nu kunt u de Duitse les volgen, gegeven door dr. X. Fouten zijn zeldzaam. Ze bestaan hierin dat de bijvoeglijke bepaling door haar plaats een 'bepaling van gesteldheid' gaat lijken (Gegeven door dr. X. kunt u nu de Duitse les volgen), of dat de bijvoeglijke bepaling te ver naar rechts is verschoven (De rechter heeft de koopovereenkomst op de zitting van woensdag jl. nietig verklaard, gesloten tussen de beide partijen. Toevallig passeerde me een auto in een smalle straat, volgeschilderd met verkiezingsleuzen).

N.B. Ook andere constructies kunnen de aansluiting missen doordat ze te ver van hun 'kern' af staan; verplaatsing maakt de zin goed: Het persoonlijk leven van de schrijver kan door iedereen ontleed en ontrafeld worden, *op zoek naar mogelijk belangrijke details.*

18. 2. 2. De infinitiefconstructie

A. Als bijwoordelijke bepaling

De beknopte bijzin heeft gewoonlijk een binding met het onderwerp²¹¹: bij omzetting in een gewone bijzin is er identiteit van onderwerp. Voorbeeld: Na alles in ogenschouw genomen te hebben reisde *hij* verder → Nadat *hij* alles in ogenschouw genomen had, reisde *hij* verder.

VOORBEELDEN van verkeerde aansluiting (uit kranteartikelen en opstellen) *Na te:*

Na elf dagen bewusteloos in het ziekenhuis gelegen te hebben, is thans in de toestand van de patiënt een kentering gekomen. Na uit de bus gestapt te zijn, werd deze door de bestuurder achteruit gezet. Met bier werd de dorst der dieven geleest, na alles doorzocht te hebben. Na gebeld te hebben verscheen een vrouw aan het raam, aan wie ik in het kort vertelde wat mij was overkomen. Na nog enkele malen op correcte toon tot rust te hebben gemaand, werd tenslotte de gummistok getrokken.

In plaats van te: In plaats van mee te werken worden we door de leerlingen steeds tegengewerkt.

Door te: Door zich volledig op zijn taak te concentreren keerde de rust in de Geleense verdediging terug. Door tijdens de leesles zoveel mogelijk de te behandelen teksten ook harop te laten lezen, zal de leerling kunnen wennen aan het geluid van zijn eigen stem.

Zonder te: Jungle, een woord dat niet getest kan worden op zijn volle waarde, zonder zijn wurgende greep gevoeld te hebben.

Om te: Het opstel dient niet het einddoel van ons stijlonderwijs te zijn, maar juist het begin, om van hieruit het stijlonderwijs op te bouwen.

In dit verslag wordt de blik eens teruggeslagen om zich te bezinnen op de ingeslagen weg. Ze zeiden dat ze door de politie mishandeld waren om hen tot een ongunstige verklaring te dwingen.

In de stijlboekjes wordt gewoonlijk streng geoordeeld over niet-conjuncte infinitiefconstructies, bv. door Pieete, *Incorrect Nederlands*, pag. 41 e.v. Op zijn minst worden nietaansluitende constructies sterk ontraden, bv. door Damsteegt, *In de doolhof*, pag. 75 e.v.

Maar wie de taal van bekwame auteurs (letterkundigen en taalkundigen) op dit punt aan de regel gaat toetsen, komt tot de ontdekking dat de schoolregel irreëel is. Hij moet met meer omzichtigheid geformuleerd worden²¹². Voor de zeventiende-eeuwse auteurs gaat hij zeker niet op. Huygens, *Zeestraet 37b* e.v.: vier mijner laeste jaeren (...) zijn even toegebracht/Om 't Kind sijn eigendom te brengen in sijn' macht. *Zeestraet*, 123b e.v.: Wie docht'er dat een Steen/*Dat stael* begaven sou met oordeel, schier, en Re'en/Om altijd even wijs en stevigh, vol bedaren/En onbeweeghlickheit in alle wedervaren/(Dat menschen niet en doen) sijn ooghwitt gae te slaen,/En sonder wanckelen recht uijt door zee te gaen?

Oogentroost 66 e.v.: Sou niet des Hemels gunst ons hebben willen krencken,/Om binnewaarts te sien, en met de raemen toe,/(...) Ons goedjen t' overslaen, (...).

Hooft, *Hist.*, uitg. Vermeeren pag. 260: Den zelven Staaten zoude gelieven oover te schikken de naamen der uytgeweeke Raadsheeren, ook van etlyke andere persoonen, om eenighe, uit deeze tot bekleeding der leedighe plaatsen, by zyne Doorluchtigheit, gekoozen te worden. Bij moderne auteurs ontsnappen zinnen met een onpersoonlijk onderwerp (vooral passieve zinnen en zinnen met een voorlopig onderwerp *het*) gemakkelijk aan de regel; de lezer zal het verband niet verkeerd leggen, hij transformeert onbewust naar een constructie met een voor de hand liggend onderwerp.

C.H. Den Hertog, *De Nederlandsche Taal*, dl. 2, Amsterdam 1905², pag. 204: *Om eenheid van spelling te krijgen en te bewaren*, is het noodig, dat de schrijvenden, vooral de schrijvers van beroep, zich aan eene zekere

afpraak houden.

R.A. Kollwijn, Opstellen over spelling en verbuiging, 1916³ pag. 3: Oefeningen bij de spraakkunst worden hoofdzakelijk, diktees uitsluitend opgegeven *om zonder fouten te leren spellen*.

C.G.N. de Vooy, V.T.O. 1 pag. 316: Ook de taal van Marnix zou eens grondig afzonderlijk onderzocht moeten worden, *om na te gaan in hoeverre èn de Middeleeuwse traditie èn de Latijnse grammatika op het schrijven invloed hebben doen gelden*.

Pag. 323: *Om de noodzakelijke eenheid te bereiken* was voorafgaand overleg nodig.

W.A. Ornée, Ik vind het een mooi boek, 1966, pag. 8: (...) *door te stellen dat het boek fantastisch mooi is*, wordt meteen aangegeven dat het dus beter is dan alleen maar mooi (...).

G. van het Reve, Op weg naar het einde, Amsterdam 1967, pag. 22: De hele zaak zou zijn opgezet (...) *om een bepaald genre schrijvers (...) te glorifiëren*.

H.F.A. van der Lubbe, Woordvolgorde in het Nederlands, Assen 1958, pag. 9: *Door aldus vergelijkend te werk te gaan*, worden tevens de bezwaren ondervangen die professor Kloeke oppert (...)

Pag. 10: (...) hoe een zuiver wetenschappelijk verantwoorde taalbeschouwing heel goed mogelijk is, ook *zonder de biezondere voordelen van de structurele beschouwingswijze daarbij maar enigszins prijs te geven*.

Pag. 16: *Alvorens deze vraag te beantwoorden* zij vastgesteld (...).

Pag. 32: *Om niet te worden misverstaan*, zij er nog uitdrukkelijk op gewezen, dat (...).

Pag. 46: *Alvorens te pogen het wezen van de woordgroep nader te bepalen* (...), is het nodig erop te wijzen dat (...).

F. Lodewick, Literatuur, 's-Hertogenbosch 1958, dl. 1, pag. 77, 2e r.v.o.: *Om in de uitgebreide stof van deze literatuur-periode niet te verdwalen*, volgt hier de samenvatting van wat in de komende paragrafen behandeld zal worden.

K.A.P. Reijnders, Couperus bij Van Deyssel, diss, Nijmegen, pag. 29: *Zonder nu te moeten ingaan op de merites van Kretschmers stelsel* (...), komt het me voor dat Van Deyssel mag figureren als schoolvoorbeeld (...). E. de Jong, Herman Heijermans en de vernieuwing van het Europese drama, diss. Utrecht 1967, pag. 136, noot: Een werkelijk afdoend bewijs dat zijn statische drama's alle geslaagd zijn, kan alleen worden geleverd *door daarvan een volledige analyse te geven*.

Pag. 3, noot: *Teneinde het aantal voetnoten zoveel mogelijk te beperken*, is, als het duidelijk is welk werk is bedoeld, de aanduiding van de bedoelde pagina in de tekst zelf geplaatst.

E.T.G. Nuytens, De tweetalige mens, diss. Nijmegen, pag. 67: Als ik in mijn taalpsychologische beschouwingen over de tweetalige mens

toch van primaire adverbia en verba spreek, gebeurt dit (...) *om aan te geven, dat juist bepaalde adverbia en verba belangrijke interferentieverschijnselen vertonen.*

F.G. Droste, Het stiefkind onder de woordsoorten, de interjectie, Lev. Talen 1961, pag. 502: *Om deze vraag te beantwoorden is (al weer) een korte uitweiding over enige principiële kwesties nodig.*

J.S. ten Brinke, Naar een beoordelingsmodel van het zakelijk opstel, Lev. Talen 1966, pag. 44: Beide afdelingen moeten echter goed uit elkaar gehouden worden, *om een gevaarlijke verwarring te voorkomen.*

Pag. 45: Wellicht is, *alvorens verder te gaan*, enige toelichting bij het nieuwscriterium op zijn plaats.

G.A. van Es, Nederlandse syntaxis in klein bestek, Zwolle 1966, pag. 57: Stereotypering is een zo veelvuldig en 'natuurlijk' verschijnsel op het gebied van syntaxis en woordvorming, dat er afzonderlijk aandacht aan moet worden gewijd, *om na te gaan in hoeverre de woorden buiten het spel van de 'levende' groepsvorming zijn geraakt (...).*

Rapport van de Nederlands-Belgische commissie voor de spelling van de bastaardwoorden, 's-Gravenhage 1967, pag. 13: De spelling van het foneem /ie/ als *i* of *ie* in bastaardwoorden heeft de commissie voor grote moeilijkheden gesteld, die slechts op te lossen waren *door ook de spelling van dit foneem in enige Nederlandse woorden in de regels te betrekken.*

C. van Duijn, Trema of koppelteken, N. Tg. 61 (1968), pag. 13: *Teneinde de invloed van gewenning uit te schakelen*, werden de woorden in de beide lijsten aselekt verdeeld, zodat geen enkele maal dezelfde opeenvolging voorkwam.

Pag. 16: *Teneinde dit na te gaan*, werden de verkregen gegevens ingedeeld in klassen (...).

Bovenstaande citaten heb ik incidenteel verzameld; bij een systematisch onderzoek zouden ze uitgroeien tot een monstercollectie. De meeste zijn uit de pen gevloeid doordat de auteur een (ongemotiveerde) angst had voor het voornaamwoord *ik*. Het zou ongehoord zijn, als de taalpolitici er rode strepen onder gingen zetten. Ten hoogste kunnen ze bescheiden vaststellen: de stijl van een betoog is ermee gediend als we in onze zinnen niet terugschikken voor een meer persoonlijk onderwerp; de eerste persoon van het persoonlijk voornaamwoord is geen onnet woord. Als *ik* zijn taboe verliest, blijven de meeste niet-conjuncte beknopte bijzinnen vanzelf achterwege. Een voorzichtig advies is dus wel op zijn plaats: laat de infinitiefconstructie als bijwoordelijke bepaling, als het enigszins kan, aansluiten bij het onderwerp.

Natuurlijk vallen vaste uitdrukkingen niet onder de wet van de aansluiting.

VOORBEELDEN:

Om kort te gaan, er is een einde gekomen aan het schrikbewind. Om

alleen van de twee jongste uitgaven te gewagen, ze zijn veel te slordig. Aansluiting bij een ander zinsdeel dan het onderwerp is in bepaalde gevallen (die ik niet systematisch onderzocht heb) trouwens mogelijk, zonder dat er sprake is van een nabepaling: Jan stuurt Piet om brood te halen²¹³.

B. Als bijvoeglijke nabepaling

De beknopte bijzin moet (vrijwel) onmiddellijk op zijn kern volgen: Er is voor mij nooit reden geweest (om) hem te groeten. Hij heeft het recht, je voor de rechter te dagen.

Fouten ontstaan meestal doordat de plaatsregel niet in acht wordt genomen: Er moeten voorzieningen getroffen worden om een financieel debacle te voorkomen. (De lezer interpreteert dit als een verkeerd aansluitende finale bijzin; beter: Voorzieningen om een financieel debacle te voorkomen zijn dringend gewenst.) Om je voor de rechter te dagen heeft hij het recht. Overigens is een nabepaling in andere vorm (bv. een betrekkelijke bijzin) vaak beter: Een leerling een gedicht laten memoriseren om later gedeclameerd te worden, behoort ook tot het huiswerk; beter: een gedicht laten memoriseren, dat hij later moet voordragen.

C. Als bijwoordelijke nabepaling

De beknopte bijzin moet (vrijwel) onmiddellijk op zijn 'kern' volgen: Dat is te mooi om waar te zijn. Dat is bestemd om te verrotten. Dat is aangenaam om te horen.

Fouten ontstaan doordat de plaatsregel niet in acht wordt genomen: Om er hun aandacht aan te wijden biedt dit probleem voldoende stof aan de ministers. (*Om ... wijden* moet nabepaling bij *voldoende* zijn: voldoende stof om er hun aandacht aan te wijden.)

N.B. De zin 'Hij was te bang van die hond om hem mee te willen nemen' vereist een voorwerp in de bekn. bijzin. Deze opmerking geldt voor alle gevallen waarin de beknopte bijzin vervangbaar is door het type 'dan dat hij hem mee wilde nemen'.

Fout. Hij was te bang van die hond om mee te willen nemen²¹⁴. De tentoonstelling is veel te uitgebreid om in één dag te kunnen zien. Dit probleem is niet belangrijk genoeg om hun aandacht aan te wijden. (Hier is het voorzetselvoorwerp onvolledig; verbetering: om *er* hun aandacht aan te wijden.)

Eindnoten:

- 201 T. TERWEY, *Nederlandsche Spraakkunst*, Groningen 1907, pag. 37 e.v.; C.H. DEN HERTOG, *De Nederlandsche Taal*, Amsterdam 1905² pag. 17 e.v.; RIJPMASCHURINGA, *Ned. Sprkk.*, Groningen 1961¹⁸ pag. 100. Bezwaren tegen de term beknopte bijzin voor een deelwoordgroep: H.F.A. VAN DER LUBBE, *Woordvolgorde in het Nederlands*, Assen 1958, pag. 264 e.v.
- 202 De begrippen zin, hoofd- en bijzin zijn minder eenvoudig dan de schoolgrammatica's suggereren. Zie C.G.N. DE VOOYS, *Ned. Spraakk.* Groningen 1949² pag. 339, 1963⁶, pag. 347; G.F. Bos,

- Het probleem van de samengestelde zin, Diss. Utrecht 1964 (Den Haag 1964); A.W. DE GROOT, Inleiding tot de algemene taalwetenschap, Groningen 1962, IV; H.F.A. VAN DER LUBBE, Woordvolgorde in het Nederlands, Assen 1958, Hoofdstuk II; F.G. DROSTE, Terminologische moeilijkheden bij 'de zin', N. Tg. 54 (1961) pag. 11 e.v.; PAARDEKOOPER, Moeilijkheden bij Terminol. moeilijkheden bij de zin, N. Tg. 59 (1966) pag. 232 e.v.; F.G. DROSTE, Grondbeginselen van de Nederlandse grammatica, Den Haag 1965².
- 203 *Wie zoiets kan schrijven weet hoe de zaken ervoor staan*: onderwerp, gezegde, lijdend voorwerp (twee bijzinnen als zinsdeel). De man *die zich zelf respecteert*, werkt zo hard *dat hij zijn gezin kan onderhouden* (twee bijzinnen als delen van zinsdelen: *die ... respecteert* is deel van het onderwerp, *dat ... onderhouden* is deel van de bijwoordelijke bepaling die met *zo* begint). Zie P.C. PAARDEKOOPER, Een foute zinsbegrenzing, Lev. Talen 1962, pag. 185 e.v.
- 204 ROGIER, Ned. Briefstijl; PIEETE, Incorrect Nederlands; DAMSTEEGT, In de doolhof.
- 205 Behalve *ofschoon (hoewel)*, *als*: Ofschoon (hoewel) duizelend van de hoofdpijn, verscheen hij op het podium. Hij zag eruit als recht uit de hemel komend. PAARDEKOOPER, Beknopte ABN-syntaxis, 8. 4., 8. 5., 8. 6.
De infinitiefconstructie begint met (*om*) *te*. De traditionele grammatica spreekt hier van voorzetsels. PAARDEKOOPER noemt *om* een onderschikkend voegwoord.
- 206 Vgl. *Hoe* hij zoiets heeft kunnen doen, is een pijnlijke vraag.
- 207 Overdiep, Stil. Gramm. Zwolle 1937, par. 340 e.v.; Paardekooper, Bekn. abn-syntaxis, 8. 2.
- 208 In de stijlboekjes staat gewoonlijk: bij het onderwerp van de *hoofdzin*. Het is duidelijk dat een bijzin van de tweede graad aansluit bij het onderwerp van de eerstegraadsbijzin, enz.
- 209 Zie N. Tg. 55 (1962), pag. 117; Taal en Tongval 33, pag. 150. PIEETE, Incorrect Ned., Purmerend 1968³, pag. 39.
- 210 Vgl. PAARDEKOOPER, Beknopte ABN-syntaxis 1968³, 3. 5. 3.
- 211 Bij het onderwerp van de hoofdzin of van een hogeregraadsbijzin; zelfs is aansluiting bij het schimonderwerp van een beknopte bijzin mogelijk: Men verdenkt hem van de opzet, de hoofdpersoon te ontluisteren door juist zijn beperkingen en kleinheden in het volle licht te zetten.
- 212 Zie Onze Taal 29 (1960) pag. 19 e.v., waar de beknopte bijzinnen fout worden genoemd, als ze dubbelzinnig zijn. Er zijn heel normale constructies, in strijd met de rigoureuze schoolregel, bv. Jan stuurt Piet om brood te halen. Lees ook het artikeltje van J. VEERING in Onze Taal 40 (1971) pag. 5 e.v.
- 213 Onze Taal 29 (1960), pag. 20.
- 214 PAARDEKOOPER, Beknopte ABN-syntaxis 1966², 4. 4. 2. 3.

19. (Dis)congruentie

19. 1. Discongruentie

Naïeve discongruentie komt alleen bij vergissing voor. Gewoonlijk is er een bijgedachte die de ontsporing veroorzaakt.

- a. Het onderwerp wordt naar zijn getal verkeerd geïnterpreteerd: Op de recepten was niet vermeld hoe de narcotica moest worden toegediend. De V.S. heeft een grote verantwoordelijkheid op zich genomen.
- b. Een bepaling van gesteldheid overheerst het onderwerp: Toen de acht achtervolgers waarmee De Smet te Heerlen gearriveerd was, *de een na de ander* begon af te zakken, werd het voor de vluchteling een beklonken zaak.
- c. Onderwerp en voorwerp worden verwisseld: Dit gebied schijnt honderden wolven tot vaste verblijfplaats te hebben gekozen.
- d. Onderwerp en naamw. deel worden verwisseld (weegschaalconstructie): Het hoogtepunt van het jaar was de Olympische Spelen. (Het onderwerp staat achteraan: die waren het hoogtepunt.)
- e. Het meervoudig element in de bijvoeglijke bepaling oefent dwang uit: De grote verscheidenheid van uniformen, van drapeaus, vaandels etc. zullen een groots schouwspel vormen. De beeldkwaliteit van het nieuws en van de speelfilm lieten helaas te wensen over. Geen van beiden zijn verantwoordelijk. (Goed: Geen van beiden zijn ze verantwoordelijk.)
- f. 'Reeksvormers' lijken zozeer op gewone nevenschikkende voegwoorden dat ze het meervoud oproepen: Niet alleen de winter maar ook de zomer zijn onvolmaakt²¹⁵.

19. 2. Congruentie

Van ontsporing is geen sprake in de volgende gevallen:

a. De elementen van het onderwerp worden als een eenheid gevoeld: Zijn liefde en toewijding is grenzeloos. Arm en rijk, jong en oud was verbonden in één gevoel. Schip en bemanning verdween in de golven. Een syntactisch verschil kan door de herhaling van het lidwoord tot stand worden gebracht: De bescherming en cultivering van onze taal is belangrijk; de bescherming en de cultivering van onze taal zijn belangrijk.

b. Bij nevenschikking met *of* kan er een subtiel betekenisverschil zijn: Jan of Piet heeft het gedaan: een van de twee, met uitsluiting van de ander.

Jan of Piet hebben het gedaan: bij dit tweetal zit de schuldige, voorlopig dragen ze samen de verdenking.

Moeilijk wordt de keuze als er verschil is in persoon: Mijn broer of ik *ben, is, zijn* verantwoordelijk²¹⁶. Iets dergelijks is er aan de hand met *noch*: Jan noch Piet heeft (hebben) het gezien.

c. Collectiva vereisen een enkelvoudige persoonsvorm als ze werkelijk 'collectief' fungeren; zodra ze 'distributief' gebruikt worden, krijgen ze een meervoudige persoonsvorm²¹⁷.

Er is een duidelijk semantisch verschil tussen de volgende tweetallen (de bijvoeglijke bepaling is met een pijl gemarkeerd): Er stond een paar $\xleftarrow{\text{schoenen}}$ (een linkse en een rechtse, bij elkaar horend); er stonden $\xrightarrow{\text{een paar}}$ schoenen (enkele schoenen). Er stond een aantal $\xleftarrow{\text{mensen}}$ te kijken (als een groep); $\xrightarrow{\text{een groot aantal}}$ mensen hebben zich in de loop van deze maand gemeld (successievelijk). Er is een massa $\xleftarrow{\text{stenen}}$ naar beneden gekomen (als een lawine); er zijn $\xrightarrow{\text{een massa}}$ tijdschriften verschenen (onafhankelijk van elkaar). Een $\xrightarrow{\text{menigte}}$ soldaten zijn gesneuveld (op verschillende momenten en plaatsen); een menigte $\xleftarrow{\text{sprinkhanen}}$ is op de akkers neergestreken (als een wolk).

Het is een veelvoorkomend geval van hypercorrectie, dat men bij verzamelingen nooit een meervoudige persoonsvorm gebruikt. Als er een duidelijke distributieve betekenis is, moet de enkelv. pv. als een fout worden beschouwd. In veel gevallen kan men kiezen.

N.B. Meeteenheden (3 meter), gewichtseenheden (3 kilo), geldeenheden (3 gulden) nemen een bijzondere plaats in doordat ze normaliter geen meervoudsuitgang krijgen²¹⁸. Daardoor sluit zich gemakkelijk een enkelvoudige persoonsvorm aan, ook als deze eenheden bijv. bepaling zijn. Vergelijk: Er waren (een) miljoen mensen aanwezig; er is (een) miljoen gulden bij elkaar gebracht. Honderdduizend belangstellenden hadden zich verzameld; in Engeland werd reeds 20.000 pond ingezameld.

d. Er is betekenisverschil tussen: Jan ging met zijn vader vissen; Jan met zijn vader gingen vissen. In het laatste geval is *met* een nevenschikkend voegwoord.

Op grond van deze overweging kan goedgekeurd worden: Van Dis c.s. volgen de goede raad van Stutterheim niet op.

e. Tien sommen lijkt me veel²¹⁹. Vier kwartjes is duur²²⁰. Bijgedachte: dit aantal, dit bedrag. Bij hervatting van het onderwerp wordt de constructie: Tien sommen, dat lijkt me veel. Vier kwartjes, dat is duur.

f. Zowel ... als

Bij indifferent gebruik²²¹ is het meervoud gewenst: Zowel Jan als Piet hebben het gezien.

g. Verandering van grammaticale functie heeft consequenties voor de persoonsvorm.

Oorspronkelijk: De heren (meew. voorw.) wordt verzocht niet te roken. U (meew. vw.) gelieve dit bedrag spoedig te laten overschrijven. Steeds meer gebruikelijk: De heren (onderw.) worden verzocht niet te roken. De dames (onderw.) gelieven even te wachten²²².

h. De relatieve bijzin levert complicaties op:

- Ik die altijd hard gewerkt *heb*. De persoonsvorm congrueert met *ik*. Hier is de congruentie van subj. (die) en persoonsvorm (heb) niet verstoord, omdat de persoonsfunctie van *ik* door het betr. vnw. geabsorbeerd is (een verschijnsel van 'contractie'). Dit komt vooral voor bij vocativi: Jij, die mijn beste vriend bent; Onze Vader, die in de hemel zijt²²³.

- Een van de beste architecten (,) die ons land bezocht hebben (heeft)²²⁴. Als de bijv. bijzin beperkend bedoeld is (en dat is hij zo goed als altijd²²⁵), is het antecedent *architecten*; *die* is dus eigenlijk meervoud, *heeft* is dus eigenlijk onjuist.

Maar de psychologische factor overheerst steeds meer de grammatische, zodat zinnen van het type 'Een van de beste architecten die ons land bezocht heeft' niemand meer schokken of verbazen. Ook hier kunnen we weer spreken van 'contractie'. Een van de *architecten* wordt geïnterpreteerd als *een architect*.

De taalpedagoog kan voorzichtig adviseren, het onderscheid tussen uitbreidende en beperkende bijzinnen te handhaven; hij kan echter niet blind zijn voor het feit dat de praktijk vaak anders is.

Eindnoten:

215 PAARDEKOOPER, Beknopte ABN-syntaxis 1968³, 2. 5. 2. 3. 1. De enkelvoudige pv lijkt verplicht bij *noch ... noch, niet ... maar, en niet alleen ... maar ook*.

216 OVERDIEP, Stil gramm. § 221.

217 Zie OVERDIEP, Stil. gramm. § 220; J.A. MEIJERS, Zin en onzin in hedendaags taalgebruik, Amsterdam 1952, pag. 192 e.v.; vooral G. ROYEN, Bijgedachten en botsingen in taal, Den Bosch 1939. Interessante voorbeelden bij K. CUPÉRY, Enkele opmerkingen over de verhouding tussen onderwerp en gezegde, Onze Taal 34 (1965), pag. 69 e.v.; J. DE ROOY, Een paar is twee, N.Tg. 63 (1970) pag. 118 e.v.

218 P.C. PAARDEKOOPER, ABN-gids, Standaardpocket pag. xx.

219 PAARDEKOOPER, Bekn. ABN-syntaxis 2. 5. 2. 3. 1.

220 OVERDIEP, Stil. gramm. § 220.

221 Vergelijk 8. 5.

222 KOOIMAN, Als in het Engels, maar niet uit het Engels, N. Tg. 56 (1963); W.v. LANGENDONCK, Het meewerkend voorwerp van de actieve zin als onderwerp voor de passieve zin, Leuv. Bijdr. LVII, nr. 3 (lezing VI. Filologencongres 1967). G.A. VAN ES en P.P.J. VAN CASPEL, Syntaxis v.h. mod. Ned., nr. 16 (1972) pag. 193.

223 OVERDIEP, Stil. gramm. § 221.

224 L.C. MICHELS, Een syntactische aporie, N. Tg. 52 (1959) pag. 163 e.v.

225 Uitbreidend: Hij is een van onze beste architecten, die daarom allerwegen geëerd wordt.

20. Slordige verwijswaarden

Voornaamwoorden en bijwoorden brengen dikwijls verband met een zin, woordgroep of woord tot stand. Ervaren stilisten zullen dat verband op de juiste wijze leggen; slordige scribenten begaan hier allerlei misstappen²²⁶. Een van de fouten is besproken bij het woordgeslacht (nr. 12). Een andere fout valt onder het begrip sylleps of synesis²²⁷. Daaronder verstaan we een enigszins zwevend zinsverband: we haken vast, niet aan wat er gesproken of geschreven is, maar aan wat in onze geest zweeft.

De sylleps is een stijfijuur. Dat wil zeggen: hij verlevendigt onze taal zolang hij op een verantwoorde wijze gehanteerd wordt; maar hij verslapt ze zodra hij over de schreef gaat. Bekwame taalkundigen hebben een mild oordeel uitgesproken over de volgende gevallen: Het leger naderde in wanorde; zij riepen en schreeuwden²²⁸. Hoe vond je de uitvoering gisteravond? - Ik vond het mooi²²⁹.

Maar in de opstellen van onze leerlingen blijkt de slordige aansluiting de frequentste en de hardnekkigste syntactische fout te zijn! Vooral de voornaamwoorden *het*, *dit*, *dat* worden gedachteloos gebruikt. De didactiek is dus gebaat bij een wijze strengheid (die niet in rigoreusheid mag vervallen).

VOORBEELDEN uit opstellen:

De muziek is zo oud als de mens. Laat de instrumenten *uit die tijd* wat eenvoudiger zijn geweest dan thans, in principe waren ze hetzelfde.

De ploeterende peelbevolking, *die hun* arbeid verbeteren *voortzetten*.

Indrukwekkend was het paviljoen van Amerika. *Ze bouwden* een bassin waaromheen ze alles groepeerden.

Bewonderenswaardig was de hulpvaardigheid van de gids, al *doen die* het dan plichtmatig.

Een wonderlijke zaak is de muziek; *het* ontstaat spontaan.

Franse schilderijen en andere kunstwerken *uit dit land*.

Wijn en likeur horen er eigenlijk ook bij, maar *dit* kan ik weglaten.

Zijn plannen dwongen bewondering af; *dat was* goed in elkaar gezet.

De televisie is iets van de laatste tijd; *het* bestaat sinds enkele jaren.

In de cafés heeft men 'n televisie om het drankgebruik tot *hun* eigen voordeel op te voeren.

De Amerikanen preken de gelijkheid, maar *daar* is de rassehaat het ergst. Zoiets is funest. *Dan* denkt de wereld er het zijne van.

Guardini kan achter zijn naam de volgende woorden zetten: theoloog

en filosoof. *Hierdoor* worden velen afgeschrikt, omdat men denkt dat *dat* allemaal vreselijk geleerd is. Ik kan ook niet zeggen dat ze kinderlijk eenvoudig zijn, maar voor een gymnasiast is *dat* duidelijk in te zien. Sandberg heeft van het Stedelijk Museum een wereldbekend museum gemaakt. Hij heeft *in die jaren* ongeveer driehonderd tentoonstellingen georganiseerd.

Holland was een boerenomgeving, aan *wie* de kloosterlingen de inpolderingen leerden.

Het opstel helpt de leraar om de persoonlijke aard van de leerling te leren kennen en hem *van hieruit* didactisch verder te helpen.

De bijbel is geen boek over dierkunde, geschiedenis of sterrenkunde, maar het woord van God. Toch heeft men *dit* in de loop van de geschiedenis wel eens gedacht.

Neem nu eens de verhouding België - Nederland. Op papier is die vrij goed, maar in de praktijk valt *dit* tegen.

Tenslotte wordt zijn ontwerp nogmaals grondig nagezien door de opdrachtgever. Is dit gebeurd, dan kan de glazenier beginnen met het uittekenen *hiervan*. Dit is niet zo gemakkelijk, want het raam moet hij in zijn juiste grootte op papier zetten. Zo zien we dat *zo'n schilder* ook met houtskool om moet kunnen gaan.

Naarmate nu een jongen zich verder ontwikkelt, dus meer verantwoordelijkheid kan dragen, wordt hem *dit* ook geschonken.

Na dit alles maakt de kunstenaar een ontwerp over hetgeen hij zal uitbeelden. Hiervoor gaat hij alles *uit die bepaalde tijd* bekijken en bestuderen.

Tenslotte worden de scherven gebrand. Daarvoor gebruiken *zij* ovens. *Zij* waren in het begin zeer primitief, maar later zijn ze gas- en elektrische ovens gaan gebruiken.

Wanneer zijn boeken niet het gehoopte succes ten deel valt, dan zal hij *ermee* op moeten houden.

De klas kan *hun* beoordeling kenbaar maken.

VOORBEELDEN uit de krant:

De fanfare St.-Martinus, *die hun* hulde *kwamen* betuigen.

V.V.V. is er Zondag in geslaagd om *hun* gasten een gelijk spel af te dwingen.

Voor de rechtbank te Brussel zullen zich binnenkort leden van een internationale oprichtersbende te verantwoorden hebben, die priesterkleren *heeft* misbruikt om vertrouwen te wekken, waarna *zij* hun slachtoffers op gewetenloze manier *hebben* bedrogen.

Eindnoten:

- 226 C.F.P. STUTTERHEIM, Voornaamwoordelijke misstappen en misverstanden, inaugurale rede Leiden 1956 (opgenomen in J. BERITS, Woorden over woorden, Wolters Groningen 1964); G. ROYEN, Pronominale problemen in het Nederlands, Tilburg 1935; G. ROYEN, Bijgedachten en botsingen in taal, 's-Hertogenbosch 1939.
- 227 J.M. ACKET, De sylleps, N. Tg. 13 (1919) pag. 243 e.v.; J.M. ACKET, C.F.P. STUTTERHEIM, Stijlstudie en stijloefening, Haarlem 1960¹¹, pag. 144 e.v.; G.A. MESTERS, Schrijf, spreek zuiver Nederlands, Prisma, pag. 195 e.v.; P. DEZAIRE, Ons Nederlands, Prisma, pag. 190 e.v.
- 228 Zie ACKET, N. Tg. 13 (1919); ACKET-STUTTERHEIM, Stijlstudie en stijloefening. ACKET noemt de sylleps fout als er onduidelijkheid door ontstaat. De school moet met bescheidenheid kunst bijbrengen. Tot die bescheidenheid behoort dat ze de sylleps erkent als een natuurlijke stijlbeving, die wel een klein beetje matiging nodig heeft, maar vooral niet bestreden moet worden als iets verkeers in zijn wezen.

229 H.B.A. BOCKWINKEL, Over de faktor cliché-werking bij het gebruik van het voornaamwoord *het*, N. Tg. 34 (1940) pag. 308 e.v.: Zinnetjes met *het* (correct gebruikt) worden in hun geheel in het geheugen vastgelegd, en komen dus weer gemakkelijk in hun geheel daaruit te voorschijn, ook dan als *het* daarbij betrekking heeft op een niet-onzijdig substantief.

21. De tangconstructie

De tangconstructie (ook genoemd: wigconstructie) behoort tot het systeem van het Nederlands²³⁰. In tegenstelling tot het Frans heeft onze taal een 'onlogische' woordvolgorde: elementen die semantisch het nauwst verbonden zijn, worden syntactisch gescheiden; andere zinsdelen dringen er als een wig tussen, ze worden erdoor omsloten als door de grijpers van een tang.

VOORBEELDEN²³¹:

Ik *heb* gisteren je moeder in de schouwburg *gezien*. Je *zult* na je vakantie toch wel spoedig aan het werk *gaan*. Hij *is* sinds enige tijd *voorzitter*. Hij *betaalt* zijn schuld in twee jaar *af*. We *kozen* na die eerste mislukking wijselijk *het hazepad*. Je *vertrouwt* ten onrechte onvoorwaardelijk *op je intuïtie*. Ik *koop* in dat geval zo spoedig mogelijk *een hond*. Kom zo spoedig mogelijk *naar huis*. Mijn broer *woont* ondanks zijn afkeer van drukte al sinds enkele jaren *in de stad*. We vermoeden dat ze na al die wederwaardigheden genoeg van het reizen *heeft*.

De spanning kan te sterk worden als de afstand tussen de semantisch verbonden delen te groot wordt: Niet toevallig *doet* dit zinnebeeldig werk met breed formaat en dubbele horizon, waardoor zoveel mogelijk verschijnselen opgenomen konden worden, met zijn verstandelijk schema van het perspectief en de drie voorgeschreven kleuren, bruin, geel en blauw voor de opeenvolgende lagen, ons ouderwets *aan*²³².

Opeenhoping van voegwoorden levert bijna altijd een hinderlijke tangconstructie op: Er is geen twijfel aan, *dat indien* hij hard werkt, hij zeker zal slagen.

In gesproken taal wordt de spanning dikwijls opgeheven door een 'reactie'²³³. De eenvoudigste is de herhalingsconstructie: We *hebben* sinds we deze studie begonnen zijn *hebben we* al heel wat onderwerpen behandeld²³⁴. De tang in de bijzin wordt opgeheven door de woordvolgorde van de hoofdzin: Hij staat er slecht voor, ofschoon (korte pauze) *ik geef* hem nog een kans.

In geschreven taal zijn deze reacties niet correct; ze hebben daar ook geen functie: de lezer kan een moeilijke constructie twee- of driemaal in zich opnemen.

Wel kunnen we het erover eens zijn, dat zwaar overspannen tangconstructies kenmerkend zijn voor een stroeve, onnatuurlijke stijl. We kunnen allerlei kanten uit om ze te vermijden. VOORBEELDEN²³⁵: U *zult*

daar de man die alle werelddelen heeft bereisd, *aantreffen*. Verbetering: U zult daar de man aantreffen, die alle werelddelen heeft bereisd. U *bent* op grond van de bepalingen, opgenomen in het reglement van onze vereniging, *geroyeerd*. Verbetering: Op grond van de bepalingen... bent u geroyeerd.

Een bijzonder type tangconstructie²³⁶ treffen we vooral aan in ambtelijke kringen: de lange bepaling tussen lidwoord (of voornaamwoord) en substantief (vaak beschouwd als een germanisme). Ook onder de journalisten schuilen liefhebbers van deze acrobatentechniek: in *de* nog pas vijf jaren geleden geheel vernieuwde *bibliotheekruimte*; tijdens *het* donderdag bij gelegenheid van de elfde onderwijsdag in Royal te Heerlen gehouden *onderwijsforum*; *de* ongeveer veertien dagen geleden uit Klants dierentuin ontsnapte *resusaap*; *de* ondergronds nieuw aan te leggen *pijlers*; *het* dezer dagen te verspreiden eerste *nummer* van 'Antraciet'. Meestal volgt onmiddellijk op het lidwoord een voorzetsel: *een* uit de A-keurmeesters Hanekamp en Wesseling en hoofdkeurmeester Wassing bestaande *jury*; *de* in sommige perioden in hoog tempo gespeelde *ontmoeting*; *deze* voor de ontwikkeling de Benelux-samenwerking zo belangrijke *aangelegenheid*.

Een merkwaardige reactie bevat de groep: een verboden oversteekplaats voor rijwielen²³⁷. De orthodoxe constructie zou zijn: een voor rijwielen verboden oversteekplaats, maar die klinkt minder begrijpelijk voor de eenvoudige wielrijder: 'verboden oversteekplaats' is als samenkoppeling de kern geworden in deze groep, 'voor rijwielen' is een bijv. bepaling bij het geheel. Dezelfde verhouding geldt niet voor 'een rijk land aan bodemschatten' en nog minder voor 'het verdiende geld in de vakantie'. Deze twee reacties overschrijden de grens van het toelaatbare.

Eindnoten:

- 230 Zie C.B. VAN HAERINGEN, Spanningen in hedendaags Nederlands, inaug. rede Utrecht ('s-Gravenhage 1946); C.B. VAN HAERINGEN, Tangconstructies en reacties daarop, N. Tg. 40 (1947) pag. 1 e.v. (Neerlandica, 's-Gravenhage 1949, pag. 260 e.v.); L.C. MICHELS, Over het waarnemen van taalverschijnselen, inaug. rede, Nijmegen 1946; B.V.D. BERG, De zinsbouw in het Nederlands, N. Tg. 42 (1949) pag. 120 e.v., 205 e.v.; B.V.D. BERG, Sanering van de zinsontleding, N. Tg. 50 (1957) pag. 19 e.v.; B.V.D. BERG, Beknopte Nederlandse spraakkunst, Den Haag 1964⁴; MEJ. M.A.F. OSTENDORF, De tangconstructie als syntactisch stramien, N. Tg. 51 (1958) pag. 139 e.v.
- 231 Zie ook Onze Taal 32 (1963) pag. 63 e.v. (Spanning in de zin).
- 232 L.C. MICHELS, Trekken van taalgebruik, 's-Hertogenbosch 1962, pag. 10.
- 233 C.B. VAN HAERINGEN, Tangconstructies en reacties daarop, N. Tg; 40 (1947), pag. 1 e.v. Mej. B.J. UYLINGS, Syntactische verschijnselen bij onvoorbereid spreken, diss. Utrecht 1956.
- 234 A. SASSEN, Een ontspoorde woordgroep? Groningen 1959, pag. 8, ziet er geen reactie op een tang in maar op een andere soort spanning: het dominante zinsdeel komt in tweede instantie vóór alle zinsdelen te staan. Dus niet alleen: 'Ik loop gisteravond loop ik nog even de tuin in', maar ook: 'Daar ligt 'n fietspomp ligt daar'. In dit laatste voorbeeld is er geen sprake van een hinderlijke tang waarop gereageerd moet worden. A. SASSEN, Syntactische implicaties van de zgn. herhalingsconstructie (dat is een gek geval is dat), Hand. 26e VI. Filologencongres, Gent 1967.
- 235 Zie ook Onze Taal 32 (1963) pag. 63 e.v.
- 236 L.C. MICHELS, Over het waarnemen van taalverschijnselen, Nijmegen 1946; ROGIER-PIEETE, Nederlandse briefstijl, Zwolle 1954⁴, 1963⁵.
- 237 A. SASSEN, Een ontspoorde woordgroep? Groningen 1959.

22. De lijdende vorm

Het passivum is op zich zelf geen verkeerd Nederlands. Om stilistische redenen is het zelfs gewenst in bepaalde situaties: het is onpersoonlijker, algemener, bescheidener dan het activum. In zakelijke of ambtelijke stukken hanteert de auteur de lijdende vorm om op de achtergrond te blijven. De passieve constructie brengt distantie teweeg. Als we zeggen: 'Er werd gegeten en gedronken, er werd gezongen en gesprongen', dan willen we deze activiteiten onder woorden brengen; de subjecten daarvan zijn irrelevant.

Ook de logische aansluiting vereist dikwijls het passivum: 'Het nieuwe gebouw staat aan het IJ, even ten westen van het Centraal Station. *Het is ontworpen* door het architectenbureau Dudok'. De actieve constructie: 'Het architectenbureau Dudok heeft het ontworpen' zou een ongewenste sprong in de gedachte teweegbrengen²³⁸.

Relatieve bijzinnen vereisen dikwijls een passieve vorm omwille van de helderheid. 'Johannes, die door Jezus bijzonder werd bemind' bevat geen syntactische homonymie; 'Johannes, die Jezus bijzonder liefhad' wel.

Auteurs van taalgidsen en stijlboekjes zijn dikwijls fanatiek in hun strijd tegen de lijdende vorm; ze gebruiken scheldwoorden als passivitis, Tante-Doortjestijl, Mr.-Theodorusstijl. Hun reactie is begrijpelijk: slechte stilisten hebben daar volop aanleiding toe gegeven.

VOORBEELDEN van onverantwoord gebruik uit opstellen en kranteberichten: Tot het geven van dergelijke hoge premies werd overgegaan, nadat was gebleken, dat de gewone jachtbrigades maar weinig resultaat hadden. Dat alvorens hiertoe over te gaan, eerst moet worden vastgesteld, welke kennis en kunde van een jager moet worden geëist, is zonder meer duidelijk. Aangezien aan de voorbereidingen geen ruime bekendheid gegeven is kunnen worden, hebben de organisatoren besloten (...). Indien als logisch uitvloeisel van deze omschakeling tevens was overgegaan tot het gelijkschakelen van begrafenissen en huwelijken, zou een afgerond geheel zijn verkregen. Na enige dankwoorden van de jubilaris werd nog even gezellig samengezeten.

Bijzonder geliefd zijn bouwsels waarin *er* vermeden wordt, zodat het participium voorop komt: Opgepast moet worden, dat niet op een overdreven wijze wordt georganiseerd. Gewacht werd daarvoor op de komst van experts. Gedacht wordt aan de bouw van een economisch centrum. De constructie zal ontstaan zijn in een verslag waarin een aantal hande-

lingen of gebeurtenissen wordt opgesomd. Ambtelijk VOORBEELD: In het bestuur van de Stichting van den Arbeid werd de bespreking voortgezet omtrent de te nemen loonmaatregelen. Kennis werd genomen van een technisch rapport aangaande het cijfermatige uitgangspunt, dat bij de bespreking zou worden gevolgd. Vastgesteld kon worden dat in het bestuur van de Stichting over dit uitgangspunt volledige overeenstemming bestond.

Uitgesloten of nauwelijks mogelijk is de passieve vorm bij intransitieve werkwoorden die met *zijn* worden vervoegd^{238a}: door hem werd naar huis gelopen, er werd naar huis gelopen; er werd uitgeleden. In de volgende mededeling is 'kinderen krijgen' gebruikt als een uitdrukking: Dr. Koers verzet zich tegen de vanzelfsprekendheid waarmee getrouwd wordt en kinderen gekregen^{238b}. Deze zin lijkt mij ongrammaticaal.

Eindnoten:

238 S. WITTEBOON, De Radionieuwsdienst en de Nederlandse Taal, Onze Taal 29 (1960) pag. 26 e.v.

Zie vooral ook: VAN ES en VAN CASPEL, Syntaxis van het moderne Nederlands, nr. 23 (1973) pag. 1 e.v. Daar wordt o.a. een analyse gegeven van het volgende citaat: 'Nederland bezit dan ook nauwelijks werkelijke paleizen. Amsterdams enige gebouw van formaat is het gewezen stadhuis, het Paleis op de Dam, maar het *wordt* niet door de koninklijke familie *bewoond*.' Deze constructie is stilistisch gezien de enige juiste: de koninklijke familie is hier geen 'psychologisch subject.'

238a VAN ES en VAN CASPEL, Synt. v.h. mod. Ned., nr. 24 (1973) pag. 56.

238b Studio 12-18 mei 1974, pag. 14.

23. De anakoloet

Het Griekse *anakolouthos* betekent: niet volgend, zonder samenhang. Een anakoloet is een 'zin' die ontspoord.

23. 1.

Speciale aandacht vraagt de *opsomming*, die uit homogene elementen moet bestaan: woorden, woordgroepen of zinnen die dezelfde grammaticale functie vervullen.

Fout.

- Het boek 'Moderne welsprekendheid' van Stuiveling bevat vier delen:

1. de grondslagen;
2. de voorbereiding;
3. de praktijk;
4. tenslotte behandelt de auteur nog verschillende andere toepassingen.

- Ofschoon niet origineel in hun denkbeelden en door sommigen bekritiseerd om hun oppervlakkigheid zijn de Philantropijnen in historisch perspectief interessant, omdat zij *ten eerste* vertegenwoordigers zijn van een typische pedagogische stroming: de Verlichtingspedagogiek, die gekenmerkt wordt door rationalisme, empirisme en naturalisme. *Ten tweede* zijn zij de eersten in de nieuwe tijd geweest, die een begin maakten met een systematische opzet van de lichamelijke oefeningen en de lichamelijke opvoeding in de scholen introduceerden. *Ten derde* hebben zij (...).

- We kunnen twee groepen onderscheiden:

- a. de taalkundigen die menen, dat de grammatica in dienst staat van de taalbeheersing;
- b. de tweede stroming wil de grammatica om haar zelf bestuderen.

23. 2.

Woordgroepen die nergens bij aansluiten (geïsoleerde woordgroepen) zijn niet zeldzaam in de opstellen van scholieren. VOORBEELDEN: Geen van de tentoongestelde auto's rijdt in Rusland rond; evenzo met de motorfietsen. Het is noodzakelijk dat de conventionele maatschappelijke structuur doorbroken wordt: een eerlijker, rechtvaardiger verdeling van inkomen, macht en kennis. Zo vlug mogelijk moesten alle fabrieken geautomatiseerd worden, minder mensen nodig en toch meer productie.

23. 3.

Het nevenschikkend voegwoord vereist dikwijls parallelbouw.

In de volgende zinnen ontbreekt die: Luns is de minister die ons land veel aanzien in het buitenland heeft geschonken en *hij heeft* de vriendschappelijke relaties met verschillende landen verstevigd. Verbetering: en die ... verstevigd heeft. De moraal van Elckerlyc is dat we niet op de aardse goederen moeten rekenen, maar *we moeten* alleen op het hemelse rekenen. Bredero was iemand die zolang hij geld had er lustig op los leefde, maar zodra zijn beurs leeg was, *kwam hij* tot inkeer.

23. 4.

Ongelijksoortige zinsdelen kunnen niet door nevenschikkende voegwoorden verbonden worden. De combinatie bijwoordelijke bepaling en bepaling van gesteldheid komt in teksten voor: 'Recht voor mijn kijken uit, stond op den scherpen draad de jongen *los* en *boven de oogenvollen kuil beneden*'²³⁹, een Donatello-beeldje zonder voetstuk en aan een dwarsfluitspeler doende denken²⁴⁰. Maar er zijn beperkingen. Ik meen dat de combinatie van predikatieve bepaling met een bijw. bepaling van hoedanigheid, vergelijking of omstandigheid geen grammaticaal bezwaar meebrengt; misschien is er vaak stilistische kritiek mogelijk. VOORBEELDEN: *Woedend en als een getergde leeuw* keek hij me aan. *Eenzaam en zonder personeel* woonde ze in de villa. Andere combinaties zijn moeilijker te verwezenlijken of zelfs onmogelijk: *Woedend en nadat ze het boek in een hoek gesmeten had*, ging ze weg.

23. 5.

Een moeilijker vraag: moeten nevenschikte woordgroepen tot hetzelfde syntactisch patroon behoren? Gevallen als 'Ik zag *de dief* en *hoe hij in het donker wegluchtte*' bevatten geen probleem: hier is geen nevenschikking binnen één lijdend voorwerp, maar samentrekking van twee zinnen. Het is wel opvallend dat de meeste gevallen van verschil in patroon in 'moeilijke' teksten voorkomen. VOORBEELD: ik bedoel natuurlijk niet, dat die (ondeugden) op zichzelf waardering verdienen, maar wel begrijpen (= substantief), hoezeer *onmisbaar* of juist *voorwaarde van zijn grote eigenschappen* die waren²⁴¹. (Het samengestelde naamw. deel bestaat uit de combinatie adjectief + substantiefgroep.) De nevenschikte delen van een bijvoeglijke bepaling bestaan vaak uit verschillende patronen. VOORBEELD: Hij draagt weliswaar het besef in zich *van het fragmentarisch karakter zijner wetenschap*, (...) en *hoe zij zich met alle andere vakwetenschappen in dat wezenlijk opzicht onderscheidt van de wijsbegeerte*²⁴².

Ook hier kunnen we weer opmerken, dat de gedurfde combinatie voorkomt in geconstrueerde teksten. Bij slechte stilisten dreigt steeds de ontsporing; vooral als een van de delen een betrekkelijke bijzin is, ontstaat er een gewrongen constructie.

VOORBEELDEN uit de krant: De jonge Belg toonde zich hard als graniet in een rennersveld *met tal van klinkende namen* en *waarin bovendien stielge-*

noten meereden, die in dit vak reeds jarenlang hun sporen verdiend hadden. Twee jongemannen onder invloed wilden wegrijden met een jeep, welke geparkeerd stond voor de woning van de familie G. en toebehorend aan een daar op bezoek zijnde familie.

Moeilijk te verwerken is vooral de combinatie van voor- en nabepaling. VOORBEELDEN: Hij kocht een *dure* auto en *met een radio erin*. Er werden *tweeduizend* circulaire en *waarin om hulp werd verzocht*, rondgestuurd. Meestal kunnen we de correctie aanbrengen door het nevenschikkend voegwoord te schrappen.

N.B. Dit laatste type komt in literaire taal voor. Bij Hooft bv.: 'het zijn *eighe* plaghen der hoogheide (= de gewone moeilijkheden der hooggeplaatsten) ende *die de grootste van den aardtbodem gepijnicht hebben*'²⁴³.

23. 6.

Geen anakoloet is er in de conditionele constructie:

Als men die eenmaal heeft leren kennen, voorzover dat uit bescheiden mogelijk is, en *men is voor zulke gestalten ontvankelijk*, dan oefent deze een onvergankelijke aantrekking uit.

De tweede voorwaardelijke bijzin heeft de rechte woordorde van de 'hoofdzin'; het herhalende *dan* is onmisbaar. Paardekooper²⁴⁴ vindt deze volgorde natuurlijker dan de parallelbouw: Als men ... heeft leren kennen en men ... ontvankelijk is.

23. 7.

Bijwoorden of bijwoordelijke uitdrukkingen die de delen van een opsomming markeren, missen soms node hun correlaten (enerzijds, ten eerste, in (op) de eerste plaats enz.):

Deze vraag is enerzijds een mysterie omdat ze nooit afdoende beantwoord wordt, maar toch is ze niet zinloos.

23. 8.

Een bijzin gaat onverwachts over in een hoofdzin: We moeten wel beseffen, dat hoe meer restricties we maken, deste moeilijker wordt de conclusie.

Eindnoten:

239 De door mij gecursiveerde delen zijn nevenschikkend verbonden.

240 JACOBUS VAN LOOY, Nieuw proza, eerste schetsje (gecteerd uit KARSEMEIJER-KAZEMIER, Nederlands na 1600, Groningen 1964¹⁸, no 27).

- Misschien pleit deze mogelijkheid voor de mening van PAARDEKOOPEr (Kleine ABN-syntaxis), dat bepalingen van gesteldheid geen aparte categorie vormen naast de bijwoordelijke bepalingen.
- 241 J.C. BLOEM, Verzamelde Beschouwingen, Bilderdijk (examenopgave Ned. M.O.-A. 1964).
- 242 L.C. MICHELS, Over het waarnemen van taalverschijnselen, Nijmegen 1946, pag. 5 (examenopgave M.O.-A. 1963).
- 243 OVERDIEP, Stil. grammatica, Zwolle 1937, § 370.
- 244 Beknopte ABN-syntaxis, 7. 5. 6.

24. Woordvolgorde

De structuralistische grammatica werkt vooral met plaatscategorieën²⁴⁵. Het systeem van de taal blijkt voor een belangrijk gedeelte te bestaan uit plaatsregels.

In vorige hoofdstukken zijn al enkele fouten besproken, die ontstonden doordat deze plaatsregels niet in acht werden genomen: beknopte bijzin (nr. 6. 2. en nr. 18), gedaan hebben - hebben gedaan (bij het germanisme: nr. 13. 2. 3. 3. 5.), inversie (nr. 16), tangconstructie (nr. 21).

Hieronder volgen nog enkele belangrijke gevallen.

24. 1. De plaats van de persoonsvorm²⁴⁶

In een constaterende zin (Piet loopt daar; daar loopt Piet) en in een leemtevraag beginnend met een vragend woord (Wie is daar? Waarom doe je niet mee?) staat de persoonsvorm op de tweede plaats. Onnederlands is de verschuiving naar rechts zoals die gemakkelijk in vertalingen uit het Latijn geschiedt: *Canes latrantes non mordent* → Honden, wanneer ze blaffen, bijten niet.

24. 2. De volgorde van de bijwoordelijke bepalingen

In een Nederlandse zin is de volgorde der bepalingen aan subtiële wetten gebonden²⁴⁷, die voor een 'neutrale' zin²⁴⁸ wel ongeveer te formuleren zijn. Volgens het principe van de tangconstructie komt een onmisbare aanvulling van het gezegde²⁴⁹ zo ver mogelijk naar rechts; volgens datzelfde principe worden de bepalingen naar de graad van belangrijkheid gerangschikt van rechts naar links.

VOORBEELD: De minister *vertrekt* bij ⁵gunstig ⁴weer ³ter ²tekening van het verdrag met ¹zijn ²staatssecretaris ¹per ¹vliegtuig *naar Parijs*.

De aanvulling naar Parijs staat zo ver mogelijk van de persoonsvorm af, de hiërarchie van de bepalingen hangt samen met de vraag wat meer of minder inherent aan de handeling is; de volgorde (van achteren naar voren) blijkt hier te zijn: middel, omstandigheid, doel, tijd, voorwaarde. De zaak is gecompliceerder dan ze hier wordt voorgesteld²⁵⁰. Wat hier gedemonstreerd moest worden, was het feit dat er

plaatswetten zijn. In de praktijk zullen we moeten afgaan op een goed gevormd taalgevoel.

Ontsporingen (uit opstellen): zij die van ver komen, kunnen in het vervolg *te voet* niet meer in de middagpauze van school naar huis. (Het cursieve zinsdeel moet als voornaamste bepaling zo ver mogelijk naar achteren.) Onze klas zal, *onder leiding van meneer X*, als de directeur het goed vindt, in de paasvakantie een excursie naar het Rijksmuseum maken. (*onder leiding van meneer X* moest als bepaling van omstandigheid vlak voor het complement *een excursie naar het Rijksmuseum* staan; thans lijkt het alsof de voorwaarde *als ... vindt* geldt voor het leiderschap van meneer X.)

24. 3. Bijwoordelijke bepalingen die naar het verkeerde gezegde verdwaald zijn

Op het moment dat Scheffer een steen wilde oprapen, om er *waarschijnlijk* mee te gooien, verscheen Damen in de deuropening. *Van 6 tot 11 februari* zijn we van plan een bijzonder feest te vieren.

24. 4. De volgorde van de bijvoeglijke bepalingen

In een coördinatie van bijvoeglijke bepalingen is de volgorde aan subtiele wetten gebonden²⁵¹.

In ⁴*mooie*, ³*kleine*, ²*rode*, ¹*houten* *staafjes* is de hiërarchie bepaald door de vraag wat een meer en wat een minder inherente eigenschap is; de volgorde van achteren naar voren blijkt te zijn: stof, kleur (of vorm, bv. ronde), afmeting, waardering (geleerder gezegd: objectieve eigenschappen als stof en kleur prevaleren boven relatieve en subjectieve als afmeting en esthetische waarde).

24. 5. Bijvoeglijke bepalingen die te ver van hun 'kern' zijn afgeraakt²⁵²

Ook wordt in deze blaadjes het grote uitbreidingsplan uiteengezet *in Azië*. *Intern en naar buiten* memoreerde de heer Groutars de goede samenwerking tussen K.V.P. en Katholieke Democraten. Daders geknipt *van zware mishandeling*. *Daarvoor te zorgen* is thans de tijd.

24. 6. De vrije bepalingspartikels²⁵³

De oordeelsadverbia *zelfs*, *ook*, *juist*, *vooral*, *nog*, *slechts*, *maar*, *alleen*, *al*, *reeds*, *tenminste*, *niet* en de preciserende adverbia *bijna*, *ongeveer*, *nagenoeg*

kunnen in veel gevallen als vrije bepalingen fungeren: ze kunnen helemaal vooraan of helemaal achteraan in een groep staan.

VOORBEELDEN:

a. Bijv. voor- of nabepaling: ook de burgemeester, de jongens vooral, zelfs de pastoor, alleen jij.

b. Bijw. voor- of nabepaling: reeds in zijn jeugd, tenminste als je meedoet, in dat geval alleen, ongeveer twintig.

De vrijheid van deze partikels is echter niet onbeperkt: ze mogen hun groep niet verlaten.

Fout: Slechts door de hoge kosten moesten we voor de toneelvoorstelling een uitzondering maken: daarvoor wordt entree geheven. (Bedoeld was: slechts voor de toneelvoorstelling.) *Slechts* honden aan een leiband worden toegelaten. (Bedoeld was: alleen aan een leiband worden ze toegelaten.) *Ongeveer* moesten ze nog drie kwartier lopen. (Bedoeld was: nog ongeveer drie kwartier.) Daarop heeft men *ook* wat gevonden. (Beter: ook daarop.) Op zaterdag heb ik *alleen* maar vrij (alleen op zaterdag of op zaterdag alleen).

N.B. Genoemde bijwoorden kunnen ook als afzonderlijk zinsdeel fungeren. Plaatsing binnen een groep is dan ongeoorloofd.

24. 7. Verdwaalde voorzetsels

Bij de jonge generatie bestaat er een neiging om voorzetsels naar voren te halen in gevallen als: *voor* zowel leraar als leerling; belangstelling *voor* bv. kunst; de ijver *van* o.a. de eersteklassers.

Ook modale bijwoorden vinden dikwijls een plaats direct achter de praepositie: moreel verval, dat betreurd wordt door vooral religieuze groeperingen; op speciaal deze kwestie zou ik uw aandacht willen vestigen; voor met name mijn broer geldt deze uitzonderingspositie. Vermoedelijk heeft het weinig zin, deze ontwikkeling met kracht te bestrijden: het verschijnsel komt weliswaar voornamelijk voor in 'minder streng gestileerd Nederlands', maar het vindt zijn verklaring hierin dat 'het beperkende modale element syntactisch zo dicht mogelijk de semantische kern van de groep zoekt te benaderen'^{253a}.

Eindnoten:

245 De grammaticale criteria zijn: 1. vorm (woordorde + intonatie); 2. functie (grammaticaal + semantisch).

PAARDEKOOPEER gaat steeds uit van de vorm (de 'betekenaar', niet de 'betekenis'): hij verstaat daar alleen onder: de woordcombineerbaarheid. Hij heeft opmerkelijke resultaten bereikt met deze eenzijdige methode. Zie: Kleine ABN-syntaxis, Den Bosch 1970⁹; Syntaxis, spraakkunst en taalkunde. Den Bosch 1955; ABN-spraakunst, Voorstudies tweede deel, Den Bosch 1958; derde deel 1960; vierde deel 1962; Inleiding tot de ABN-syntaxis, Den Bosch 1969³; Beknopte ABN-syntaxis, Den Bosch 1968³; De school van DE GROOT ordent de taalkundige gegevens naar de semantische verschijnselen, waarmee vormverschijnselen vanzelf corresponderen. Maar ook hier krijgt de woordorde alle aandacht, Zie: A.W. DE GROOT, Inleiding tot de algemene taalwetenschap, Groningen 1962; G.F. Bos, Het probleem van de samengestelde zin, Den Haag 1964; H. ROOSE, Het probleem van de woordsoorten, Den Haag 1964; DE GROOT e.a., Studies

- op het gebied van het hedendaagse Nederlands, Den Haag 1963. Ook in de T.G.G. krijgt de semantische component de volle aandacht.
- 246 Zie Paardekooper, *Kleine abn-syntaxis*; P.J. Merckens, De plaats van de persoonsvorm: een verwaarloosd code-teken, N. Tg. 53 (1960), pag. 248 e.v.
- 247 Zie B.V.D. BERG, De zinsbouw in het Nederlands, N. Tg. 42 (1949) pag. 120 e.v.; B.V.D. BERG, Sanering van de zinsontleding, N. Tg. 50 (1957) pag. 19 e.v.; B.V.D. BERG, *Beknopte Ned. Spraakkunst*, 's-Gravenhage 1964⁴.
- 248 Niet-neutrale volgorde: verplaatsing van een expressief bedoeld stuk naar rechts of helemaal naar voren: De minister vertrekt ter ondertekening van het verdrag *de volgende week* naar Parijs; *de volgende week* vertrekt de minister ter ondertekening van het verdrag naar Parijs.
- 249 VAN DEN BERG noemt 'aanvulling' wat onmisbaar verbonden is met het gezegde, 'bepaling' wat op grond van de betekenis niet als een automatische toevoeging verwacht kan worden (*Misverstanden*, N. Tg. 52 [1959] pag; 36 e.v.) De term aanvulling is een letterlijke vertaling van DE GROOTS syntactisch en semantisch complement (*Structurele syntaxis*, Den Haag 1949). 'Aanvullingen' zijn: werkwoordelijke en niet-werkwoordelijke resten van het gezegde; de predikatieve bepaling (verbonden bepaling, resultaatieve bepaling) bij de werkwoorden *vinden*, *maken*, *noemen*; de noodzakelijke bepalingen bij sommige werkwoorden (Ik woon in Amsterdam, ik vertrek naar Parijs), de voorwerpen.
- 250 VAN DEN BERG aarzelt ook: in zijn eerste artikel (*Zinsbouw*) stelt hij de hiërarchie ingewikkelder voor dan in zijn *spraakunst*.
- 251 H. ROOSE, *Kategorieën van voorgeplaatste bepalingen bij substantieven*, Lev. Talen 1956, pag. 474 e.v.; H.F.A. VAN DER LUBBE, *Woordvolgorde in het Nederlands*, Assen 1958, pag. 112 e.v.; VAN Es en VAN CASPEL, *Synt. v.h. mod. Ned. nr. 30* (1973) pag. 249 e.v.
- 252 Zie ook de *beknopte bijzin*, pag. 112 en 116.
- 253 Van der Lubbe, *Woordvolgorde in het Nederlands*, onderscheidt *voorbepalingen*, *nabepalingen* en *vrije bepalingen*. Paardekooper noemt de laatste *kopbepalingen*, Van Es en Van Caspel gebruiken de term *satellieten*.
- 253a VAN Es en VAN CASPEL, *Synt. v.h. mod. Ned. nr. 30* (1973) pag. 352 e.v.

25. Primitieve zinsbouw

Zinnen kunnen in kwalitatief en kwantitatief opzicht tekort schieten^{253b}. Zolang het gemiddelde aantal woorden niet boven de tien uitkomt, is er een duidelijk primitivisme²⁵⁴. Overigens is de afwisseling in lengte belangrijker dan het zinsquotiënt.

Maar kwalitatieve onbeholpenheid is een hardnekkiger kwaal. De meest opvallende symptomen zijn:

1. stereotypie, voorkeur voor de simpele zin;
2. onlogische verbinding van nevenschikte of ondergeschikte elementen.

25. 1. De simpele, stereotiepe zin

Bijzinnen van oorzaak, gevolg en toegeving behoren tot de gecultiveerde stijl; de aankomende stilist behelpt zich met bijzinnen van tijd, reden en voorwaarde in hun eenvoudigste vorm, als hij tenminste niet vast zit aan het armoedige schema van de nevenschikking. Bijzinnen in tweede of derde graad blijken tot de techniek van de gevorderden te behoren.

Daarom zijn de bijzinnen met hun verschillende grammaticale en semantische functies een belangrijk onderdeel van het grammatica-onderwijs: de enge grenzen van het kinderlijke denken moeten doorbroken worden en de beperkte mogelijkheden van de ongeoefende taaluiting moeten een aanmerkelijke uitbreiding ondergaan. Daarbij hoeven we onze bemoeienis niet zover te voeren, dat we de jeugdige schrijvers een 'geraamte laten bevlezen'²⁵⁵.

Wel zullen we hen voortdurend op de armoede van hun zinsschema moeten wijzen.

Overigens is de afwisseling in patronen belangrijker dan hun aard.

25. 2. Onlogische verbindingen

De slechte opstelschrijver is herkenbaar aan zijn onmacht in het hanteren van nevenschikte en ondergeschikte constructies.

- a. Hij verbindt ongelijksoortige mededelingen aaneenschakelend met het voegwoord *en*: Socrates was een groot wijsgeer en in de geschiedenisles heeft de leraar uitvoerig over zijn leven gesproken.

De strijdkreet 'De macht aan het volk' zouden al deze groepen in hun

- vaandel kunnen schrijven, en deze kreet maakt duidelijk wat ze willen (verbetering: want). De linguïstiek wordt in alle landen ijverig beoefend en Chomsky heeft de weg naar de vernieuwing gewezen (verbetering: nadat Chomsky de weg heeft gewezen).
- b. Hij gebruikt eenzelfde verbindingswoord in een storende opeenvolging. Tegen *en (toen) ... en (toen) ...* moet zelfs in het middelbaar onderwijs gewaarschuwd worden. Nog geniepiger is *maar ... maar*: We wilden gaan vissen, maar vader vond dat te gevaarlijk. Maar we gingen toch.
 - c. Hij sluit een mededeling op tussen twee gelijksoortige bepalingen: Na schooltijd gingen we naar huis, nadat we eerst nog een ijsje gekocht hadden. Wegens de regen ging de wedstrijd niet door omdat het veld te nat was. Om de keuze wat gemakkelijker te maken ging men zich meer isoleren om niet steeds geconfronteerd te worden met moeilijkheden.
 - d. Hij weet geen raad met oorzaak (reden), doel en gevolg: Allereerst is er een Franse vlag nodig, zodat ook de voorbijgangers kunnen zien wat er op onze school gaande is. De kersebomen staan volop in bloei, zodat de verwachte zonneschijn toch nog gekomen is.
 - e. Hij strooit 'verbindende' woorden²⁵⁶ rond op plaatsen waar ze in strijd zijn met het logisch verband: ook, dan ook, dus, want: We fietsen in één dag naar zee. Daar hebben we de volgende dag *ook nog* gezwommen. Als we *dus* alles nog eens samenvatten, blijkt dat (...). Nu wil ik er wel graag op wijzen dat dit idee helemaal niet bij me opgekomen is uit zucht naar reclame, *want* ik verzoek u reeds van tevoren nergens mijn naam onder te vermelden.
 - f. Hij verraadt zijn ongedisciplineerd denken door de verbindende woorden weg te laten tussen de delen van een gedachteconstructie. We zullen hem er bv. op moeten wijzen, dat de logische overgang tussen alinea's gevormd wordt door causale of tegenstellende voegwoorden en bijwoorden²⁵⁶.
 - g. Hij laat een totaal nieuwe mededeling relatief aansluiten: Als ik president van de Verenigde Staten was, zou ik proberen de vrede te bevestigen, wat waarschijnlijk niet mogelijk zou zijn omdat politiek grotendeels bedrog is.
 - h. Hij zet een nieuwe mededeling in een bijwoordelijke bijzin; in een volgende bijzin gaat hij daar verder op in: Het is een zegen dat we moeten versoberen, ofschoon de verhoging van het percentage werklozen een nadeel is. In het komende jaar zal immers hun aantal met honderdduizend toenemen.

Eindnoten:

- 253b Zie B.V.D. BERG. Actieve taalbeheersing van twaalfjarigen, een eerste verkenning van schriftelijk taalgebruik, Utrecht 1968. Kritiek: R. Vos, Lev. Talen 1969, pag. 398 e.v.
- 254 W. DIEMER, Waarop letten bij het schrijven in het Nederlands, 1964, pag. 129, noemt een zinsquotiënt van beneden 12 kinderlijk.
- 255 DIEMER, Waarop letten, pag. 133, wil de leerlingen een opdracht voorleggen in de trant van: 'Maak een zin, beantwoordend aan het volgende schema'. (Dan volgt een zinsschema in abstracte formules.)
- 256 Over de functie van bijwoorden en voegwoorden worden behartigenswaardige dingen gezegd in de Didactische handleiding voor de leraar in de moedertaal, Amsterdam-Purmerend-Groningen, vijfde druk, pag. 79 e.v.

256 Over de functie van bijwoorden en voegwoorden worden behartigenswaardige dingen gezegd in de Didactische handleiding voor de leraar in de moedertaal, Amsterdam-Purmerend-Groningen, vijfde druk, pag. 79 e.v.

26. *Gecompliceerde zinsbouw*

Eenvoud en waarachtigheid zijn de voornaamste kenmerken van een goed stuk proza. Naar inhoud en vorm kan een geschrift daarmee in strijd zijn: door quasi-mysterieuze of schijnbaar-geleerde gedachten en door gezochte woordkeus of gewrongen zinsbouw.

Een zin kan kwantitatief of kwalitatief gecompliceerd zijn. Zodra de verstaanbaarheid in gevaar komt, is de grens van het toelaatbare overschreden.

In wetenschappelijk of ambtelijk taalgebruik kan er reden zijn voor een complexe formule²⁵⁷; de praktijk laat echter talloze excessen zien, niet alleen in officiële stukken maar ook in de particuliere produkten van ambtelijke geesten²⁵⁸. Ze streven naar concentratie van veel gedachten in één zin, waardoor 'opeenstapeling van toe- en tussenvoegsels, verwijzingen, voorbehouden en uitzonderingen'²⁵⁹ en opeenhoping van bijzinnen en voorzetselconstructies onvermijdelijk wordt.

VOORBEELDEN. Minister Van Rooy: 'Ter beantwoording van de vraag van enkele leden, welk standpunt de ondergetekende inneemt ten aanzien van de met het oog op de stijging van de kosten van levensonderhoud naar hun mening zo noodzakelijke verhoging van de uitkeringen krachtens de Algemene Ouderdomswet en van die op grond van de andere sociale voorzieningen, moge allereerst verwezen worden naar hetgeen hierboven aan het adres van vele leden werd opgemerkt²⁶⁰.' Minister Korthals: 'Daarenboven zal het mogelijk zijn gedeelten van de op het hoofdstuk Onvoorzienere Uitgaven gereserveerde fondsen naar het onderwerpelijke begrotingshoofdstuk over te brengen, indien aan de hand van adviezen van een daartoe door ondergetekende's ambtgenoot van Economische Zaken in het leven geroepen interdepartementale commissie zal worden besloten de uitvoering van bepaalde voor de verbetering van de infrastructuur van de probleemgebieden van belang zijnde waterstaatswerken te vervroegen c.q. verder te versnellen'²⁶⁰.

Een ingezonden stuk van een jurist²⁶¹:

'De Hoge Raad motiveerde zijn beslissing met de overweging dat deze versterkte natuurlijke verbintenis - (de Raad van Beroep, dit is de rechter die in eerste aanleg over fiscale geschillen beslist, had aangenomen dat er voor het lid van de gereformeerde kerk een natuurlijke verbintenis bestond om naar vermogen bij te dragen in de bestrijding van de kosten van de eredienst van dat kerkgenootschap en dat deze

natuurlijke verbintenis was omgezet in een rechtens afdwingbare) - dat deze verstrekke natuurlijke verbintenis tot betaling van jaarlijkse bijdragen niet haar oorzaak vindt in een *bedongen* tegenprestatie waarvoor de aanvaarde verplichting tot jaarlijkse bijdragen de tegenwaarde vormt, in welk geval de jaarlijkse bijdrage wel aftrekbaar zou zijn - doch voortvloeit uit de lidmaatschapsverhouding waaruit zij vóór de omzetting in een rechtens afdwingbare verbintenis als natuurlijke verbintenis was ontstaan, en wel zo, dat de jaarlijks terugkerende bijdrage-verplichting na de omzetting deel uitmaakt van de uit de rechtsverhouding tussen lid en kerkgemeenschap over en weer voortvloeiende rechten en verplichtingen, die geacht kunnen worden bij voortdoring tegenover elkaar te staan.'

N. B. De voornaamste kenmerken van de onpersoonlijke, geconcentreerde kanselarijstijl:

- a. woordkeuze²⁶²: archaïsmen als *hetgeen*, *wier*, *hetwelk*, *moge* (zie nr. 10, Boekenwoorden), plechtige woorden als *waar* (nr. 8. 1.), *uiteraard*, *onderhavig*, bastaardwoorden als *trend*, germanistische woorden als *middels* (nr. 13. 2. 3. 2. 3.), gesubstantiveerde werkwoorden of substantieven op *-ing* (nr. 13. 2. 3. 3. 6.)²⁶³;
- b. zinsbouw: de constructie *dat is te maken* (nr. 13. 2. 3. 3. 1.), breedsprakigheid (nr. 15), het gebruik van de 3e persoon (ondergetekende), de lijdende vorm (nr. 22), de beknopte bijzin (nr. 18), de tangconstructie (nr. 21), de tussenzin²⁶⁴.

Over de leesbaarheid van proza zijn de laatste jaren veel onderzoeken verricht. Men heeft zelfs een min of meer objectieve leesbaarheidsformule opgesteld, die is opgebouwd uit *kwantitatieve* elementen (bv. gemiddelde woordlengte, gemiddelde zinslengte). Daarnaast heeft men geprobeerd, factoren als abstractieniveau, belangstelling, relatieve frequentie van woorden onder termen en cijfers te vangen.

Wie de leesbaarheid en verstaanbaarheid van zijn geschriften wil verhogen, doet er goed aan zich in deze lectuur te verdiepen²⁶⁵.

Eindnoten:

- 257 Zie G.A. VAN POELJE, Persoonlijke onpersoonlijkheid, opmerkingen over het ambtelijk taalgebruik, Alphen a.d. Rijn 1960, pag. 9: '(Voorbeelden) bewijzen, dat in onze gecompliceerde samenleving, waarbij aan het ontduiken of verkeerd toepassen van wettelijke voorschriften dikwijls veel vernuft besteed wordt, de eis van eenvoudige, voor ieder zonder deskundige kennis of toelichting onmiddellijk verstaanbare wetgeving, onhoudbaar en onredelijk is.'
- 258 VAN POELJE bespreekt de activiteit van een studiegcommissie voor de wetgevingstechniek, die 79 richtlijnen heeft opgesteld, waarvan er zes betrekking hebben op de stijl. Maar hij moet erkennen, dat de invloed daarvan minimaal is geweest (pag. 10). Kritiek op de ambtenarentaal: Onze Taal 30 (1961) pag. 8 e.v., pag. 24.
Kritiek op de stijl van zakenbrieven in een artikel van J.A. KOLKHUIS TANKE, Onze Taal 34 (1965) pag. 43. Kritiek op de taal van de grondwet in een artikel van F.C. DOMINICUS, Onze Taal 33 (1964), pag. 45.
- 259 VAN POELJE pag. 11 (richtlijn 30 voor de wetgevingstechniek).
- 260 Geciteerd in De Tijd, 2 juli 1960 (TON ELIAS, Proza uit Haagse stukken).
- 260 Geciteerd in De Tijd, 2 juli 1960 (TON ELIAS, Proza uit Haagse stukken).
- 261 De Tijd, 29 dec. 1955.
- 262 Zie G.J. UITMAN, Woordvorming in ambtelijke taal, Lev. Talen 1958, pag. 340 e.v.
- 263 Onze Taal 32 (1963) pag. 37 e.v.: De ingdood.

- 264 Over de soorten tussenzinnen, zie F.L. ZWAAN, De 'tussenzin', Lev. Talen 1965, pag. 355 e.v.
- 265 Zie vooral: R. FLESCHE, The art of readable writing, New York 1949; idem, How to test readability, New York 1951; J.S. CHALL, Readability, Ohio 1953; G.R. KLARE, The measurement of readability, Iowa State Un. Press 1963; W.H. DOUMA, De leesbaarheid van landbouwbladen, Wageningen 1960; P. VAN HAUWERMEIREN, Het leesbaarheidsonderzoek, Hand. xxve VI. Filologencongres (1963), pag. 239 e.v.; idem, Het leesbaarheidsonderzoek met toepassing op Nederlandse teksten, Leuv. Bijdr. LII (1963), pag. 12 e.v.; H. BROUWER, Een onderzoek naar de leesbaarheid van Nederlands proza, Paed. Studiën 1963, pag. 455 e.v.; G.J. STEENBERGEN, Is leesbaarheid meetbaar? D. Warande en Belfort, 1963, pag. 139 e.v.; W. BLOK, Is de krant leesbaar? Lev. Talen, 1967, pag. 314 e.v.; J. HOOGTEIJLING, Toetsing van schoolboeken en examenopgaven door vaststelling van de leesbaarheid volgens FLESCHE-DOUMA, Paed. Studiën 1967, pag. 366 e.v.; C.F. VAN DER WERFF, Hoe maak ik mijn geschriften leesbaar? (geprogrammeerde cursus) Rotterdam 1966; J. DE GROOT, Schrijven - en gelezen worden, Groningen 1968 (prettig boekje); R. GEEL, De gewone lezer en de leesbaarheid, De Gids 1970; J.G. KNEGTMANS, Een overzicht van het readability-onderzoek in de V.S. en in Nederland. Instituut voor neerlandistiek/taalbeheersing, Amsterdam 1970 (stencil).

Register

aan iemand voorbijgaan 13. 2. 3. 4.
 verkopen *aan* een hoge prijs 13. 2. 1.
 gelijken *aan* 13. 2. 1.
 een *aantal* 19. 2.
 abstracta 12. 1.
 afbouwen 13. 2. 3. 4.
 afgelasten 2. 1. 1.
 aflassen 2. 1. 1.
 afwisseling 2. 1. 2.
 alleenrecht 13. 2. 3. 1. 1.
 als 18. 2, N.B. 2.
 al(s)maar 2. 1. 1.
als regel 13. 2. 2. 5.
 ambtshalve 2. 1. 1.
 anakoloet 17. 2.
 arbeidstijdverkorting 13. 2. 3. 1. 1.
 arbeidsongeschiktheidsverzekering 13. 2. 3. 1. 1.
 argwaan 13. 2. 3.
 augustijner 13. 2. 3. 2. 1.

band = boekdeel 13. 2. 3. 4.
 bandrecorder 13. 2.
 ik ben *bang* dat 13. 2. 2. 5.
 bastaardwoord 13. 1.
 ik *bedoel* 3.
 beduidend 13. 2. 3. 4.
 beeldspraak 11.
 begeistert, begeestering 13. 2. 3. 4.
 behartenswaardig 2. 1. 1.
 behoorlijk 3.
 behulp 2. 1. 1.
 bekritisieren 14.
 belevenis 12. 2. 3. 4.
 bemerking 13. 2. 3. 4.
 benadrukken 13. 2. 3. 4.
 benediktijner 13. 2. 3. 2. 1.
 benutten 13. 2. 3. 4.
 bepaald 3.
 beroemd 13. 2. 3.
 de *betere* zaken 9. 4.; 13. 2. 3. 4.
 betreffend 13. 2. 3. 4.
 wat *betreft* 6. 1.
 betrekkelijke bijzin 10. 2; 13. 2. 1.; 19; 23; 25. 2.
 met *betrekking* tot 6. 1.
 beunhaas 13. 2. 3.
 bevoegd 13. 2. 3.
 bijsluiten 13. 2. 3. 4.
 billijk 13. 2. 3. 4.
 dat spreekt *boekdelen* 13. 2. 2. 5.

boetvaardig 13. 2. 3.
brengen 3.
briefpapier 13. 2. 3. 4.

chemiker 13. 2. 3. 2. 1.
cliché 11.
collectief 19. 2.
collectiva 12. 1; 19. 2.
conditionele bijzin 23. 6.
congruentie 8. 5.
constructief 3.
cum suis 19. 2.

daarom/daardoor 7.
daarvan 5. 3.
dacht ik 3.
is te *danken* 2. 1. 1.
dan ook 25. 2.
een goed *deel* 13. 2. 2. 5.
deelbetaling e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
deemoed 13. 2. 3.
der 12. 1.
dergelijk 2. 1. 1.
dermate 3.
deste 8. 6.
destijds 2. 1. 1.
dialectisme 13. 2.
diefstal 13. 2. 3.
men *diene* 2. 1. 1.

diepzee e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
 dieselmotor 13. 2. 3. 1. 1.
 distributief 19. 2.
 dat heeft geen *doel* 13. 2. 3. 4.
 doelgericht(heid) 13. 2. 3. 1. 2.
 dominicaner 13. 2. 3. 2. 1.
 door 7.
 doordat 7.
 doormaken 13. 2. 3. 4.
 doornemen 13. 2. 3. 4.
 doorsnee- 13. 2. 3. 4.
 doorspreken 13. 2. 3. 4.
 doorvoeren 13. 2. 3. 4.
 draagwijdte 13. 2. 3. 4.
 dubbelganger 13. 2. 3.
 duizend 19. 2.
 dus 3; 7; 25. 2.

echter 10.
 eenakter 13. 2. 3. 2. 1.
 eenmalig 13. 2. 3. 4.
eerst recht 13. 2. 3. 4.
 eigenaard e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
 zich *eigenen* 13. 2. 3. 4.
 eigenwijs 13. 2. 3.
 eilander 13. 2. 3. 2. 1.
 en 19. 2; 23. 3; 23. 5; 25. 2.
 epitheton ornans 15. 2.
 ergens 3.
 erven (georven) 2. 1. 1.

factor 2. 1. 1.
 het *feit* dat 15. 1.
 feitelijk 2. 1. 1.
 fijnkool e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
 dit is mijn *fout* 13. 2. 1.
 franciscaner 13. 2. 3. 2. 1.
 fysiker 13. 2. 3. 2. 1.

geëigend 13. 2. 3. 4.
 gelieve 19. 2.
 generaal-vertegenwoordiger e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
 geschikt 13. 2. 3. 4.
 gewoon 3.
 gij 10. 3.
 groenvoer e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
 grootmacht e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
 gulden 19. 2.

haarcultus 12. 1.
 handgeschept e.d. 13. 2. 3. 1. 2.

heilpedagogiek, heilgymnastiek 13. 2. 3. 1. 1.
herhaling 2. 1. 2.
hetgeen 5. 2.
het is je vriend die ... 13. 2. 1.
het is zo dat 3.
hetzij 8. 3.
hoe ... hoe; hoe ... des te 8.6.
hoe maakt u het? 13. 2. 2.
hoogfijn e.d. 13. 2. 3. 1. 2.
hooglied e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
de *hoogste* tijd 13. 2. 3. 4.
op de *hoogte* met (van) 14.
hopelijk 13. 2. 3. 4.
ergens aan *houden* 13. 2. 1.
hybridische woorden 13. 2.
hyperbool 11.
hypercorrectie 5. 1. (hun, hen); 6. 2. (om); 7 (doordat); 8. 4. 2 (dan); 12
(haarcultus); 19. 2 (congruentie); 13. 2. 3. 3. 5, noot 161 (woordorde)

ik bedoel 3.
impasse afgeweerd 2. 1. 1.
het is *in* 3.
in/op de eerste plaats 6. 1.
inboeten 13. 2. 3. 4.
inderdaad 3.
indertijd 2. 1. 1.
indringend 13. 2. 3. 4.
ingevoerd 13. 2. 3. 4.
inluiten 13. 2. 3. 4.
inspraak 3.
instelling, zich instellen 13. 2. 3. 4.
instrumentaalmuziek 13. 2. 3. 1. 1.
interesse 13. 2. 3. 4.
in verband met 6. 1.
(zich) inzet(ten) 13. 2. 3. 4.

justioneel 2. 1. 1.

kenschetsen 13. 2. 3.

kilo 19. 2.
 kleinbedrijf e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
 kofferlijk, koffermoord 13. 2. 3. 1. 1.
 koningspaar 13. 2. 3. 1. 1.
 kopie, kopij 2. 1. 1.
 kuurgast 13. 2. 3. 1. 1.

laat staan 2. 1. 1.
 lamleggen 13. 2. 3. 4.
 leerkracht 3.
 leesbaarheid 26.
 leidmotief 13. 2. 3. 1. 1.
 letterlijk 2. 1. 1.
 logenstraffen 13. 2. 3.
 lokaaltrein e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
 luchtgekoeld 13. 2. 3. 1. 2.

maatgevend 13. 2. 3. 4.
 machtsstrijd 13. 2. 3. 1. 1.
 geld *maken* 13. 2. 2. 5.
 dat kun je niet *maken* 13. 2. 3. 4.
 een *massa* 19. 2.
 meerdere 13. 2. 3. 4.
 meerkosten 13. 2. 3. 1. 1.
 men 10. 1.
 een *menigte* 19. 2.
 met betrekking tot 6. 1.
 Jan *met* zijn vader 19. 2.
 met/op vakantie 6. 1.
 meter 19. 2.
 miljoen 19. 2.
 - minded 13. 2. 2. 5.
 minstens 13. 2. 3. 2. 1.
 moest Jansen hier zijn 13. 2. 1.
 moge 3.
 moordpoging 13. 2. 3. 1. 1.

naamvalsrelicten 5. 3; 12. 1.
 naargelang 8. 6.
 naarmate 8. 6.
 naar voren brengen/komen 3; 13. 2. 2. 5.
 nadat 4. 1.
 naslagwerk 13. 2. 3. 4.
 nevenbedoeling e.d. 13. 2. 3. 4.
 newtonring 13. 2. 3. 1. 1.
 niet alleen ... maar ook 19. 2.
 niet (in) het minst 2. 1. 1.
 niet waar 3.
 nieuwbouw e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
 nieuwkomer 13. 2. 3. 2. 1.
 niveau 3.

noch 19. 2; noot 215.
normaalfilm e.d. 13. 2. 3. 1. 1.

of 19. 2.
om 7.
ombouw(en) 13. 2. 3. 4.
omdat, doordat 7.
omgaand 13. 2. 3. 4.
omreden 7.
omstreden 13. 2. 3. 4.
onbestemd 13. 2. 3. 4.
ondanks 8. 2.
onder dit opzicht 13. 2. 1.
ondergronder 13. 2. 3. 2. 1.
onverwacht(s) 2. 1. 1.
ook 25. 2.
openen op 13. 2. 1.
op het gebied van 3.
op/in de eerste plaats 6. 1.
op/met vakantie 6. 1.
zich positief (constructief) *opstellen* 3.
ovenvers 13. 2. 3. 1. 2.
over 6. 1.
overleg(gen) 2. 1. 1.
overtrokken, overtrékken 13. 2. 2. 5.

een *paar* 19. 2.
panklaar 13. 2. 3. 1. 2.
parallelbouw 23.
participiumconstructie 6. 1.
pastoraalbrief 13. 2. 3. 1. 1.
plaatsen 3.
politieel 2. 1. 1.
pond 19. 2.
preattributief gebruikt substantief 13. 2. 2. 1.
privaatrecht e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
probleem 3.
provincialisme 13. 2.
purisme 13.

rauwkost 13. 2. 3. 1. 1.
(zich) realiseren 13. 2. 2. 5.

eerst *recht* 13. 2. 3. 4.
 rechtzetten 13. 2. 2. 5.
 regelmatig 2. 1. 1.
 relatieve bijzin: zie betrekkel. bijzin
 rijkserkend 13. 2. 3. 1. 2.
 rondhout e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
 rookverbod 13. 2. 3. 1. 1.
 rustig 2. 1. 1.

scheppen (schepte) 2. 1. 1.
 scheren (scheerde) 2. 1. 1.
 schijnbaar 2. 1. 1.
 naar mijn *smaak* 3.
 smalspoor e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
 smokkelen 13. 2. 3.
 sneltrein e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
 speciaalzaak e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
 spoedigst 13. 2. 3. 4.
 sporttaal 11.
 stafbespreking 13. 2. 3. 1. 1.
 stellen 3.
 stellingname 13. 2. 3. 4.
 zeker (of veilig) *stellen* 13. 2. 3. 4.
 een wet *stemmen* 13. 2. 1.
 student 2. 1. 1.
 succesconcert 13. 2. 3. 1. 1.
 suggestie 13. 2. 2. 5.
 sylleps 20.
 synesis 20.
 synoniemen 2. 2.

Tachtigers 13. 2. 3. 2. 1.
 techni(e)ker 13. 2. 3. 2. 1.
 (verkeers)technisch e.d. 13. 2. 3. 1. 2.
 in het *teken* 3.
 terugreden 13. 2. 3. 4.
 terugwijzen 13. 2. 3. 4.
 tevergeefs 2. 1. 1.
 totaalbedrag e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
 de *twintiger* jaren enz. 13. 2. 3. 2. 1.

uitbouwen 13. 2. 3. 4.
 uitbundig 13. 2. 3.
 uitdrukkelijk 13. 2. 3.
 uitgeefster 2. 1. 1.
 uitgerekend 13. 2. 3. 4.
 uitgesproken 13. 2. 3. 4.
 uitproberen 13. 2. 3. 4.
 uitvinden 13. 2. 2. 5.
 in *uitzicht* stellen 13. 2. 3. 4.

Nederlands *van* 13. 2. 3. 4.
de slag *van* Waterloo 13. 2. 1.
hij was gelukkig *van* u te zien 13. 2. 1.
een portret *van* een uitzonderlijke gaafheid 13. 2. 1.
(ge)verbaliseerd 2. 1. 1.
in *verband* met 6. 1.
vergeefs 2. 1. 1.
vergeten 2. 1. 1.
verhouding 13. 2. 3. 4.
verkeersdode 13. 2. 3. 1. 1.
(ge)vernist 2. 1. 1.
verongelukken 2. 1. 1.
verzamelnamen 12.1; 19. 2.
via 6. 1.
een artikel *voeren* 13. 2. 3. 4.
volkseigen 13. 2. 3. 1. 2.
voorliggend 13. 2. 3. 4.
voorradijg 13. 2. 3. 4.
vroegdienst e.d. 13. 2. 3. 1. 1.
vroeger of later 13. 2. 2. 5.

waaninnig 13. 2. 3.
waarvan 5. 3.
wat betreft 3; 6. 1.
watergekoeld 13. 2. 3. 1. 2.
weerbestedig 13. 2. 3. 1. 2.
wegens 7.
welk(e) 10. 2.
willen 15. 2.

op *zicht* spelen 13. 2. 1.
zinnebeeld 13. 2. 3.
zittenblijver 13. 2. 3. 3. 5.
zoetmiddel, zoetstof, 13. 2. 3. 1. 1.
zonrijp 13. 2. 3. 1. 2.
zich *zorgen* maken 13. 2. 3. 4.
zowel ... als 19. 2.